

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

Európa Kulturális Fővárosa 2010 – Pécs

- ESTERHÁZY PÉTER: Pécsi komoly (*vázlat*) 793
KUKORELLY ENDRE: Pécs főv. (*próza*) 800
TANDORI DEZSŐ: Most akkor Pécs (*esszé*) 802
MÁRTON LÁSZLÓ: Három kívánság (*esszé*) 806
KONRÁD GYÖRGY: „Az a jó város, ahova szívesen megyünk” (*Ágoston Zoltán beszélgetése*) 811

*

- PARTI NAGY LAJOS: Város-cédulák (*Berlintárgy alkalomkor*) 825
NÉMETH GÁBOR: Jóccakát (*regényrészlet*) 833
KŐRÖSI ZOLTÁN: Városszag (*– mintavételek –*) 840
FORGÁCH ANDRÁS: A Clyde-parti hattyú (*avagy Chanchu a Zöld Völgyben*) 845
BERT VAN MEGGELEN: A szövegekből épült város (*Szalay Tamás beszélgetése*) 848

*

- TAKÁTS JÓZSEF: A határtalan város (*Gálosi Adrienn beszélgetése*) 855
GYÖRGY PÉTER: A pécsi szál (*tanulmány*) 866
WESSELY ANNA: A kultúra mint csali (*tanulmány*) 873
NIEDERMÜLLER PÉTER: Várospolitikai és városkutatás (*Havasréti József beszélgetése*) 880

*

MŰMELLÉKLET

CSERI LÁSZLÓ pécsi városfotói
PÉCS 2010 pályázati leoporelló – grafikai terv: Czakó Zsolt, szöveg: Takáts József

2005

SZEPTEMBER

E számunk megjelenését Pécs Város Önkormányzata, a Küllügyi, Európai Integrációs és Informatikai Bizottság, valamint az Európa Centrum Kht. támogatta.

Folyóiratunk a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma,
a Nemzeti Kulturális Alapprogram,
Pécs Város Önkormányzata,
a Baranya Megyei Önkormányzat,
a PVV Rt. és a József Attila Alapítvány támogatásával jelenik meg.

PÉCSETT: Széchenyi István Jogi és Közgazdasági Könyvesbolt, Rókus u. 5/a. – JPTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. – Művészetek Háza, Széchenyi tér 7-8. – Betűdzsungel, Király u. 9. – Zrínyi Könyvesbolt, Jókai u. 25. – Bagolyfészek Könyvesbolt és Antikvárium, Ferencsek u. 27. – Pécsi Kulturális Központ Információs Irodája, Széchenyi tér 1. – az Alexandra Kiadó könyvesboltjaiban.

VIDÉKEN: **Baján:** Lord Könyvesbolt, Tóth Kálmán tér 1. – **Balatonfüreden:** Könyvesbolt, Tagore sétány – **Balatonlellén:** Könyvesbolt, Kossuth Lajos u. 9. – **Ceglédén:** Lord Könyvesbolt, Szabadság tér 1. – **Debrecenben:** SZIGET Egyetemi könyvesbolt, Kossuth Lajos Tudományegyetem – Lícium Könyvesbolt, Kálvin tér 2/c. – **Ady Endre Könyvesbolt,** Piac u. 26. – **Fókusz Könyvesbolt,** Hunyadi u. 8-10. **Egerben:** Gárdonyi Géza Könyvesbolt, Széchenyi u. 12. – **Gödöllőn:** Fama Könyvesbolt, Szabadság tér 9. – **Győrben:** Rónai Jácint Könyvesbolt, Széchenyi tér 7. – Könyvesház, Bajcsy-Zsilinszky út 35. – **Hódmezővásárhelyen:** Lord-Extra Könyvesbolt, Andrássy út 5-7. – **Kecskeméten:** Katona József Könyvesbolt, Szabadság tér 1. – **Móra Ferenc Könyvesbolt,** Szabadság tér 3/A – **Keszthelyen:** Helikon Könyvkereskedés, Kossuth L. u. 2. – **Komáromban:** Lord Könyvesbolt, Jókai tér 2. – **Kőszegen:** Városkapu Könyvesbolt, Városház u. 4. – **Mezőkövesden:** Könyvesbolt, Mátyás király u. 108. – **Miskolcon:** Egyetemi Könyvesbolt, Egyetemváros – **Kazinczy Könyvesbolt,** Széchenyi u. 33. – **Széchenyi Könyvesbolt,** Széchenyi u.

54. – **Mosonmagyaróvárott:** Könyvesbolt, Szent István u. 104. – **Nagykanizsán:** Zrínyi Miklós Könyvesház, Fő út 8. – **Nyíregyházán:** Bessenyei György Könyvesbolt, Kossuth tér 1. – **Pápán:** Pápai Könyvesház, Kossuth u. 3. – **Sárospatakon:** Comenius Könyvesbolt, Rákóczi u. 9. – **Sárváron:** Könyvesbolt, Batthyány u. 19-21. – **Siófokon:** Kóma Könyv, Batthyány u. 33. – **Sopronban:** Vörös Cédrus Könyvkereskedés, Mátyás király u. 34/F – **Szegeden:** Sík Sándor Könyvesbolt, Oskola u. 27. – **JATE** bölcsészkar könyvtára – **Buch Könyvesbolt,** Dugonics tér 12. – **Grand Café Mozi és Kávézó,** Bibic u. 2. – **Móra Ferenc Könyvesbolt,** Kárász u. 5. – **Székesfehérvárott:** Vajda János Könyvesbolt, Fő u. 2. – **Szekszárdon:** Babits Mihály Könyvesbolt, Kölcsey ltp. 2. – **Szombathelyen:** Savaria Könyvesbolt, Mártírok tere 1. – **A. Z. Könyvesbolt,** Király u. 1. – **Tatabányán:** Szemethy és Tsa Könyvesbolt, Fő tér 15. – **Veszprémben:** Kölcsey Ferenc Könyvesbolt, Cserhát u. 7. – **Zalaegerszegen:** Simon István Könyvesház, Tüttösy u. 7.

BUDAPESTEN: Vince Könyvesbolt, I., Krisztina krt. 34. – Pont Könyvesbolt, V., Mérleg u. 6. – Magiszter Könyvesbolt, V., Városház u. 1. – Osiris-Századvég Könyvesbolt, V., Veres Pálné u. 4-6. – **ELTE** Jogi Kar, jegyzetbolt, V., Szerb u. 21-23. – **Írók Boltja,** VI., Andrássy út 45. – **Cartafilus Kft** boltjai a Kálvin téri, a Deák téri és a Kossuth téri metróaluljáróban – **Odeon Videotéka,** XIII., Hollán Ernő u. 7. – **Stellium Könyvesbolt,** V., Párizsi udvar – **Helikon Könyvesbolt,** VI., Bajcsy-Zsilinszky

www.jelenkor.net

500,- Ft

JELENKOR

9 770447 642002

05009

JELENKOR

XLVIII. ÉVFOLYAM

9. szám

**Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN**

**Szerkesztők
KERESZTESI JÓZSEF, NAGY BOGLÁRKA**

**Szerkesztőségi titkár
BEFTÁN KATALIN**

A szerkesztőség munkatársai

**BERTÓK LÁSZLÓ
főmunkatárs**

**BALLA ZSÓFIA, CSUHAI ISTVÁN, PARTI NAGY LAJOS,
TAKÁTS JÓZSEF, THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ**

**Szerkesztőség: 7621 Pécs, Király utca 21. I. emelet
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.
e-mail: jelenkor@axelero.hu**

**Szerkesztőségi fogadóórák minden hónap első csütörtökén 14-től 16 óráig
a Jelenkor szerkesztőségében.**

**Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. Nem kért kéziratokat elektronikus
formában (e-mail) nem áll módunkban fogadni. Minden felbélyegzett válaszborítékkal
ellátott küldeményt megválaszolunk.**

**Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Király utca 21. Telefon: 72/310-673),
a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális Alapprogram,
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata és
a Baranya Megyei Önkormányzat támogatásával.**

Felelős kiadó: dr. Hargitai János, a kuratórium elnöke.

Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág.

**Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál
(1089 Bp., Orczy tér 1., Tel.: 06 1/477-6300; postacím: Bp., 1900.).**

További információ és telefonos megrendelés: 06 80/444-444;

hirlapelofizetes@posta.hu

Valamint közvetlenül vagy levélben kért postautalványon a szerkesztőség címén.

**Előfizetési díj az I. félévre 3000,- Ft, a II. félévre 2500,- Ft,
egy évre belföldre: 5500,- Ft; a Magyar Posta Rt.-nél külföldre: 12100,- Ft.**

Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.

Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécsset.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

ESTERHÁZY PÉTER ÉS PARTI NAGY LAJOS olvasott fel, *Dés László* játszott szaxofonon a *Jelenkor* folyóirat irodalmi estjén a tettyei romoknál a Pécsi Szabadtéri Játékok keretében július 29-én. A szövegeket *Ágoston Zoltán* válogatta, a műsort ifj. *Bagossy László* állította színpadra.

*

KUKORELLY ENDRE *Élnek még ezek?* című színpadi műve nyerte el a kortárs magyar dráma Nyílt Fórumának 2005. évi Vilmos-díját.

*

MÁRTON LÁSZLÓVAL, *Varró Dániellel* és *Havasi Attilával* beszélgetett *Keresztési József*, a *Jelenkor* szerkesztője augusztus 5-én, 6-án és 7-én Pulán, a Művészetek Völgye programsorozat keretében.

*

A JÓZSEF ATTILA KÖR nyári táborára idén augusztus 23. és 27. között került sor Szigligeten, a Magyar Alkotóművészeti Közalapítvány Alkotóházában. A hét folyamán többek között kerekasztal-beszélgetést rendeztek Spiró György *Fogság* című regényéről *Angyalosi Gergely*, *Darabos Enikő*, *Hites Sándor*, *Márton László* és *Vári György* közreműködésével, valamint az Örley-kör húszéves fennállásának alkalmából *Földényi F. László*, *Györe Balázs*, *Kukorelly Endre*, *Németh Gábor* és *Rácz Péter* részvételével. Sor került erdélyi lapok bemutatkozására, az álom és az irodalom kapcsolatáról szóló beszélgetésre, felolvasásra és filmvetítésre. A hagyományosnak számító költői szemináriumot *Marno János*, a prózairóit *Hazai Attila*, a műfordítóit *Szijj Ferenc*, a forgatókönyvíróit pedig *Németh Gábor* tartotta.

„Pécs - Európa Kulturális Fővárosa 2010”

A *Jelenkor* folyóirat szeptemberi számának bemutatója.
Budapest, Nyugati tér, Alexandra Könyvesház,
szeptember 9., péntek, 15.00 óra

Résztvevők:

dr. Toller László, Pécs polgármestere, Esterházy Péter, író,
Kukorelly Endre, író, költő, Németh Gábor, író, Takáts
József, a pályázati kabinet vezetője és Ágoston Zoltán, a
Jelenkor főszerkesztője.

Szerzőink

Esterházy Péter (1950) – író, Budapesten él.

Kukorelly Endre (1951) – költő, író, Budakalászon él.

Tandori Dezső (1938) – költő, író, műfordító, Budapesten él.

Márton László (1959) – író, műfordító, Budapesten él.

Konrád György (1933) – író, esszéista, szociológus, Budapesten él.

Ágoston Zoltán (1966) – kritikus, a *Jelenkor* főszerkesztője, Pécsen él.

Parti Nagy Lajos (1953) – költő, író, Budapesten él.

Németh Gábor (1956) – író, szerkesztő, Budapesten él.

Körösi Zoltán (1962) – író, szerkesztő, Budapesten él.

Forgách András (1952) – író, dramaturg, műfordító, Budapesten él.

Bert van Meggelen (1946) – építész, a 2001-es rotterdami Európa Kulturális Fővárosa program főintendánsa, Rotterdamban él.

Szalay Tamás (1969) – irodalomtörténész, szerkesztő, Pécsen él.

Takáts József (1962) – esztétikustörténész, kritikus, Pécsen él.

Gálosi Adrienn (1965) – esztéta, Pécsen él.

György Péter (1954) – esztéta, Budapesten él.

Wessely Anna (1951) – szociológus, művészettörténész, Budapesten él.

Niedermüller Péter (1952) – etnográfus, egyetemi tanár, Berlinben és Pécsen él.

Havasréti József (1964) – kritikus, Pécsen él.

Cseri László (1948) – újságíró, fotóművész, Pécsen él.

Pécsi komoly

– vázlat –

Dés Lászlónak

„Hallgatunk, mint a sír.”

Orániai Vilmos

Két halott feküdt a brazil januárban, már rég szerettem volna írást így kezdeni, és ez kétségkívül ütősebb auftakt, mint az, hogy egy Esti Kornél ült a járdaszélen a pécsi júliusban. Ha ez utóbbi viszont nem „kezdés” volna, hanem Esti csak ülné ott az árnyékban, mintegy a szöveg előtt, de mindenképp a formatudatos hotel előtt, név nem fontos, Főnix, ahonnan fuldokolva épp kimenekült a félhajnali órán, mert már nem bírta azt a híres mediterrán ájt, amely egészen beleragadt a rémséges épületbe, bennrekedt, se ki, se be, fojtogató, nyirkos, tompa meleg; nyilván nem lehet egyszerű úgy tervezni egy épületet, hogy minden szeglete padlástér legyen, vagyis szűk, levegőtlen, részmegoldás, minden részlete ezt a tér nélküliséget árasztja, a földszint is padlástér, a félemelet is, sőt, még a padlástér is padlástér, és mindenünnét ez a kibírhatatlan forróság – ez esetben a következő, élesebb kezdés lehetősége állna fönn:

A faszom is tele van, nem, Esti Kornél soha, de soha nem kezdene így kis színtest, akkor sem, ha ebből a reggeli tratoár-üldögélésből épp ez riasztaná, rémülten hallgatta a két asszony beszélgetését, a fiatalabb figyelt csupán, bólogatott, a nagy darab, kövér másik szelíd hanghordozással, már-már unottan fröcskölte ezeket a szavakat, harmadnapja nem tolja ide a valagát, nem szívességet tesz, ez a munkahelye, bazmeg, én nem vagyok egy máltai lovagrend, a faszom is tele van.

Esti nem mert mozdulni, hogy elővegye rövidke ceruzáját és a kétrét (vagy négyrét? mennyi lehet egy ilyen rét?, mindenesetre negyedére) hajtogatott papírlapot, igyekezett megjegyezni a mondatokat. Komoly mondatok. D. említett valamit Goethe komolyságáról. Hogy az kenterbe ver bárkit. A faszom is tele van, ez komoly, főleg egy nőtől, de Goethe komolyabb, ez igaz. Goethekomoly. A komoly ritka, mint a fehér holló. Jól mondja D., hogy amit nem mernek vagy nem tudnak kereken kifejezni, elviccelik, s úgy meglenne az alakja. *Bonyi.*

Hiába támasztják alá a tények e lehetséges kezdést, Esti nem jött kísértésbe; a valóság sosem elegendő érv. Tudja ezt jól ez a Wittgenstein emlőin edzett bestia (emlőn nem edzünk, mondotta később hidegen a főszerkesztő, akire kisvártatva rátérek), azt, hogy nincs mindenre szó, csak az van, amikre szó van, de mégis, néha van szó, azután még sincs semmi.

A drabális nő halksága még közönségesebbé és ordenárébbá tette. Estit kiverte a hideg és a forróság, úgy undorodott. Az asszonyon minden ezt az undort

erősítette, különösen a nagy, tőgyyszerű mellek alá fölhúzott tréningnadrág, amely az ölnél „bevágott”, mutatva a bűvös háromszöget; az érzékiség teljes hiánya, gondolta Esti, ez az undorító. Picaszójú tökfőzelék, most meg mintha ezt hallotta volna. Képtelenség. Keze a ceruza után kapargált a zsebében. Még a két-séges szórendet is az iszonyatos nő számlájára írta.

Pakolj össze, és lépj ki az életemből, mondta Esti Kornélnak egy nő itt, Pécsen még a múlt században. (Pécsen, jó ez a csett?, mert állítólag Kolozsvárra nem jó, azt csak *beszépítjük*, Kolozsvárt, hogy kapjon egy kis patinát, Erdélyből kizárólag a patina kell, patina meg nincs, csak erről, ezekről gyávaságból és a hazugság iránti leküzdhetetlen vágytól hajtva hallgatunk; a valóságos Erdély alig valakit érdekel, beleszámítva az erdélyieket is; álmainkat kergetjük, melyek hol színes szélesvásznúak, hol üresek, hol némák, de még ez utóbbi esetben is magyarrá vannak szinkronizálva.) A lépj-ki-az-életembőlre Esti finnyásan összerázkódott, be jól jönne most egy kis befejezett múlt!, összerázkódott volt, sőt vala, micsoda rémes mondat! És vágott egy grimaszt.

És ne vágj pofákat, leszarom a mondataidat! – Esti vigyorogni kezdett, ép-penséggel a nő mondatairól lenne szó, mindegy. Stiláris elemzés a szerelem vége, foglalta össze bölcsen ifjú élete sovánka tapasztalatait. A nő olvasott a gondolataiban.

Kúrjál a mondataiddal!, süvöltötte, és Estihez vágta, ami a keze ügyébe akadt: egy Új Dunántúli Naplót. Az Új Dunántúli Napló nem alkalmas, legalábbis nem így, dühkitörés levezetésére: lágyan hullt Esti elé. Pilinkélt. A fiatal férfi vigyorogni kezdett, és keze megmoccant a zsebében.

Ne mozdulj! Meg ne próbáld leírni! – A nő zokogásban tört ki. Esti nem érzett részvétet.

A főszerkesztő arra kérte, valahogy helyezze el a szövegben a pécs szót. (Hát ez megtörtént, nézett vissza Esti a mondatra.) Nekem ez személy szerint, egy ilyen elhelyezés, sokat jelentene, mondta még, és újonnan növesztett, orbitális szakállába túrt. A túráshoz növeszthette?, csóválta Esti a fejét, miközben a főszerkesztő kétszer megismételte: kedves barátom, kedves barátom. Esti kedvelte ezt a most leginkább Theodor Herzlre hajazó férfit. Theodor, csak nyugodtabb. Vagy Táncsics. Annál is nyugodtabb. Bin Laden. Egy haszid pék, egy orthodox pap. Ellenállhatatlan vágy fogta el megérinteni a szakállt, megérintette tehát. Drótos. Mint a lószőr a matracban. A matracsírban. (Ezt mindig cs-nek olvasom, Heine a matra-csírban.) Valahogy féltette a főszerkesztőt ettől a szakálltól. Mintha rejtegetne valamit a szakáll. Mi történhetett evvel az emberrel, ingatta Esti a fejét, miként azok, kik a lélek titkaival foglalatostkodnak.

Esti Kornél lehetett az utolsó férfi Magyarországon, aki férfit még önzött. (Kolozsvárt még tudnak jól – magázni.) A felolvasóest után néhányan beültek egy vendéglőbe, fent, a város fölött. Alant, mint megannyi szentjánosbogár, az urbán fények. Esti könnyen zengte Pécs dicsét, egyszerűen Pécsre állt a szája, ha a legszebb magyar várost kellett megnevezni. Melyik a legszebb magyar város? Pécs. Még ha a szépség, nemde, relatív is. Meg hát avval kezdeni kell valamit. Öntudatos, lakóhely-felelősségű polgárok plusz intelligens város-vezetés. Na ja.

Szép az, ami érdekel tetszik. Pécs valahogy nagyon messzi fekszik Budapesttől, úttalan utak vezetnek ide, Esti ezért repülővel szokott jönni. Még az időeltolódás sem zavarta.

Esti rendes körülmények között nem látta volna ezt a szentjánosbogaras alantat, vak volt az *ilyenre*, az asztalnál ülő nőket látta volna, becsületből a férfiakat is, meg a szarvaspörköltet. Krokett helyett nokedlivel. De a főszerkesztőnek ez a bízvást perverznek mondható pécskívánsága kicsit megzavarta. Bár a főszerkesztők többnyire ilyenek, tematikusan telik az életük hónapról hónapra – már ha folyóiratról van szó.

Egyenesen azt állítom, kurjantott váratlanul Esti, és a városra mutatott, erre a bénult szépségre, hogy a panoráma buja élvezete felejtés és félreértés! Vadul nézett körbe az udvarias, erős csöndben. Aztán belemarkolt ama szakállba, mondja meg, tisztelt uram, mondja meg hát végre, mi végre?!, végtére is mi végre nő ez a szakáll itt, a Tettye árnyékában?!

A főszerkesztő szelíd zavarban mosolygott.

Nem, kiáltott Esti, és mutatoujját a főszerkesztő forró ajkára tette. Hogy lüktet át rajtam, futott át a gondolat Esti ujján. De nem hagyta magát eltéríteni. Nehogy nekem azzal álljon elő, hogy csak úgy nőtt magától, hogy netán rájött, milyen kényelmes nem borotválkozni... Ugyan... Egy ekkora és ilyen szakáll nincsen csak úgy. Vallja be, ha meg akarja változtatni az életét, az éltét... Gyónja csak meg, ha új szeretője van, vagy megölt valakit! – Nem, kis színesben és főleg magyarban nem ölnék embert. Egy perui kis színesben már inkább. Vagy egy szerbben. Egy szerbiaiban. Egy subotica-i tárcában, az már elképzelhető. Az onnét való magyar írók viszonya is más lett a halálhoz. Evvel is gazdagodott a magyar kultúra.

Esti zihált.

Baj van?, fordult felé a sudár szerkesztőnő.

Remélem, hajtotta a vállára Esti a fejét, és igyekezett rímkenyszerbe hozni a sudárt.

Nem mozdult semerre az este, Esti Kornél is inkább fáradt volt, mint részeg, inkább unalmas, mint botrányos.

Akkor tehát a lehető legunalmasabb módon ki-ki szállására hajtát, bólintott. Senki nem válaszolt.

Amikor a hotel elé értek, Esti hirtelen a főszerkesztő felé fordult, most nem markolt, kapaszkodott a szakállba.

Aludjon velem, uram, kérem. Kérem.

A város, a kő ontotta a meleget, más itt az időjárás, mint a hegyen. A főszerkesztő arcán, a maradékon, lányos pír futott végig. Milyen szép, ha egy, gondolta Esti, meglett férfi képes elpirulni. Szinte belepirult ebbe a gondolatba. De azonnal ráförmedt a pécsi emberre.

Megőrült? Hova gondol?!, Vegyen ki itt egy szobát, és aludjon velem egy házban. Egy fedél alatt. Ne akarja, hogy könyörögjek. – A főszerkesztő, hogyan is másképp, lopva az órájára pillantott, sóhajtva belekarolt Estibe. Nagyon kellett neki a cikk.

A hőség minden elképzelést fölülmúlt. Esti úgy érezte, mintha személyére

vonatkozó rosszindulat munkálna a melegben. Álnokság. Nagy ventilátor kavarta a poshadt levegőt; minek. A dizájnolt ablakrészek mintegy 28 százaléka volt nyitható. Micsoda merény! Nyirkos lucokban félóránként fölriadni, ennél van jobb, állapította meg bölcsen Esti. Hát ezt nem is ábrázolom tovább, olyan rémes volt.

Hajnali hatkor végérvényesen befejezettnek tekintette az éjszakát. A nap viszont még nem kezdődött el. Megint zuhanyozgatásba fogott. Fel-, majd lekapcsolta a tévét. Múlt az idő lassan. Bekopogott a főszerkesztő szobájába. Az ajtó magától kinyílt, mint egy krimiben. Leffegett, akár egy ólajtó. A szoba üres, mintha kirabolták volna. Nyilván már reggelizik.

Reggelizik? A főszerkesztő úr nem reggelizik, válaszolta zavartan a recepciós. Nem nézett Esti szemébe. A főszerkesztő úr a legkevésbé sem reggelizik, a főszerkesztő úr hajnali négykor szállodát váltott. – Szállodát és alsót váltott. Esti elismerően csettintett. Engedni hisztériáknak bizonyos szabadságot föltételez. – Mondott időben engem új szálloda keresésére utasított, hogy azonnal keressek neki egy *hegyi* szállodát, ahol nincs ez az aljas, álmediterrán, forró őrjöngés, ahol az európai standardnek megfelelően lehül éjszakára a levegő, vagy ha nem hül le, akkor ki lehet nyitni *tisztességesen* az ablakokat, vagy ha nem lehet, akkor van légkondicionálás. Hogy ennyit talán elvárhatna egy *magyar* szállodában. Avval az általam hívott taxiba vágta magát, és elrobogott. – A recepciós félénk sértettséggel beszélt. Végte is, gondolta Esti álságosan, a meleget nem ő csinálta. Se a szállodát.

Mikor a reggeli közben a főszerkesztő fölhívta, hogy nemsokára jön, Esti köszönés helyett így szólt: Csak arra az egyre kérem önt, hazudja azt, legyen szíves, hogy éjjel négykor bekopogott hozzám; de én édes álmomban meg sem moccantam, ezért ön kénytelen volt egyedül távozni. Ugye, így történt? Hisz egyébként a leggaládabb árulással van dolgunk, nemde?! A főszerkesztő váratlan határozottsággal, a slágfertigséget súroló határozottsággal odanyilatkozott, hogy úriember hajnali négykor nem kopogtat egy másik úriember ajtaján, ha csak az nem nő, de akkor meg úriasszony a neve.

Ritkán esett reggeli ilyen jól, szalonnás tojást rendelt (vidéki szállodák nagy előnye, itt még adnak effélét), gyermekkora kedvenc ételét. Mindig az apjával ette. Csak az apjának kunkorodott olyan szép koronásra a szalonna. Most élvezte, ahogy a kenyérrel tocsoghat a zsírban. A tunkolás is ki fog halni a világból. Állítólag van valami zsírfogyókúra is már. Gyümölcs, tejtermék tilos, hajrá mangalica.

Mikor az utolsó falatkánál (tojásfehérje csillogó zsírtócsákkal, kenyér, szalonna) újra leizzadt – fölnyúlt a tarkójához, és mint a kisgyerekeknek, lucsokban állt a haja –, akkor hisztérikusan kimenekült a, hagyjuk a jelzőket, épületből. Leült a bejárattól kissé távolabb a járda szélére, az árnyékba, és előbányászott valami olvasnivalót. Várta a főszerkesztőt. Megnyugodott, lassabban vette a levegőt, már nem érezte úgy, hogy az életéért küzd. Az árnyék tette, vagy a kézirat? Inkább ez a furcsa, váratlan, szabad ülés. Mintha dolgozna, és abból révedezne föl-föl. A város meg mintha mutatni akarná magát, fölkerekedett (mintegy), hogy elvonuljon Esti Kornél előtt. Az emberek olykor ráköszöntek, ő vissza. Vagy szótlannul odamosolyogtak. Az emberek jobbára nők, állapította meg.

Amikor valószerűtlen lassú vonulással jött egy hatalmas asszony, kalapot viselt és combközépig sliccelt hosszú, fehér vászonszoknyát – mintha egy Fellini-filmben lettek volna. Láta is magát, ahogy föl pattan (megkettőződött a teste, ezt filmen könnyű megcsinálni, lelke meg eleve, mennyi „e”, tízezer volt), próbálgatva átveszi a nő lépéseinek rendjét, és eltűnik vele. Új életet kezd. De nem is az új a fontos, csak az élet. Lenne egy pécsi élete. Egy már volt. Amikor a mondataival együtt kidobták. Hol is? Nádorváros vagy mi. Kúrjál a mondataiddal, nem rossz. Van is benne valami. Meg se ismerném már. Pedig, mormogta Esti, mindenkit, nőt, mondatot, férfit, kecskét, mi van még?, akivel az ember kúrt, helyénvaló, világítástól függetlenül, azonnal megismerni. És megismeré az ő asszonyát, mondja az Írás.

Ez a nagy, ez biztos illír. Itt, Pécssett még vannak illír nők. Akkor persze vannak illír férfiak is. Ezek még a keltáknál is régebbiek talán. A főszerkesztő is illír lehet. Illír a javából. Gondolom, az illírek, főként a férfiak, szakállasak voltak. Persze, mi az, hogy férfi?

Mi az, hogy Esti Kornél, tette föl Esti Kornél a kérdést, majd elvetette.

Egy idősebb hölgy előzékenyen, előragott mondatokban vázolta Pécs történetét. Magát ez biztos érdekli. Esti bólogatott. És akkor Klimó György püspök nyomdát alapít, fuvolázta lágyan a nő, mintha rejtélyes módon ez Esti érdeme volna, az alapítás. Esti szerényen lehajtotta a fejét. És Vasason megnyílik az első mecseki kőszénbánya. Esti szerényen fölemelte a fejét. Reggeli misére harangoznak, vár a plébi, szólt a hölgy, és elrepült. Mintha minden repülne, csak ő ülne. 1780-ban Pécs szabad királyi városi rangra emelkedik. Hála Istennek, sóhajtott. Az illírek mellett meg kell említenem a betelepített németeket, szintúgy a rácokat. Fiatal, izmos férfi, félmeztelenül, vállán drabális (vagy ez is orbitális?) csákány; nem valószínű, hogy misére menne. Nem mintha csákánnyal nem lehetne misére menni. Így továbbra is arra kényszerülünk, hogy metaforákban gondoljuk el a város sejteni vélt lényegét, az univerzum módjára gondoljuk el, ahol a városnak megvan a maga reprezentatív világa, ámtításokra épülő félvilága és félelmetes alvilága; sajátos eleven testként gondoljuk el, melynek ismerjük éber és alvó állapotait, anatómiáját, működő rendjét, de borzadva gondolunk zsigereinek kiszámíthatatlan, rémhírektől és legendáktól övezett, sötét mélységeire; vagy olvasni próbáljuk mint valami jelentést hordozó, ránk hagyományozott szöveget, amelyből csak töredékek íródtak a mi anyanyelvünkön, minden más lefordítandó, idegen nyelveken kódolt, ha ugyan nem érthetetlen halandzsa. Próbálkozhatunk persze egyéni olvasatokkal, ám a kőszáló mámoros útjai, a sétáló „beszédaktusai”, a gyalogos lépteinek retorikája olyan textust szőnek, amelyet maga sem tud olvasni.

Csak nem megfélelkezett róla, és bement egyenest a szerkesztőségbe?! *Vége van a bőrfoteles palivilágnak!* Filmes vágással, akárha Mándynál, Esti ott állt a főszerkesztő lakásában. Még érezte a fenekén a járda betonjának hűsét. A főszerkesztő a díványon feküdt, zakóban, nyakkendőben és csurom vérben. Alul semmi, meztelen. De még a semminél is kevesebb, mellette egy asszony, Estinek rémlett

tegnap estéről, a felesége?, egyik kezében véres kés, másik kezében a főszerkesztő férfiassága. Akár egy japán filmben. És akkor ott vannak azok a cizellált, metafizikus kertek! Mennyi vadság, fenség és finomság együtt. Igaz, talán mindenhol. Mondjuk egy Kurtág-hangzat versus a Kossuth téri mészárlás '56-ban. Esti döbbenet nézte az iszonyúan megcsonkított, kedves embert. A nőre nem pazarolt figyelmet.

Mihez kezd így most, angyalom?, kérdezte selymesen. Tudtam, tudtam. Valaminek kellett történnie. De hát mért nem a szakállt vágta le, fordult mégis az asszonyhoz. Az vállat vont.

Főzők kávé, mondta, és kifelé mentében a farmerszoknyába törölte a kést. Jó nagy a kés, az áldóját!

És mit csinál...?, szólt utána Esti; nem akarta kimondani a fasz szót, mégis csak egy pannon lanka, Sopianae.

Azt csak bízsa rám.

Jó, hogy már nem lóbálja... Nem játék az.

A főszerkesztő bugyborékolva felnyögött.

Bocsánat, egészen megfeledkeztem önről... Nem is tudom, mit mondjak. Olyan furcsák a szavak, ha ömlik a vér. Hacsak azt nem, hogy a legmelegebben – a főszerkesztő ismét elpirult –, megbocsát, ez igazán túlzás, hogy ennyire egy srófra járjon az esze kereke, nem érdekel, szóval a legmelegebben támogatom ezt a kultúrfőváros-pályázatot. Ez így rendben? Fáj? Olyan az ágyéka, mint egy vérrel telt bányató. Csak a szemüveg rontja a képet. Vagy meg van könnyebbülve? De hát önt nem is a farka kommandírozta. Vagy mégis? Félreismertem volna? Hogy ragad a vér... Lehet, hogy gyakorlatiasabban kéne viselkednem. Ön nem haldoklik, de azért nincs jól. El akar vérezni? Most, lapzártá előtt? Ez nem vallana nagy jellemre. Persze el tudom képzelni, mit gondol e pillanatban a klasszikus, tradicionális értékekről. Mint a bátorság, önfeláldozás, tisztesség, hűség, haza. Bár a vér passzol a hazához. Azért egy-két dolgon most önnek is el kell gondolkodnia, ugye? Lehet, hogy túl sokat beszélek? Olyan jól indult, tudja, a napom. Reggel a hotel előtt, a járdán. Ön is olyan szépen hiányzott. Mintha barátok volnánk. Ön se harmincéves már... Könnyű reggel, afféle impresszionista lebegés, hogy végképp a levegőbe beszéljek, ebbe a fűszeres, izgató, nyári mediterránba. Tiltani kéne a Pécsről szóló írásokban a mediterrán meg a pannon szó használatát. Az önkormányzat kulturális osztálya. Vagy ön személy szerint. A mecseki ékszer.

A főszerkesztő ajkán vérhab jelent meg.

Rossz, látom. Aztán majd jönnek a fantomfájdalmak. Bár... olyan is van, hogy a csirke levágott fejével még szalad az udvaron. Tán kapirgat is. Ahogy a nagy filozóf mondja, ha holnap van is a világvége, ma még elültetem a diófát. Igaz, ez önnek most közvetlenül talán mégsem segít.

Esti Kornél gondolkodásának homlokterében régebben *végül is* az irodalom állt. Hogy mi is az meg hogyan fontos. Hogyan fontos a nem-fontosságában. Meg a valósághoz való viszony. Arc és maszk. Joliot-Curie téri, Dunára néző fikciót elcserélném Joliot-Curie téri, Dunára néző fikcióra. Mostanában inkább a komoly és komolytalanság viszonyán merengett. Nem szívesen mondott volna le

egyikről sem. A bagatellek grandiózusságáról. Pécsi picca, ezt még el kéne helyezni a szövegben, komolyan.

Erről valahogy eszébe jutott az anyja. Micsoda zsémbes hárpia lett öreg korára. Egy markotányosnő. Ahogy az apját folyton kínozt. Csak mondta, csak mondta, mindig tudta, mi a sok, és addig el is ment. Akár egy gép. Háрпиagép, aki még szenved is.

Gyere csak ide, kicsi fiam. – Esti szerette, ha így szólította, minél magasabb lett ő, minél görbültebb az anyja, annál inkább. Mint egy óriás, úgy nézett le az anyjára. – Gyere. Itt van a te apád. Nahát. Akkor kérdezd meg most tőle, kicsi fiam, hogy szeret-e. Így direkt, hogy szeret-e engemet még.

De anyuka...

Kérdezd meg szó szerint. – És rángatni kezdte Esti inge ujját. Apja lehajtotta a fejét.

De anyuka.

Semmi deanyuka. – Erre Esti is lehajtotta a fejét. – Jellemző, apa és fia, fuldokolt Esti anyja megvetően.

Micsoda szemérmertlenség, nem kérdezek semmit, hagyjanak békén az érzelmi életükkel. Jó, hogy már nem szex! Öt évig nem beszéltem az apámmal, egy hónapja beszélünk, és akkor rögtön ezt?! Öt év, az már idő! Esti büszkén kihúzta magát. Anyja ott lent még kisebbnek tűnt föl.

Ne rángasson, mama, kérem.

Rendben, kisfiam. Nem rángatlak. Igazad van. Nem rángatlak. Csak kérdezd meg szépen apádat, hogy szeret-e.

Persze, hogy szeret.

Ne segíts. Kérdezd meg!

Nem kérdezem.

Az apja maga elé lehelte, kérdezzél meg.

Esti tudta, hogy fölhasználják csak, de jobban érdekelte a jelenet, mint a saját méltósága. Apa. – Apja lassan, nagy színpadi rutinnal mozdult meg. Elegáns magyar úr a huszadik századból, kopott, pecsétetes. Tekintete a Jászai Marié, és mintha azt mondaná, döfd csak belém az álnok tört, mit ez asszony forral ellenem. (Sic!) – Apa, te szereted a mamát?

Hosszan nézte az apa a fiát, mintha most látná először vagy utoljára. Kihasználak, gondolta Esti, és ezért aztán meggyűlölnek. Amikor aztán apja hangszélytelenül, mint valami nagyon lényegtelen vagy inkább nagyon magától értődot kimondta, hogy nem, anyja az ég felé csapta két karját, mintha gólt rúgott volna a Fradi.

Ugye!, ujjongott. Megmondtam előre. Te is láthatod. Nem szeret. Te vagy az élő bizonyíték, hogy nem szeret. Hetvenhárom éves és nem szeret! Tessék, hetvenhárom!

Esti halkan és gyorsan nevetett.

Mondja meg még egyszer, hogy szeret-e.

Nem szeretem. Már megmondtam. Többet nem mondom.

Pécs főv.

Pécsre költözök.

Vásárolok egy elegáns, régi vágású házat kerttel.

Végleg. Végképp. Végleg költözöm.

Kellő belmagasság, cserépkályha, bukszusbokrok, cseresznyefa, semmi forgalom, a teraszcél majdnem odalátszik a tenger.

Valami módon látszik is.

Viszont nem lehet belátni.

Szinte semmit.

És még, mindenekelőtt, a beláthatatlanság előtt, megbeszélem száz barátommal-kollégával-satöbbi, hogy költözzenek ők is Pécsre, de azonnal.

Nem nagy cucc amúgy, felszámolják az addigiakat – állás, megszokások, család, barátok, élet, ilyesmi –, eladják a lakásukat, kapnak helyette Pécsen jobbat.

Vagy Pécsen jobban.

Vagy építtetnek maguknak, nem épp szorosan egymás nyakára, azért nem is túl messze egymástól, és radikálisan integrálódnak.

Minden idegszálukkal.

Fog menni, lelázul az ideg, mintegy leszálpsz az idegről, szép nyugodtan belassulsz Pécsig.

Lelassulok Pécsre.

Csak pécsi lakos tanít(son/hat) az egyetemen, vagy odaköltöznek, vagy pedig irgumburgum, de nyugi, simán költöznek, meg lesz dumálva.

Plusz érdek(es).

És Csontváry.

De nem sorolnám, mi minden volt/van Pécsen, mert az ilyesmi regiszterek első- és másodszorban az alapos frusztrációról szólnak.

Van, ami van, emberek, művek, események, normális: flóra, fauna.

Hogy már Janus Pannonius is (stb., pécsi püspök volt, annál inkább, mert leginkább Budán dekkolt. Csak télen ment Pécsre, lásd még: mediterrán éghajlat), vagy hogy Csokonai, Vörösmarty és Petőfi is eltöltöttek itt egyetlen éjszakát. (Arany?) Ady és Dsida is 1x, Móricz sokszor, Babits „Sótra” járt gimnáziumba. Weöres és így tovább, ezekről, a dzsámiról, a román kori székesegyházról, Zsolnayról és a Sopianae cigiről szót se.

Inkább arról, hogy pécsi színész játsszon a színházakban, pécsi író írjon a *Jelenkorba*, és ez mind nem volna strikt szabály, csak valahogy magától alakulna így, mert hogyan máshogy.

Pécsi költő költse ott a pénzét, pécsi boltokban!

Pécsi-kesztyű, meg minden.

Na, erre föl, persze, látván, mi minden van, le akarnának – azért le, mert most

nem Beregszász van becélozva mint kult. főv. – nyomulni némely állami szervek, hivatal, ilyesmi, kultuszminisztérium, hát nyomuljanak vagy ne, mindegy, viszont cégek nyomulnak, egyik elkezd, jönnek utána, csak ne vigyék túlzásba.

Mert akkor visszaköltözöm.

Vagy Szekszárd. Vagy Döbrököz.

Nekifogok drukkolni a Pécsi Hirtelen Nem Is Tudom Minek, péemescé, könnyen, de igazán sofort átállítom az identitást Fradikáról Pévéeskára, jól emlékezve arra, hogy elvertük a Newcastle-t.

Magától átállítódik az identitás.

Vagy Manchester, mindegy, bárkit, aki erre jár.

Ezelőtt ezer évvel, no, akkor kellett volna költözni, mindegy, most költözünk.

Változunk és változtatunk, 100 ember plusz családtagok, max. négyszáz lélek.

Viszont lelkes lelkek: kicsit, lehet, hogy eleinte mulatságosnak tűnik majd, ahogy őspécсиеkkel összekavarodva egyszerre csak Hatalmas Nagy Ügyet csinálunk minden hatalmas nagy ügyből, de az nem lesz baj vagy gáz, mert közben remekül mulatunk.

Szívügyet.

Tehát nagyszabású vernisszázsok, könyvbemutatók, színházi események, koncertek, felolvasó- és beszélgető-estek telt házzal, mindenki részt vesz, utána kiülés hajnalig.

Nyáron, mert télen beülés.

Iszonyú sok csinos egyetemista lány, öntudatosan nyüzsögnek, mind Pécsre jár, kultúrában utazik.

Mindenki Pécsre akarna járni, hova máshova.

Közép-európai kultúrtévé magyarul, németül, szerb-horvát-szlovénul.

Románul.

Angolul, bárhol fogható, mindenhol fogják.

Lesz késői kusettes vonat P(est)ről P(écs)ig (és fordítva), éjfélkor indul, föl-szállsz, egy sör, vagy kettő, ledőlsz, hazáig majdnem kialszod magad.

Mert az M6-os autópálya eleve kész már, repülőjárat meg minden, mégis IC-vel járnak.

Ugyanis járnak Pestről eseményekre, és akad, aki (de nem túl) korán vissza-utazik és rosszul jár, viszont van, aki ott marad, föllendítve a szállodaipart.

És van, aki ideköltözik, noha addig eszébe se jutott, mert.

Egyrészt mit ingázzon folyton.

Másrészt meg még eddig nem költözött ide, nem?

(2005. május 20.)

Most akkor Pécs

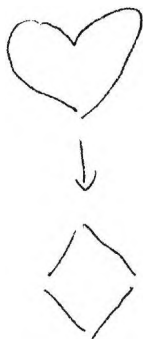
Most akkor Pécs... Hát legyen Pécs. Mészöly Miklós ily irányú tehetségére volna szükségem, hogy kifejtsem: „Möszjő, néha tényleg lelkifurdalással írjuk, amire pedig magunk vállalkoztunk. Kicsit kértek is rá; de nincs az, hogy kérés, nem, mindig magunk is szívesen hallunk valamit.” De ez már Beckett volna.

Hogy lehetőségem adódott erre a közbevetett kis dolgozatra itt, furán – de híven – rímél *A Honlap Utáni* című új könyvemben (bocsánat a rám ily formában nem jellemző önidézésért!) megpendített közhellyel, melyet Korniss Dezsőtől tanultam anno, hogy: a kultúra közvetít a civilizáció és a művészet között. A cylinder: civilizáció; a kultusz: már kultúra; a mű: lehet művészet is már. Így Korniss. (Voltak irodalmi hajlandóságai, Nat Roidot is olvasott, azt mondta.) A civilizáció is vívmány már. Akadémikus vita, volt-e civilizációja „az ősembernek”. Volt, nyilvánvaló. Kultúrája? Hm. De művészete: a barlangrajzok, ha igaz... volt. Ez megint nehezzé teszi a helyzetet.

Ám kivétel a szabályt. (Illyési legyen most meg a mondat.) Szép Ernő mondata is lehetne rögtön valami, Füst Miláné. (Mándyé nehezen pászolna elmélkedő cikkbe!) És a többi. Ez nyelvi kultúránk része. Musil azonban nem kulturális jelenség, Doderer se, Rilke se (de mennyire nem, ő aztán). Csak hogy akikkel utoljára foglalkoztam érdemleg így mostanság, őket említsem. Hát a *Parzival*? A keresztény civilizáció kultúrájának nagy művészi terméke. Ott együtt van minden. Akkor megint?

Közben egyre a kultúra fővárosainak kérdésére gondolok, persze.

Musil, Doderer, Szép Ernő, Rilke: egyikük sem civilizációs közvetlenség. Már megtörtént (*megebb* történt, hogy így mondjam) az elszakadás. Közép-Európa, a Monarchia kultúrájában éltek benne ezek a csudás illetők (a művükkel), egyik feől. S a mű a léleknek (ugrottunk egy nagyot, kivétel...) amaz elemi igényéből jön, másrészt, hogy önmegvalósuljon. Mintegy, ahogy rajzviccesen megengedtem magamnak, „szakcikkbén”: a kőr (hosszú ő-vel) négyszögesüljön (s lesz az a káró!):

A művészet a legszerencsésebben a kultúrában valósulhat meg. A legszínvonalasabb (legszívonalasabb, legszabályoskockább) tévéműsorokban, pódiumbeszélgetésekben sem. Nem, a művészet nem valósulhat meg közvetlenül a civilizációban (technikai haladás, üzlet etc.), bár az építészet itt különleges helyet foglal el. De a film nem. (Magára árny.) A színház – hála az égnek – nem. A múzeumnak ne a vitathatóságát nézzük most. (Ébli etc.) Nézzük Hegyi Lóránd felől, aki igenis csinálja, jól csinálja stb. Ne nézzük a múzeumot, művészházat se, egyáltalán. Keserű Ilonának, akit a múlt évtizedek máig egyik legnagyobb világfestőjének tartok, van művészháza Pécsen. Van pécsi színházi fesztivál. Vannak íróbarátaim, költőbarátaim (távbarátok) Pécsen. Szinte azonnal visszafogadta (elcsellengett?) fiát a *Jelenkor*, a valóban... ne dicsérjünk szembe... folyóirat. Olyan, és pécsi. S jártam egyszer, kutyakölyökkoromban, húszévesen, idegenvezetőként Pécsen (ama világ! egy ilyen alak volt ott idegenvezető! aki előtte nem is járt a városban! voltak ama világnak is hátrányai). Feleségem pécsi születésű. Miattam nem jutott le 40 éve Pécsre? Részben. Aztán madaraink, kutyáink miatt. Örök szemrehányás témája volt (nekem), elcsöndesült. Sajnos én már Szentendrére se járok 14 éve, sehol meg nem jelenek, ezt annyira teljesnek remélem már, hogy a végén, tessék, nekem fájjon. Keserű Ilona legendákat tudna beszélni így rólam. Tessék, őt s Vidovszkyt a legnagyobbak közé sorolom, olyan mindegy, lejutok-e valaha is Pécsre vagy sem. Fő az, hogy most Pécs, ha én reá szavazok e gyarló dolgozattal, hogy akkor most Pécs. Arról van szó, hogy kulturális főváros. Nem sorolhatok mindent. Pécsi Balett. Hogy Györe Balázs mondatjellegét idézzem: „Most akkor milyen lehet most akkor Pécs?” Kicsit magamévá hasonítottam a mondatot.

Sajnálatosnak hihető (nem az), hogy a nagy (és kisebb) európai kulturális fővárosokban (ha forma szerint voltak azok, ha csak mindenkinek – így nekem is) ugyanígy nem járok soha, már. Ebben nálam demokrácia van. Kár, hogy nem rendeződtek külön kötetekké (én hibám! mit írok olyan sokat!) bécsi kulturális írásaim, mellettük a párizsiak, londoniak, kölniek, koppenhágaiak, akkor még talán Dublint is megírtam volna, kedvemben. De nem történt ilyen. Így mint utazó kicsit amaz Ismeretlen Katona vagyok, akinek szobra van ugyan (nem úgy értem!!), de miért? Hát mert mint katonát senki sem ismerte.

Igen, a vicc is kulturális jelenség, de főleg a civilizációs törésfelülete él. (Magam örökké korholom ezt a vicc-jelenséget, aztán gyakorlom is. Pedig azt szoktam mondani, amit nem mernek vagy nem tudnak kereken kifejezni, elviccelik, s úgy meglenne az alakja. De mi az, hogy „kerek”, az is?)

Kereken: Weimar hozta elő nekem ezt a kultúrafővárosaságot. Attól később azért még leégett az a pár emeletnyi csoda, de ez nem tartozik ide. Weimarban (idegenvezető) többször is jártam. (Vicc: lenne ez jó kabala Pécsnek! Ezzel neki én/nekem ez.) S ha már e. p. stílusimitációjánál tartunk (gyarlón, ah!), hadd mondjuk el: Goethe, ad notam. Egyik zseniális, alapvető könyvében (*Termelési regény* etc.) e. p. egyetlen dologban tévedett mégis. Hogy Goethe. Na jó, kifigurázta. Azt a félcivilizációsfélkulturális jelenséget, hogy a Mester stb. Hanem a minap, ahogy Rilke korai prágai históriáit lefordítottam, volt egy utószó. S benne Goethe, idézve. Ízléstelen szófordulattal: „Komolyan mondom...”, a nagy weimari kultúrafővárosi világklasszikus olyan komolyakat mondott – fogal-

mam sincs már, miket –, hogy mellette Rilke humorista volt, de mint a SICC! Rilke. Humorista. Kafka, naná. Bár nem úgy igaz ez, ahogy (felháborít, és keserűsre húzom a szám) humoristának nézték őt. (Kortársai háborítanak fel ekképp.) Musil. Doderer. Humoristák a Goethehez képest. Nem akarok senkikkel sem vetekedni, de még én is humorista vagyok a Goethe mellett. Csak nekem a szívemben (nekem is?) ott van ez a csak-így-lehet-nem-másképp antimodern felfogás. Wittgenstein se nagyon humorista. De Goethe! Végképp nem „termelési regény”! Ennyit „tévedett” csak e. p. Magam néha az émelyig goethézek. Nagyképűnek is érzem magam. S mennyire nem valósulok meg, ön (gyenge vicc), mikor „nem eszem rendesen, anorexia; nem iszom, ezt megtámogatandó, mert akkor minek költök ilyen segédszerekre” stb., és akkora bukásaim követik egymást, amilyen a 7000 nap is volt, s ez manapság is így megy. De utazni, fellépni, dedikálni, pódiumon előadni, élő riportot készíteni, s ha az Amerikai Kongresszus hívna meg maga – nem fog! –, előadni, hát nem. Ebben halálos komolyan Réz Jeromos a nevem, lásd Karinthy, ahol a becézett csecsemő hirtelen megszólal így. Vagy verébként, Éliást hívtuk egyebek között így is: Zordon Kárpátka (egy pécsi születésű hölgy leleménye). Tényleg kivont telefonnal élek, inkább én költöm rá a pénzt, aztán; tényleg nem tudok már 9 órakor (reggel) se „jól” menni valahova, sakk-kifejezés, mert az a dolog jól zajlik, rendben, de utána széthullásban maradok. Más kérdés, hogy mennyire goetheietlen, hogy aztán egy tökéletesnek megmaradó napomat is hogyan buktatom meg délután. Kivétel, ha kedvemre való prózát fordítok, az se megy beomlások nélkül, akkor nem kell fordítani sem, oly napokon.

Tehát a-civilizáció-a-kultúra-a-művészet hármasa mellett van valami negyedik. Párizs lelke. London lelke. Nem lelkezve mondom ezt. Dublin és Koppenhága és Köln lelke. És Bécs! Tényleg minden ambiciózus egyetemista megszerezheti magának visszakézből „azokat” az intézményes élményeket (a kultúra: intézményesség), melyeket én... nem is sorolok. Vicc, hogy mikor Schiele divatba jött, kevés híján mindhárom kiállítását láttam, rendezési különbségeket észlelhettem (Bécs – München – Wuppertal). Emez utóbbi város sok mindenre lehet büszke, múzeumilag. Vagy ismerősek-e a düsseldorfi nagy múzeumok, vagy kiállítóházak (3 is van, ha jól mondom)? Csak ez mégis mind olyan kultúra-városnézés, hogy nem verseny és nem érdekességeközlés tárgya. Mert harmincszorosa ennek az (Japán és Buenos Aires és Kanada és az arab világ és Kína és a Mediterráneum), amit NEM láttam. Ahol a kultúra közege által a művészet „az én nagy és komoly lelkemet” szintén vagy még jobban megkörmölyülhetne volna. De nem könyörültem magamon (nyomda, kérem! vigyázat e két szóra), s maradnak ezek a gondjaim, kiugorjak-e ezért Bécsbe? (Nem ugrom.) Röstelljem-e magam e teljes (és nehezen bírható) budapestiséért? (Lassan...)

Hogy mások elől a teret el ne vegyem, és ne panaszojnak fel (hiszen ez az én hibám! a magyarországi kulturális helyzet és anyagi szegénység ebben nem!) olyanokat, hogy London, hiába jártam ott több tucatszor (de sosem volt ösztöndíjam ott, egy hónapnyi se etc.), már nem az a London, amelyet én ismertem. Három-négy neves létesítmény (kulturális-fővárosi-mérce) okán sem. Az új Tate Gallery, az üvegmiccsodák stb. Hanem Londonban éreztem meg, mi a művészettel egybefonódó, kialakuló lélek: volt egy játékonysági tárlat, azt hiszem, King

Street (sic), Christie's, s mindegy most, ki szereti, ki nem annyira, David Hockney festménye is Nicholsonok etc. mellett; „Gauguin széke”. S Gauguin stíljében kicsit. Hát az én kedvenc Cork Streetemen, galériák során mindennap végigjárva a lóirodák mellett (nem tudom, miből volt Londonban több), egy nap a new york-i illetőségű VV. galériában nem hiszek a szememnek. Hiszen a SZÉKET tegnap én még stb. King Street (nem Road). Na ja, így a pultos kisasszony, Hockney a mi festőnk. Ki más vette volna meg? És tényleg, ők Hockney galleristái. Most nem az, hogy irigylem Rothkót a korábbi nyomoraiért, meg a többi 50-60 legnagyobb festőt, hogy aztán a végén elérték, ami tényleg kulturális jelenség, s művészetükkel a lelkükért is tehettek, nem az, de ahogy a magam nagy hovataroztatottságát elnézem... hát az olyan is-is. Ám hagyjuk ezt, Goethétől távoli. Miért, tán szerettem volna weimari miniszter lenni? Abban a korban élni, mikor... jó, vannak ma is ily alkatok. Én nem vagyok az.

Hát nem is tudom, ilyen látszólag mufurcosság és pengeszzerű élesség végletei között élven lehetek-e jó kabala bármi kulturális bármiben bárkiknek? Bár lennék. S akkor...

Hogy akkor most Pécs... Ama dolgoknak az ő lelkük által!

bp 2005 júniusában

Három kívánság

Kivételesen nem arról szeretnék beszélni, amit láttam vagy tapasztaltam Pécsen, hanem olyasmikről, amikkel nem találkoztam. Azaz nagyon is találkoztam velük, csak épp nem Pécsen, hanem jártomban-keltemben egyéb helyeken, viszont örülnék, ha egyszer majd Pécsen is előfordulnának. Hogy beszédhelyzetemet tisztázzam: olyan budapesti lokálpatrióta vagyok, aki Pesten született és nevelkedett, ám több mint húsz éve Budán él, és ezért (valamint egyéb, itt nem részletezendő okokból is) Pécsnek drukkol. Ezzel magyarázható, hogy amikor külföldön járok, és meglátok valami szépet, egy műemléket vagy egy műgyűjteményt, gyakran eszembe jut: szívesen hazahoznám Magyarországra, de nem feltétlenül Budapestre, hanem máshová, mondjuk Pécsre. Hazahoznék zakozsebben egy gótikus vagy reneszánsz királyi palotát, valahol a Tettyén helyet szorítanának neki, én pedig, amikor dolgom akad Pécsen, mindannyiszor megnézném. Budapestre nem vinnék királyi palotát, abból az egyszerű okból, hogy ott már van.

Tegyük fel, hogy a mesebeli jó tündér engem tüntetne ki azzal, hogy odakívánhatnék Pécsre három dolgot, három, tág értelemben vett objektumot. Odakívánhatnék három-négy egyiptomi piramist az állatkert mögé, a rhodoszi kolosszust a TV-torony helyébe, de szóba jöhetne ezer hektár libanoni cédruserdő is a Misina-tető alatt, a jó tündér nem ismer lehetetlent.

Nos hát, elsőre – ha ez a tündérnek tényleg belefér – odakívánnék a városba, vagy inkább mellé valami nagyobbacska vizet. Lehetne tengerpart, ám ez külpolitikai bonyodalmat okozna. Lehetne Balaton nagyságú tó, de azt hiszem, Pécs mellé nem állóvizet kellene kívánni, hanem inkább egy hajózható folyót. Olyasfélét, mint a Duna. Tulajdonképpen a Duna tökéletesen megfelelné, esetleg azzal az apró módosítással, hogy egy mellékága (természetesen szintén hajózható!) az Adria-tengerbe ömöljön bele. Képzelje csak el az olvasó, amint az Adria- és a Fekete-tenger között közlekedő hajók a pécsi kikötőben találkoznak. Ugyanis ha a Duna Pécsnél ágazna le az Adria-tenger felé, akkor a városnak szép nagy kikötője is lenne, dokkokkal, mólóval, raktárépületekkel, kisebb tengerjáró hajókkal. Folyami kikötő lenne, de azért nem fordítana hátat a tengernek (sem az egyiknek, sem a másiknak). Viszonylag sok matróz járkálna a városban, de viszonylag kevés galibát okoznának; a bordélyok helye és száma külön átgondolandó. Szárnyashajón lehetne igen hamar eljutni Újvidékre és Belgrádba, valamint Fiumébe, sőt akár Triesztbe is, amely városoknak szintén jót tenne a hirtelen kibővült víziút.

A folyó és a kikötő kulturális hozadékát az olvasó fantáziájára bízom. Nyilván lenne a kikötőben egy-két használaton kívüli állóhajó, ahol kiállítások, rendezvények, koncertek, színházi előadások zajlanának, a fontos produkciónkat ha-

jón lehetne hozni-vinni, irodalmi hajójáratok indulnának magyar és nem magyar szerzőkkel (+ hallgatósággal), hogy csak a legkézenfekvőbb lehetőségeket említsem.

Másodikként monumentális romokat kívánnék Pécsre és környékére, késő modern ipari és közlekedési romokat: bezárt gyárépületeket, használaton kívül helyezett pályaudvarokat, fölöslegessé vált remízeket, lebontásra ítélt (ám lebontatlanul maradt) repülőteret. Barátaim figyelmeztettek: ilyen kívánsággal ne strapáljam a jó tündért, mert a fenti objektumoknak már a pusztta emlegetése is rossz hangulatot kelthet, ezért lehetséges, hogy másodjára valami más kívánságot fogok kitalálni. Mielőtt azonban ezt megtenném, hadd jegyezzem meg, hogy az efféle romok nem a munkanélküliségről vagy a tájék hanyatlásáról, hanem ezek ellenkezőjéről szólnának. Olyasmiről, hogy az ipar (nyilván a technika tökéletesedése és a jólét növekedése miatt) lemondhat korábbi helyszíneiről, másfelől a civil társadalom van annyira erős, hogy ezeket a helyszíneket lakhatóvá, élhetővé, élvezhetővé tudja tenni. Valahol messze, túl az Óperencián láttam egy furcsa épületegyüttest, amely bőrgyár volt a hetvenes évekig, aztán a hatóság le akarta bontatni, de nem lehetett, mert az objektumot megszállták az „alternatívok”; és a hatóság, ahelyett, hogy kikergette volna őket, elfogadta terveiket a gyár lakótömbbé való átépítésére, ők támogatást és kölcsönt szereztek (volt bank, amely adott nekik), és felépítették falanszterüket, amely ma is áll.

Láttam a Ruhr-vidéken egy óriási kokszművet, amely manapság kilátótoronyként szolgál, a tározók betonfalain alpinistakiképzés folyik, egy vízzel feltöltött medencében pedig bűvárok gyakorlatoznak: tanulják az elmerült gép- és hídroncsok megközelítését. Láttam egy elhagyott rendezőpályaudvart, melyet hatvan év alatt benőtt az őserdő, a talpfák közeiben nyírfák sorakoznak, a víztoronyban sólymok fészkelnek, a fordítókorong falusi szérűskertre emlékeztet, az ottfelajtott mozdonyokat vadregényesen benőtte a repkény és a komló; újabban természetvédelmi terület. Láttam Párizsban a Gare d'Orsay-t, ahol az egykori pályaudvar terében a kiállított tárgyak egyszerre keltenek monumentális és bensőséges hatást, és láttam Berlinben a Hamburgi pályaudvart, amely úgy áll az egykori államhatár közvetlen közelében, mint egy lerombolt és visszaépített pogány templom.

A modern romok, éppen modernségük révén, hajlamosak a gyors antikizálódásra, fennállásukkal a tér és az idő tágasságának érzetét keltik. A modern romok által határolt térségekben legalább annyira pezseg az élet, mint az antik rommezőkön, feltéve, hogy a civil társadalom (ha úgy tetszik, a *civitas*; jó esetben a kettő egybeesik) tud vele kezdeni valamit. Ám éppen az ilyen pezsgés közepette élhetjük át legbensőségebb, legmagányosabb pillanatainkat. Minden városban kell, hogy legyen néhány jóserővel rendelkező hely, ahol a jövő sejtelmét úgy élhetjük át, mintha már mindez megtörtént volna. Élettől pezsgő modern romok közelében kétségkívül ilyesféle őserőre tennének szert Pécs antik romjai, az ókeresztény sírkamrák. Ezek jelenleg is tanítanak, nevelnek és gyönyörködtetnek, ám ha a pécsi belváros az időmúlás, a mulandóság másmilyen tanúságtevőivel is szembesülne, látogatójukat önmaga legbenső lényegével ismertetné meg.

Ennyit a monumentális modern romokról. Esetleg még annyit, hogy a modern romok fent vázolt funkcióját más is betölthetné: hirtelenjében a város alatti

pincék bejárhatóvá, belakhatóvá tétele jut eszembe, olyasmi, ami Kolozsvár főterén történik az utóbbi években. A városnak lefelé terjeszkedve kellene újabb köztereit kialakítania. Fogalmam sincs, hogy ez (technikailag, jogilag, erkölcsileg, anyagilag stb.) lehetséges-e, nem jártam utána; úgy sejtem azonban, hogy nem csekély kulturális hozadéka lenne, ha a város nemcsak a felszínén, hanem alulról is nyomon követhető vagy hozzáférhető volna. A város falai közt létrejövő gondolatok és hangulatok, a városi élet illékony összetevői ugyanúgy felfelé áramlanak, mint a meleg levegő: a föld alatti tavernák és agórák szellemi (plusz érzelmi) padlófűtést jelentenének. Monumentális romok helyett második kívánságként a pincék átjárhatóvá tételével is beévném.

(Csak zárójelben: egy ismerősöm szerint inkább autópályát kellene kívánnom a jó tündértől, Budapest–Pécs viszonylatban, esetleg tovább, dél felé. Nem vonom kétségbe, hogy a pécsi Duna-szakaszt hasznosan kiegészítené egy olyan közút, amelyen nem szükséges minden teherautó megelőzéséhez Michael Schumacher elszántsága, ám valamilyen okból nem jutott eszembe, hogy én kérem a sztrádát, még hozzá éppen a jó tündértől. Legfeljebb azokat a római, avar, középkori stb. régészeti emlékeket kérhetném, amelyeket a sztráda építésekor minden bizonnyal feltárnak majd.)

Végül, harmadszor, odakívánnék Pécsre egy működő irodalmi központot. Ez egy olyan intézmény lenne, amely irodalomszervezésre és kulturális kapcsolattartásra volna berendezkedve, részint a magyar kultúrán belül, részint (ami ennél is fontosabb volna) magyar és nem magyar alkotók között. Ilyen intézmény Magyarországon jelenleg nincs, ám legfőbb ideje, hogy legyen, mert enélkül a fennálló magyar irodalmi élet más kultúrákkal nem lesz párbeszédképes, és az amúgy is nyomasztó nyelvi elszigeteltség egy ilyen intézmény híján kulturális elszigeteltségként jelenik meg.

Egy ilyen intézmény elsősorban arra volna jó, hogy a magyar olvasók (plusz a magyar írók, akik esetleg szintén olvasók) találkozhassanak azokkal a kortárs külföldi szerzőkkel, akiknek műveit ismerik és szeretik, vagy olyanokkal, akiknek munkái iránt éppen a személyes jelenlét kelti fel az érdeklődést.

Hogyan és milyen alkalomból juthat el a jelen körülmények között egy külföldi író Magyarországra? Egy: turistaként. Ily módon kellemes élményekre tehet szert, ám annak, hogy olvasókkal (kritikusokkal, szerkesztőkkel, kiadókkal, fordítókkal) találkozzék, nem sok esélye van. Kettő: újonnan megjelent könyve alkalmából meghívja a kiadója. Ezt nem sok kiadó teheti meg saját erőből, és csak a legismertebbeket érdemes meghívni, akik többnyire nem érnek rá. Három: a külföldi szerzőt hazája budapesti kulturális intézete hívja meg, jó esetben egy vagy több egyetem megfelelő tanszékének közreműködésével. A kulturális intézetek munkáját a legnagyobb dicséret illeti, de mégis furcsa (mondhatnám, ciki) volna örök időnkig arra berendezkedni, hogy német írókat németek, franciákat franciák, lengyeleket lengyelek hívnak meg Magyarországra. Az országok nagy részének nincs is kulturális intézete Magyarországon, a meglevőket pedig bezárhatják. (Ez történt nemrég a Pro Helvetia közép-európai fiókjaival, így a budapestivel is. Németországban is egyre erősebbek azok a hangok, amelyek az EU-bővítés után a közép-európai országok egyoldalú kulturális támogatása helyett a kölcsönösséget, a cserét tartják kívánatosnak.) Négy: meghívják az illetőt

a Budapesti Könyvfesztiválra, vagy mint díszvendéget, vagy mint elsőkötetes szerzőt. A fesztivált és szervezőit szintén a legnagyobb dicséret illeti, ám a fesztiválon két dolog nagyon szűkösen van: hely és idő; sőt a benyomások tarkasága, a könyvek sokasága miatt az egy szerzőre jutó figyelem is óhatatlanul kevés.

Mindezek miatt szükség volna egy olyan intézményre, amely integratív tényezőként hatna az élő magyar irodalomban (Magyarországon és az államhatáron kívül élő magyar szerzők számára egyaránt); a Magyarországon ismert vagy majd ismertté váló külföldi szerzők számára; a velük foglalkozó fordítók és filológusok (szlavisták, romanisták, germanisták, orientalisták stb.) számára; irodalomtörténészek, kritikusok, kulturális újságírók számára; irodalomhoz kapcsolódó egyéb művészek (például filmesek, színházi emberek) és tudósok számára; valamint – elsősorban – az irodalmat pártoló közönség számára.

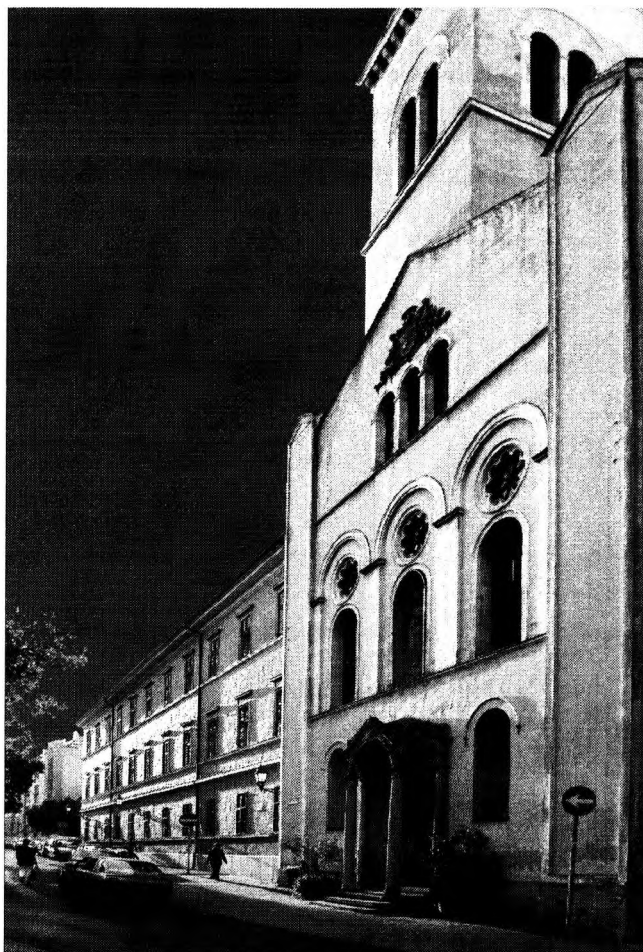
Amikor Pécsre kívánok egy ilyen intézményt, akkor persze odakívánom az alapítói elszántságot is. Érdemes volna a német és osztrák Literaturhausok alapítástörténetét összegyűjteni és összehasonlítani; igen sok, nálunk is jól használható tanulság derülne ki. Néhány dolog azonban enélkül is világosan látszik. Az egyik az, hogy egy ilyen intézmény alapításában és fenntartásában az államnak csak viszonylag csekély szerepe lehet, maga a kezdeményezés pedig nem indulhat legfeljebből. Ellenkező esetben kultúrán kívüli (főleg politikai) szempontok fogják ellehetetleníteni a munkát; és köztudottan nem ritka eset, hogy amit a kultúrában az egyik kormányzat épít, azt a rá következő lerombolja, vagy legalábbis iparkodik elsorvasztani. Éppen ezért az állami rész a fenntartásban csak akkora lehet, amekkorát az intézmény pótolni tud, vagy megvonása esetén át tudja vészelni a rá következő időszakot. Ennél is fontosabb, hogy az intézmény mögött már alapításakor álljon egy a civil társadalomból verbuválódott támogatói kör.

Es ez az egyik lényeges oka annak, hogy az irodalmi központot Pécsre kívánom, nem Budapestre. Ha Pécsen kialakulna egy civil támogatói kör (afféle irodalmi egyesület), az jóval közvetlenebb, személyes kapcsolatban állna az intézménnyel, mint egy hasonló budapesti vállalkozás. Pécsen az intézmény figyelhetne közelre is, kialakíthatná pannon jellegzetességeit, ugyanakkor mégsem csukná magára az ajtót: a támogatói kör másik felét természetesen Budapestről és az egész országból kellene toborozni, a kulturális elit prominens képviselői közül.

Ahhoz persze, hogy támogatói kört lehessen szervezni, kell egy koncepció az intézmény működtetésére. Ennek reálisnak, ugyanakkor ötletesnek és fantáziadúsnak kell lennie; markánsnak és kézzelfoghatónak, ám elég rugalmasnak, hogy bővíthető és továbbfejleszthető legyen. Innentől már a részletek következnek, amelyekbe már csak azért sem szeretnék belebocsátkozni, mert igaz ugyan, hogy ebben az írásban akad némi fikció, de azért pillanatnyilag mégsem elbeszélői célokat szeretnék elérni. Inkább azt mondom el, mi a másik lényeges oka annak, hogy Pécsre kívánom ezt a még képzeletben is alig létező intézményt.

A szűkebb értelemben vett koncepción kívül, ami kidolgozható, pontosítható, bővíthető, szükség van egy tágabb értelemben vett szellemiségre is. Ez lehet egy már fennálló intézmény szellemisége (például a hatvanas években a nyugatberlini Műszaki Egyetem bölcsészkarának [!!!] akkori fiatal oktatói a Gruppe 47

szellemiségét akarták intézményesíteni, így jött létre a Literarische Colloquium Berlin; a Gruppe 47 csakhamar felbomlott, az LCB negyven év elteltével is élet-erős), de lehet egy városfejlesztési koncepció szellemisége is (ez hozta létre a kilencvenes évek végén a kölni Literaturhaust). A sokat emlegetett pécsi szellemiség, azt hiszem, kedvezne egy határokon is túlnéző irodalmi központ létrejöttének és fennmaradásának; ez garantálhatná, hogy az intézmény, beilleszkedve a helyi viszonyokba, országos vákuumot tudna kitölteni; ez észlelné és értékelné, ha az intézmény működése révén közelebb kerülne Pécshez egy-egy hajózható folyó vagy jóserővel felruházott hely.

„AZ A JÓ VÁROS, AHOVA SZÍVESEN MEGYÜNK”

Ágoston Zoltán beszélgetése

Ágoston Zoltán: – Beszéljünk először a németországi döntésről, amelynek részese voltál annak a német javaslattevő bizottságnak a tagjaként, amely Németországból végül Essent és Görlitzet javasolta 2010-re, a magyar város mellé az Európa Kulturális Fővárosa címre. Megjegyzem, Berlin már a '85-ben, Athénnal induló sorozat egyik szereplője volt, itt már nem is pályázott, ha jól tudom. Első hallásra Essen kiválasztását érthetőnek gondolom, noha arról is hallottam pletykákat, hogy Köln állítólag igencsak zokon vette ezt az ítéletet... Ám Görlitzről alig tudok valamit. Annyi rémlik mindössze, hogy Jakob Böhmét, a nagy német misztikust a görlitzi vargaként emlegették. Tehát a kérdésem röviden: miért ez a két város?

Konrád György: – Többnyire abból indultunk ki, hogy egy város mentalitása mérkőzik a többi város mentalitásával. Minden városnak van stratégiája, hogy mit akarnak elérni, mi a kiindulópontjuk. Essent elég világos megmagyaráznom. Az a nehézipar, amely a Ruhr-vidéket hatalmassággá tette, már sokkal kevésbé létezik, vagy nem létezik egyáltalán. Ahol tíz munkás kellett egy munkafeladathoz, ma egy is sok. Ott van viszont egy hatalmas településrendszer, körülbelül ötmillió ember. Ruhr-Stadtnak is nevezik magukat. Egy sűrű agglomeráció, amely az urbanisztika korszerűbb értelmezése keretében akár egyetlen városnak, egy városhalmaznak tekinthető. Ez az egyetlen olyan város Németországban, amely valamilyen módon kihívója lehet Berlinnek, a nyugati országrésznek pedig érdekes centruma, mert ötvenegynéhány város tartozik oda, szorosabban harmincvalahány, és köztük olyan nagyok, mint Bochum, Dortmund, Düsseldorf. Mindegyiknek van számos kulturális intézménye. És van még valami, ami bennünket meglehetősen megkapott. Tudják, hogy mitől döglök a légy – hogy primitíven fejezzem ki magam. Megtervezték a körút stációit, és azt, hogy a körút kezdődjön a Jahrhundertshallében, ami egy kétszáz méternél is hosszabb, hatalmas csarnok. Ágyúöntésre használták, ott készültek a Krupp Művek „Vastag Bertái”. Belépünk ebbe az üres térbe, a magasból valami angyali fuvolaszó zeng, és látjuk, hogy itt most már nem ágyúk vannak, hanem művészet. Bójart-tanítványok futkosnak keresztül a térben, akik fekete selyemklepetusokban mindenféle mozdulatokat végeznek, és minden egyes zsűritag füle mögött ott duruzsolja egy miniszter vagy egy polgármester a reklámszövegét. Ami egyébként nem buta szöveg, hanem érdekes: hogyan lehet a kultúra szimbólumkörével ezeket a különálló településeket kvázi egy kreatív, alternatívákat virágoztató kultúrközösségbe foglalni. És hogyan lehet ilyen módon kezelni a munkanélküliséget is, mert mindenütt ez volt a fő probléma, a húszszázalékos munkanélküliség, Lübeckben is, Brémában is. S ha már posztindusztriális társadalomban élünk, és ha már az informatika sem tud felvenni sokkal több új embert, akkor mivel töltsék az emberek az idejüket, miért kapjanak pénzt? Némi aggodalommal látom, de egyszersmind elismeréssel is

egész Nyugat-Európára vonatkozóan, egyre több helyen, ha egy ház megüresedik, és nem tudják, mit csináljanak vele, akkor az a művészetnek, a kultúrának adatik a képviselőtanács által. Ha én afféle durcás polgár volnék, s még egyszer azt a szót hallanám, hogy kultúra vagy művészet, mint az a bizonyos SS-tiszt, a revolveremért nyúlnék. Mintha visszaelnéne ezzel, amit azért tartok egy cseppet aggályosnak, mert meglesz az ellenhatása...

– *Nálunk ettől még nem kell tartani. Ez a folyamat, a kultúra mint túlzás, még nem ért el bennünket...*

– Ettől még nem kell tartanunk. Hozzáteszem, ennek megfelelője az is, hogy például Bréma polgármestere finom tudós, ironikus, mindenféle művészetekben verzásús személy, aki a Művészeti Akadémiával, a berlini akadémiával is nagyon jó kapcsolatban volt, és aki mindent támogat, ami jó a városban. Úgyhogy természetes, ha az ember Brémába keveredik, és meghívja egy professzor, akkor ott lesz a lakásán egy italra az a néhány értelmiségi, művész vagy tudós, és természetesen a polgármester, akik a város szellemi elitjét alkotják. Ha ott megkérdezem, hogy Brémának mi adja tulajdonképpen az erejét vagy az érdekességét, akkor azt mondják, az az öntevékeny polgárság, amely ugyan zsugori, és megnézi, hogy mire veszik el a pénzét, de maga szívesen alapít. Összeállnak polgárok, és polgári létesítményként egy kulturális intézmény születik. *Pfeffersäcke*k, borszákok – így hívták ezeket a brémai polgárokat, akik nem művészek, hanem kereskedők, hajósok voltak.

Azt mondhatnám összegzésül, hogy mindegyik kandidáló város a maga különösségében megérdemelte volna a jelölést. Regensburg tulajdonképpen a legsértetlenebbül őrzi a középkori kincseket. Ha a kulturális, irodalmi jelentőségét nézzük, Thomas Mann-tól Günter Grassig, akkor Lübeck mellett sok minden szól. A modernitás, az Wolfsburg, Braunschweig.... A keletnémet városok közül Potsdam és Halle versengett. Potsdam a popularitás versenyében az első volt. Én mégis valami őszintétlenséget éreztem abban, hogy nem Berlin, hanem Potsdam kapná a címet, jóllehet evidens, hogy Berlinbe mennének az emberek nemcsak lakni és az infrastruktúrát használni, hanem azért is, mert Potsdamot megnéznék három nap alatt, aztán Berlinben még több napra való elfoglaltságot találnának.

– *A „popularitást” úgy értetted, hogy a német közvélemény?*

– Igen, a nemzeti közvélemény. Amellett ott van a legtöbb kastély. A berlini gazdagok valószínűleg inkább második házként, néha első házként vesznek potsdami ingatlanokat, amelyek valaha, még a második világháború előtt katonatisztek házai voltak, a német császári vagy királyi arisztokrácia szívesen lakott ott. Aztán a hitleri apparátus is berendezkedett, '45 után pedig a KGB. Az egész kelet-európai KGB centruma Potsdam volt. És folyton kicserélődött a lakosság, úgyhogy nincs folyamatos polgárság.

Miért Görlitz? Görlitzet megkímélte a háború. Reneszánsz város a Neissénél, nagyon szép és épen maradt homlokzatokkal, amelyeket csak az idő kezdett már-már majdnem végzetesen lerontani. A nyolcvanas években aztán szó volt arról, hogy rekonstruálnák a várost, a belvárost különösen. Akkor elindult egy mozgalom ez ellen, mert mindez a házak lebontásával és házigyári elemek felhasználásával történt volna. Inkább enyészsen így, mondták, és kerüljön sor egyszer egy valódi újjáépítésre és felújításra...

– *Abban bíztak, hogy előbb omlik össze a Honecker-féle állam, mint a város...*

– Talán igen. Ez '85-86 táján történt. Megindult egy aláírásgyűjtő mozgalom, amelyben mintegy húszezer ember vett részt Görlitzben. Ez volt az egyetlen látványosabb példája annak, hogy létezik öntevékeny városi közösség.

– *Ezzel tulajdonképpen megmentették a saját városukat az erőszakos modernizációtól.*

– Igen. De még valamit hadd mondjak. Említetted, hogy Jakob Böhme ott volt suszter. Az az igazság, hogy a Neisse túlsópartján, Gorelebenben volt. De épp az az érdekes most,

hogy a Neisse, e később született mesterséges határ Görlitzet, ami egységes német város volt, államhatárként vágta ketté. És most kezdődik mégiscsak a kooperáció, átjárnak vásárolni stb. Most már a lengyelek is fejleszteni fogják a másik oldalt, Gorelecet, s ide nyúlik még egy cseh terület is, talán húsz kilométerre, és ott is mindenféle akadémiai, egyetemi érdekeltségek képződhetnek. E háromszögnek, a cseh, lengyel, német-szász kooperációnak ez lehetne a regionális fészke. Hasonló a pécsi elképzelés a regionális kooperációra, ami értékes gondolat, mert – átugorva egy kis teoretikus föltevésbe – azt hiszem, hogy ha nincs háborús veszedelem, akkor magamagától kialakul a városok, önkormányzatok autonómiája. Akkor a városállam a normális, ahogy az a XV. századi Észak-Olaszországban látható, és csak akkor kell ezeknek nemzetállamba tömörülniük, ha kívülről valamilyen veszély fenyeget.

– Amikor az előpályázati szakasz kultúrtörténeti összefoglalóját írtam, megdöbbenő volt számomra, hogy a Mátyás-korig, sőt a Jagellókig, egészen Mohácsig hihetetlen gyűjtőhelye volt Pécs a terményeknek, áruknak, Szlavóniától fölfelé, és még nagyon sok mindennek. Különböző területek felől volt átjárható, nyilván amiatt is, hogy a magyar korona alá tartoztak a Dráva alatti részek is. Vagy említhetem azt, hogy az aquileiai patriarchátus, illetve a salzburgi érsekség felől folyt a keresztény térítés a kora középkor óta Pécs irányába. Tehát nagyon kétségek ezek a mostani, szűkös határok, amelyek a 19. és főképp a 20. században erősödtek meg. E kései és mesterséges határokon, az a tapasztalatom, szellemi vonatkozásban lassan sikerül átlépni. Az Eszéki Egyetemről megkeresi a Jelenkort az ottani folyóirat, a Književna Revija vagy Szlovéniából az Apokalipsa, és egész egyszerűen nem lehet kitérni a közös munka clől, mert annyira természetes és jól működő. Ők például emlegetik Pannóniát, tudják, hogy e területek valaha egytíve tartoztak. Tehát a kulturális emlékezet őrzi ezeket a nem nemzeti alapú történeti-kulturális közösségeket a régmúltból, s nem erőszakosan, ideologikusan konstruálva, akár a mindennapok, például a gasztronómia szintjétől kezdődően, ezek képesek újból elevenné válni.

– Nagyon együtt érzek azzal, amit mondtál. De azt is hozzátehetnénk, hogy nagyrészt nézőpont kérdése is a téma. Mert nem oly régen részt vettem egy Dunáról szóló diskurzuson Ulmban, ahol egy freiburgi, vagyis baden-württembergi kultúrpolitikus azt mondta, talán egy *ad hoc* politikai tény az, hogy mi Közép-Európát a vasfüggöny két oldalán képzeltük el, mondván, Európát középen vágja el, és ha leomlik, akkor ott van Közép-Európa. Szerinte éppen úgy beszélhetnénk arról, hogy van egy északot és délt elválasztó vonal, ez körülbelül a Duna vonala, Észak-Európa és Dél-Európa között, ebben az értelemben vett Duna menti Közép-Európa, amely bor és sör között, északi és déli mentalitás között képez átmenetet.

– Az író és a város című köteted egyik szövegében olvastam, milyen otthonosan érzed magad például Goriziában. Felmerül a közép-európaiság fogalma, amihez te ragaszkodsz. Pontosan ilyen helyeken szoktam én is erősen érezni, mennyire otthonos tudok lenni például Szlovéniában, az Isztrián és környékén. A sajátoméval azonosnak érzem ezeket a tájakat, miközben ott tenger van – ami nagyon irigylésre méltó... És tapasztalható, hogy a mindennapi életben, a gesztusokban és még sok másban rengeteg a közösség. Amit nem a lózungok, nem a politikai fogalmak, törekvések, divatok teremtenek meg, hanem az, hogy ha oda utazik az ember, akkor nagyon otthonosan tudja magát érezni ezeken a helyeken.

De térjünk vissza a németekhez: hogyan is állt föl ez a bizottság, milyen keretek között dolgozott?

– A bizottságot a Kulturális Miniszterek Tanácsa hívta létre a Kulturstiftung der Länder, vagyis a Tartományok Kulturális Alapítványán keresztül, amely mindenféle kulturális, szponzori összefoglaló tevékenységet bonyolít. Németország specialitása az, hogy a kultúrát tartományi, vagyis Land-szinten tartották, és nem kívánták, hogy legyen a szövetségi központi kormánynak kulturális minisztere. Ez problémákat is szült, mert ha Brüsszelben tárgyaltak a kulturális miniszterek az európai országok képviselőiben, a

német képviselő sohasem tudta, mit mondott az elődje, és mind valami mást akart, mint a többi, így nem volt világos, mit is akarnak. És valamilyen módon szükség is mutatkozott, hogy legyen kulturális miniszter az egész állam szintjén. Tehát a Kulturstiftung der Länder kapta a feladatot, hogy a tíz jelentkező kandidátus város között a versenyt megrendezze. Ügyeltek arra, hogy a bizottságunkban különböző szakmájú emberek kapjanak helyet. Volt két külföldi, az egyik Adolf Muschg, az utódom az Akadémián, aki svájci, és én. A két író mellé talán a legkiválóbb német városszociológus került be, valamint egy nagyon jeles művészettörténész, Wieland Schmied, illetve Werner Durth, ő ugyancsak a mi Akadémiánk tagja, urbanisztikát tanít, valamint egy hölgy, Waltraut Luschny, aki tévés újságíró, és városok kulturális életéről forgat filmeket. Adtak arra, hogy kimondottan értelmiségi karakterű bizottság legyen. Maximum négy, minimum két várost kellett a tízből kiválasztani. Hozzáteszem, hogy amint mondtam, mindegyik megérdemelné. Mind-egyik előállított egy könyv méretű ajánlkozó szöveget. Az egyik szellemesebb volt, a másik kevésbé. Számomra az olyan furcsán paradox érvek, mint Kassélé is, megindítóak voltak. Mert Kasselt úgy kilencvenszázalékos arányban elpusztították a bombázások, ami iszonyú nagy embervesztéssel járt, és valahogy talán tradicionálisan is, de a háború utáni hangulatot is figyelembe véve a halálkultusznak valamilyen erős jelét éreztem náluk. Van ott egy Halálmúzeum, ahol nagyon különleges fotókiállítást láttam, egy fotóművész intenzív osztályon fekvő embereket fényképezett két nappal a haláluk előtt és egy-két nappal azután... Mondanom sem kell, hogy az élő ember arcképe riadalommal van tele, a halotté szépen kisimul, és megnyugszik.

A zsűriben úgy gondoltuk, nem négy várost jelölünk, hanem kettőt, tudván azt, mindeki megérdemelné más-más okokból, de leginkább azt tartottuk érdekesnek, hogy van-e olyan városi közösség vagy mentalitás vagy gondolkodásmód, aminek alapján azt lehetne mondani, ez a város önmagának az alanya. Ami két dolgot igényel, hogy egyrészt autonóm legyen valamelyest, illetve hajlamos és képes legyen az együttműködésre más városokkal. Hogy ne legyen dölyfös, de legyen méltósága, ismerje el saját értékeit, de ne túlozza el, és ne vesszen el az önreklámozásban.

Fölmerült itt a városok individualitásának, karakterének a kérdése. Ez lehet egy impresszió, de akik a város nevében beszélnek, gyakran hajlamosak bizonyos elvárható sztereotípiákhoz alkalmazkodni, mennyiségi dolgokat említeni. Persze mi is figyelembe vettük a költségvetést, azt, hogy hány százalék jut kulturális célokra, meg a pályázati projekteket. De az öreg rókából álló zsűri leginkább a szímatára hagyatkozott, és noha a német kollégák már többszörösen ismerték ezeket a városokat, valójában intuitív társaságot alkottunk. Bizarr volt – nem bizarr, normális, nagyon német módon –, hogy utaztunk egy konferenciabuszban, amelynek hátul van egy elég szűk terecskéje, ahol kávézgatnak és összejönnek a zsűritagok, s az érdemi diskurzus ott történik. És az a hét ember ott összenéz. A spontán benyomások nagyon ragadósak, átkerültek egyikünkről a másikra, úgyhogy ez impresszionisztikus társaság is volt, noha komoly emberekből állt. Hozzá tartozott az is, hogy átérezzük az ironikus helyzetünket, mert nagyon nagy reverenciával kezelték ezt a zsűrit, tartományi miniszterelnökök fogadták mindenütt, de tudtuk, hogy ez miről szól: mert hát végül is szubvenció az élet. Pénzről van szó valamennyi város esetében, és ha az iróniánkat egy kicsit megfejljük, akkor megkérdezhetjük, mi az, hogy Európa Kulturális Fővárosa? Végül is ez nonszensz. Erre a városra ilyen-olyan közakaratokból ráterelődik valamilyen részleges figyelem, erősebben működnek a turistairodák, több szó esik róla a lapokban, televízióban, képeket látni róla...

– Gondolom, a zsűritag nem lehetett annyira szkeptikus a pályázat céljával kapcsolatban, mint ha magánemberként gondolkozott volna. Azt hiszem, minden olyan embernek, aki e cél hasznosságát, értelmét túlzottan megkérdőjelezné, azt lehet válaszolni, hogy megvan a relatív értelme, haszna...

– Engem megkapott, és mondhatnám, hogy megihatott, mennyire átértékelték e versenyt az

emberek, és nem csupán a városi vezetők, akik ettől valamilyen személyes előnyt is remélhettek, például az újraválasztásukat. De a polgárok is, mert végül is szeretünk Európá fővárosai lenni, ugye? Hogy éppen mi vagyunk, jaj de érdekes!

– *Mi persze régen tudtuk, nagyon régen sejtettük, csak mások nem jöttek még rá...*

– Igen. Hogy milyen csodálatosak vagyunk, erről jó megbizonyosodni.

– *A németországi kultúrpolitikai döntés mechanizmusáról elmondottak fényében vajon mennyire bízhatunk abban, hogy a hazai kijelölési folyamat hasonlóképpen szakmainak nevezhető lesz? Az emberi és szakmai döntési mozzanatok tökéletes szétválasztása természetesen lehetetlen, ahogy azt érintetted is az imént. De vajon Magyarországon nem valamilyen aktuális politikai meccsnek a lecsapódása lesz-e ez a kiválasztás, valaminek a kompenzációja, vagy akár valami, ettől az üggyől teljesen független, távoli ügy megtorlása...?*

– Ez nem lehetetlen, mert minden lecsapódik ebben a csatornában. Hogyan is mondjam, ez a primitivitás maga. Mert nagyjából tudom, hogy a német zsűri tagjai mire szavaznak választásokon. De annyival specifikusabbak, érzékletesebbek, fontosabbak és tárgyyszerűbbek voltak a megjegyzéseik, hogy az nem sokat mondana róluk, hogy ők SPD-szavazók vagy CDU-szavazók. És ha feltételezem, hogy az egyiküknek konzervatívabbak a vonzalmai, egy nagyon rangos és kiváló, szellemes, öreg művészettörténésznek, akkor is azt mondanám, hogy – lévén ilyen idős emberek, értelmiségiek – messzemenő tolerancia, kíváncsiság volt bennük, hogy ja, ezt még nem ismerem, vagy erről az oldaláról nem ismerem, na, itt valami érdekeset csináltak! Egyszóval azt hiszem, egyszerűen hagyni kell, hogy az emberek a maguk természetes minemőségükben létezzenek egy ilyen relációban. Úgy látom, hogy Magyarországon pártállami mentalitások mérkőznek egymással, ez jellemző mind a Fidesz-re, mind az MSZP-re. Azt hiszem, hogy a rendszerváltás ténylegesen akkor fog érettebb fázisba jutni, amikor ezek a pártállami mentalitások szocialista vagy nacionalista frazeológiával (vagy religiózus nacionalista frazeológiával) már nem lesznek meghatározóak, és ennél érdekesebb téma lesz, hogy milyen az urbanitása egy városnak, mert voltaképpen erről van szó. És ezzel összefüggésbe hozhatjuk azt a gondolatot, hogy ha mindannyian voltaképpen az Európai Unió, illetve a NATO védelmét élvezzük, ha nem kell féltenuünk az életünket, akkor logikusabb és természetesebben adódó szerveződési szint a regionális, a területi együttműködés. És minél intelligensebb a társadalom, annál valószínűbb, hogy a kisebb településeken is vannak gondolkodó főek. Úgyhogy mind kevésbé meggyőző a szükségessége annak, hogy távolról dirigáljanak olyan kérdésekről, amelyek kényelmesebben és fesztelenebbül lennének helyben megoldhatók.

– *A regionalitás azt is jelenti, hogy nem szükséges az életet egyetlen központból vezérelni, azaz a magyarországi pályázat arra is lehetőséget ad, hogy Magyarország egyik súlyos problémáját, a fővárosközpontúságot valamiféleképpen enyhítsék. A decentralizáció nagyon hosszú ideje politikai szlogenje Magyarországnak, de eddig a vidéknek szóló üres ígéretésnek bizonyult, most viszont ez az EKF-pályázat lehetőséget adna arra, hogy egy vidéki város valamilyen alternatív centrumként jelenjen meg. Azok, akik Budapest mellett érvelnének, nyilván úgy tartják, Budapest az igazán reprezentatív város Magyarországot illetően. És persze ez is számít, hiszen egy ilyen pályázat az egész országra irányítja a figyelmet. Melyik a fontosabb szempont számokra?*

– Ha abból indulok ki, hogy Magyarországra tizenkettő vagy inkább huszonöt évenként kerülhet sor ebben a vonatkozásban, akkor azt mondanám, hogy az országot és a városainkat kevésbé ismerő európaiak számára szívesebben adnék olyan képet Magyarországról, amelyben Pécs és Debrecen benne lenne, de értelemszerűen Budapest kihagyhatatlan volna. Voltaképpen Budapestet sokan nem ismerik. Meglepődve szoktam észlelni, hogy kiváló értelmiségiek, művészek enyhe szégyenkezéssel vallják be, hogy ők még soha nem voltak Budapesten. Vagy vannak olyanok, akik kicsit futólagosan említik, hogy voltak itt ezerkilencszázhetvenvalahányban, akkor szép volt, de gyorsan át-

siklanak, talán nem érezték magukat olyan nagyon kellemesen még az előző rezsimben. Voltak, akik jobban szerették – kelet-németek számára Budapest nagyon jó és fontos város volt. De regionális érdeklődése lett az embereknek, a diákoknak, a bármiféle utas értelmiségieknek, akik nagyobb térséget szeretnének megismerni, amikor utaznak, mert annyiféle utazhatnak most, hogy jóformán a repülőtérén határozzák el, hova menjenek. Én, ha a szívem szerint dönthetnék ebben a dologban, azt mondtam volna, hogy Budapest pályázzon, hiszen még nem viselte a címet. És eleve kössön egy megállapodást a fontosabb vidéki pályázókkal, Péccsel, Szegeddel, Debrecennel, Győrrel és így tovább, hogy csillagraj-alakban vagy polip-alakban működnek együtt, hogy hol ez, hol amaz csinál valami koncentráltabb, nagyobb eseményt, mert egész éven át egyik sem bírná. Egyik vidéki városnak sincs akkora háttere, vendéglátói háttere, hogy egy ilyen jelentőségű feladatnak eleget tehessen. Budapest részéről most politikai illetlenség jelentkezni, és a budapesti vezetők sem voltak elég bölcsek, hogy nem ajánlották fel rögtön, miként lehetne az országot mint egyetlen régiót – mert voltaképpen ez egyetlen régió – színe-sen, legkülönbébb oldalairól bemutatni. S ez a kissé nemzeti-turisztikus elgondolás az-zal is számol, hogy a kulturális érvek egyik-másik város mellett elég rövidke és felületesen hangzóak. Hogy mit adott Európának a város? Lübeck mondja, hogy Thomas Mann, de hát Thomas Mann végül is nem ott élte le az életét, Günter Grass a közelébe költözött, de ebből nem élhet igazán egy város. Ugyanúgy, ahogy ma Prágában minde-nütt Kafkát látjuk, még a söröskriglin is, ez a történelemnek egyfajta átszínezése. Azt gondoltuk, hogy Essen, pontosabban a Ruhr-vidék képes mindezt lebonyolítani, hogy az emberek ne érezzék elhagyatottnak magukat, hogy ajánlatokat kapjanak, de ne erő-szakoskodjanak velük...

– *Már most hallani, hogy a magyar kormány nagyon szűkmarkúan méri majd a pénzt, keve-sebbet ad a címet elnyerő városnak annál, mint amit megígért a kezdetekben. Akárki is nyeri ezt a címet, nem lesz igazán komoly költségvetése a fejlesztésre.*

– Megmondom, miért tartom ezt butaságnak. Mert azok a városok, amelyek szóba jönnek, így, ahogy vannak, alkalmasak. Hogy egy-két nagyobb és drágább épületet oda építenek-e vagy sem, a dolgok állásán nem változtat. A kérdés nem anyagi, hanem szelle-mi, intellektuális. Azt is mondhatnám, az értelmi képességgel összefüggő. Nevezetesen: fölismerni az érdekességet, az urbanitást, az önmagukat alkotó tehetségeket ezekben a városokban. A kulturális erőket fölismerni, rálátni a helyek karakterére, a portréjára, a gondolkodásmódjára, meglátni a specifikust. A kezdetleges szellem mindig elvont, nem tudja a valóban érzékelhetőt, a különöst megragadni. A városok öntudatában nagyon kezdeti szint az, amikor azt mondják, hogy nagyszerűek vagyunk. Milyenek vagyunk? – ha erről tudnának az emberek valamit mondani, valami irodalmilag megragadhatóbbat, akkor történné valami jó dolog. Voltak olyan városok, amelyek rájöttek arra, hogy kell nekik egy intendáns, aki azt mondja: ebben a városban ez a nagyszerű, ez a stílusa. Fel kell fedezni mint divatot. A művészek körében ez érthetőbb gondolkodásmód, mert így kelet-kezik a művészi híresség is. Azt hiszem, hogy Pécs abban a keretben, ahogy a pályázati koncepció kitalálta: Pécs–Trieszt–Tuzla–Eszék – szép gondolat. (Benne lehetne még a Vajdaság is, csak ott most kellemetlen vezetés van, de azért az intézményekkel, kulturális alkotókkal nagyon jól lehet kooperálni.) Nem lehet azt mondani, hogy egyik szép gondo-lat a másikat meg kell, hogy ölje.

Ha ennek valamilyen kritikáját adnám, az úgy szólna, hogy ez a régió, ez az elképzelt kooperáció, mely azt szolgálná, hogy Pécs lehessen az első személyű alany, mintha kicsit mesterségesen, ad hoc lenne erre a célra megalkotva. Az az igazság, hogy én eddig nem sokat tudtam a Pécs–Tuzla vagy a Pécs–Trieszt kapcsolatokról. Nem sokat olvashattam róla... De annyira nagy a hajlandóság az európai, területi, városi közösségekben partnereket, rokonokat találni, hogy esélyes gondolatmenetek ezek. Ahogy nagyon imponáló ne-

kem a Hanza-városok szellemének a felújulása, ami ugyancsak utal a városállam vagy nemzetállam dilemmára.

– Igen, kérdés, hogy a nyertes pályázó képes-e fölntartani, elsősorban szellemileg, művészileg, kulturálisan, azokat az intézményeket, amelyeket a pályázati koncepcióra épített fel. Nem kulisszát építenek ugyanis egy évre, hiszen a pályázat előtt is volt valami az a város, és utána is kell, hogy legyen benne valami sajátos, mert különben az egész egy Potemkin-falu lenne, ami elkerülendő. Visszatérve a regionalitás gondolatára, aminek sokféle értelme van, meg lehet-e mondani, hogy ez a fogalom milyen viszonyban van a provincialitással? A provincia és a régió fogalma hogyan választható szét? Vagy az egyik aspektusában így mutatkozik, a másikban meg úgy?

– Határterület. Érintkezik. De azt kell mondanom, hogy minden provincia és minden centrum. Tehát: nincs olyan városa a világnak, amely ne lenne provinciális, beleértve New Yorkot, Párizst, Londont, Berlint, Tokiót stb. Hogy mik ennek az ismérvei? Hogy van egy kis beltenyészete, és az némi érdeklődést tanúsít a külvilág iránt, de azért magával van a leginkább elfoglalva. Annak idején Juhász Ferenc és Nagy László mesélték ezt a legmulatságosabban, hogy mentek különféle író-olvasó találkozókra, és volt egy nagyon különös sofőrje az Írószövetségnek, aki útközben azzal szórakoztatta őket, hogy hirtelen összevarrta a két ajkát, vagy egy tüvel átszurkálta a tenyerét. Fakírképzést kapott valamikor, őt magát ellopták, valami romantikus történet ez, valahol Algírban nevelték így, cirkuszosok lopták volna el... Ment az író-olvasó találkozókra a nagy költőkkel, és amikor látni lehetett, hogy a közönség mérsékelten érdeklődik a költészet iránt, akkor fölugrott a színpadra, és varrta magát... És utána következett a vacsora, ami nagyon jó szokott lenni. Egy kis diskurzus országos kultúrpolitikáról, egyebekről, majd aztán ahogy a bor is fogy, egyre inkább a fontos dolgokról van szó, vagyis a helyi írókról. Nincs olyan kisváros Magyarországon, amelynek ne lenne saját irodalma. És akkor már nem ez a két nagy költő volt a téma, hanem hogy azon belül, azon a kisvároson belül ki a nagy. Ez a jelenség, azt hiszem, nem kíméli meg a világvárosokat sem. Hogy ugyanazokba az emberekbe botlanak, hogy ott öregszenek meg, és ha meggondolja az ember, kik az igazán nagy és originális elmék most ebben a városban, akkor nem könnyű egyértelmű feleletet kapni. Amikor 1987-ben megkérdeztem fiatal amerikai és fiatal orosz írókat, orosz disszidensek, emigráns írókat, hogy ki a legnagyobb amerikai író, és ki a legnagyobb orosz író ma, mindkét társaság ugyanazt a nevet mondta: Vladimir Nabokov. Ilyen ritkán esik meg.

– Visszatérve a városokra, nagyon fontos megállapítás, hogy nincs egyetlen szubsztanciája az urbanizációnak vagy az európaiságnak, ahogy Az író és a város című könyvedben írod. Ilyen értelemben természetesen a magyar kultúrának sincsen, tehát a reprezentációs szempont sem értelmezhető...

– Pécsben az a varázsos, hogy más, nemcsak, mint Debrecen, hanem más, mint Sopron vagy Szombathely vagy Veszprém, hogy a dunántúliakat említsem... Fel kellene fognia a dologban érdekelt vezetőknek, és talán még inkább az értelmiségi közvéleménynek: nem arról van szó, hogy most a nyertes kapjon több pénzt a költségvetésből, mint a többi. Ne kapjon több pénzt. Azzal, amit eddig nyújtott, azzal verseng. Pécs azzal a Csontváry Múzeummal és azokkal a festőkkel, akik ott vannak a Modern Magyar Képtárban, a Schaár Erzsébet-gyűjteménnyel, és azoknak az embereknek a tevékenységével, akik az előző rezsimben a kultúrpolitikát alakították, akik Martyn Ferencnek házat adtak, akik a Schaár Erzsébet Múzeumot és a többi létrehozták. Ideális volna, hogyha a polgármesterek a város jeles értelmiségi emberei lennének, netán átmenetileg időzve a polgármesteri székben, kísérletezve, milyen az. Annak idején éppen Pécsen volt egy olyan fogalom, hogy *conditor urbis*. A városalapító című regényemnek innen vettem a címét, és ez a fogalom annyit jelentett, hogy a városalapító az a polgár, aki valami újat tesz, valami érdemleges, eredeti dologgal gyarapítja a városát, legyen az akár fizikai létesítmény, legyen bármiféle kulturális funkció.

– Vannak Pécshez kötődő emlékeid, mesélted és írtad is korábban, hogy városszociológusként kiléptél Budapesten az utcára, felszálltál a repülőre, majd leszálltál egy-két óra múlva Pécsre, ahol a munkátokat végeztétek Szelényi Ivánnal. Azt is említetted, hány oldala íródott A látogató című könyvednek a Nádor Szálló márványasztalainál. Beszéltél arról is, milyen fontos, hogy a városnak van-e karaktere. Az ember ismer valamit a városmitoszokból, vagy fél füllel hallott róluk. Érzékel egy épülettömeget, ami eltáruul, s meghatározó az abban való közlekedés is. S itt nem is egyfajta analitikus viszonyról beszélek, amikor azt figyeljük, milyen gyönyörű ez a középkori vagy reneszánsz ház, hanem a közvetlen, a kellemességhez fűződő érzésünkről, amit nem feltétlenül egy épület értékességéből vagy példanélküliségéből származtathatunk, hanem abból, hogy valamiért jól érzem magam azon a helyen. Ahogy Goriziában leülsz egy kávéházban, és nagyon jól érzed magad azon a teraszon...

– Jól mondod. Az a város legyen Európa Kulturális Fővárosa, ahol az emberek a legjobban érzik magukat egy adott régióban, vidéken belül. Pécs elbűvölő város. Oda Szegeddel egy időben jártam, s a többi nagyvárosba is, mert sokat utaztam, amikor a Városépítési és Tudományos Tervező Intézetben dolgoztam. Itt főként öregurak, mai önmagamhoz képest ifjancok dolgoztak, de nem nagyon szerettek utazni. Viszont illetet utazni, s én mint városszociológus – ki tudta, mi az – utaztam, mert nekem jólesett. A hétfő, kedd, szerdai napokat ezekben a városokban töltöttem. S mivel akkoriban írtam az első regényemet is, hát reggel nem indultam el rögtön a pécsi polgárokat kérdezetni arról, hogy szeretik-e ezt a villamosjáratot vagy ezt a városrészt, hanem beültem a Nádorba, ami az egyetlen igazi kávéház volt az országban a hatvanas években. Ahol alpakka teás- vagy kávéskanna volt, a csészék a tálcán ugyancsak alpakkából, békebeli túróstáskát hoztak a pincérek. Minden nagyon jó volt. Az én Pécs-regényemben nagyon fontos szerepe volt egy férfiúnak, aki nagyon picike volt, mondhatni törpe, s a pincérek gyengéden, a hónaljánál fogva fölemelték, és fölhelyezték az egyik ablak melletti asztalhoz tartozó pamlagra. Ő mindennap azt mondta, hogy egy szimplát fogok kérni, mert nekem egy dupla a testem méreteihez képest sok volna. És ezt a kis elmésséget sosem mulasztotta el elsűtni. Ettől volt otthonos ez a kávéház, és még sok egyébtől, mert bejöttek a művészek próba közben a színházból. Megmaradt valami a régi polgáris életből, amiből egy keveset még Nagyváradon érzékeltem, nagyapám körül. Bájos történet, amikor ott egy fiatal hölgynek udvaroltam, és egyszer csak – ott lakott a színház közelében – leszaladt egy kurta randevúra, s találkoztunk az egyik professzorral, akivel ő hozott össze interjúzni. A professzor nem köszönt neki. Nem értettem, mi ez, faragatlanság? Ő, mondja, nem, lelki finomság ez az ő részéről, mert látta, hogy nincs rajtam harisnya, és nem akart megszegyeníteni, hogy ebben az állapotomban észrevesz. Éreztem, hogy valami beúszik még abból a régi világból, amelyben a tükékek szőleje volt, és finomabb szokások járták. Hogy mondjak valami kritikusat is, Pécsnek is volt zsidó polgársága, talán négy-ötezer ember, arról oly keveset tudni, nincs észben tartva, nincs megemlítve. Mintha a feledés már-már tendenciózus lenne. Tárgyilag nem indokolt, mert a város gazdaságában, történetében, kulturális életében valószínűleg jelentős szerepük volt. Berettyóújfaluval kapcsolatban is tanúsítani tudom, hogy amikor a szocialista történetek születtek, egy-két munkásmozgalmi vonatkozású emberről még említés tétetett, de a kereskedőkről, iparosokról nem. A város polgárságával, tehát nem állami tisztviselő polgárságával kapcsolatban mintha valami tudatlanság uralkodna. Ami az emlékek kényszeredett ápolásával magyarázható.

– Annyi tudok, hogy a zsinagógát és a benne lévő első Angster-orgonát most újítják föl. A Pécsen gyártott Angster-orgona közép-európai híresség volt, amit a Monarchián belül sokfelé nagyon megbecsültek. A pécsi a Dunántúl legnagyobb zsinagógája...

– Schweitzer József volt ott a rabbi...

– ...és Feszli Frigyes közreműködött, valamilyen módon részt vett a tervezésében.

– És az is érdekes lehetne, hogy melyik házat építette valamelyik zsidó polgár, melyik ház kié volt. Ha egy várost érdeklí a saját története...

– *Úgy tudom, hogy ilyenfajta emlékmű nincs, legalábbis nem jut eszembe...*

– Szóval Pécsen nagyon jól lehetett dolgozni, intelligens építész munkatársakra lehetett találni, és kitűnő szociológiai felvételhez szükséges munkatársakra az Egyetemi Könyvtárban. Sokat tudtak mindezek a kollégák az egyes épületek történetéről. Néha el-túlozták a mendemondákat, hogy ez vagy az veszedelmes kocsma, mert itt kést dobálnak az emberbe, noha nagyon jámbor hely volt. Érdekes, hogy a város politikai vezetője, a tanács titkára humoros és voltaképpen realisztikus, hajlékony ember volt. Hogy ott végez-hettük a kutatást, ami az első nagyobb szabású, nagyobb pénzzel fedezett módszeres szo-ciológiai felvétel volt Magyarországon, úgy történt, hogy becsaptuk a pécsi tanács titkárt, mondván, hogy a szegedi már hozzájárult, s a szegedit, mondván, hogy a pécsi már hoz-zájárult. Ha a másik adott, akkor én is adok...

Nekem a Nádor kávéházból kinézni az utcára, a Széchenyi térre, azért is volt nagyon jó szemléző pozíció, mert ez a lejtős tér talán az egyetlen mediterrán jellegű tér Magyaror-szágon. Ez egy színház. Ott ültem a kávéházban, megfizettem a kávéval a jegyemet, és nézelődtem. Ott minden történelmi periódusban ödöngtek a fiatalok. Bár nem voltam Pé-csett tinédzser, de úgy gondolom, hogy a randevúk ott zajlanak. És amikor egy hete ott jártam, akkor is azt láttam, hogy pár méterrel odébb már csókolózik egy pár. A tér min-denképpen centrális helyzetű. S a Jókai tér, ami ebből kiágazik, valamint a mai és egykori Király, közben Kossuth utca, remek hely volt minden korszakban. A városban akadt né-hány olyan kávézó, ahol jól megvoltam. Nagyon érdekesnek tartottam a Széchenyi tértől, ha fölfelé nézünk, jobbra elterülő és a Kossuth Lajos utcától fölfelé található városrésze-ket: Tettye, Zidina, Puturluk... Akkoriban, a hatvanas években bizony ott folyt a kanális az utca szélén, de nagyon megkapóak voltak a kicsi udvarok. Járkáltam a városban egy borzasztó nehéz válltáskával, amiben magnetofon volt, ebbe mondtam bele mindenfélét, amit láttam, amit szerettem. Karakterük volt ezeknek a városrészeknek, az egyik külön-bözőtt a másiktól. És ha a Halásztanya nevű kocsmába mentem, annak is megvolt a maga felcserélhetetlen karaktere, sőt még inkább, mint a kilencvenes fordulat után, amikor sztereotípiákhoz igyekezett alkalmazkodni.

– *Milyen a jó város számodra? Vagy egyszerűbben: milyen jó városokat ismersz a világban?*

– Az a jó város, ahova szívesen megyünk. Hova megyek szívesen? Ahol már jól érez-tem magam, ahol nem unatkoztam, ha nézelődtem az utcán. Ahol láttam, ha fiatalabb ember voltam, szép lányokat, nőket, ahol voltak érdekes pillantáscserék, ahol valakivel jót beszélgettem a kocsmában, ahol nem voltak gorombák, ahol jót ettem és nem csaptak be, ahol a pincér azon kívül, hogy hozta az ételt, valami kedveset tudott mondani. Nem a műemlékek vagy a modern építészeti csodák nyugöznek le. Az is jó, azt is megnézi az ember, de nem azért megyek oda. Az embert az ember érdekli legjobban.

– *Nietzsche antikoáriusnak nevezi a mindent történetivé, egyetlen óriási gyűjteménnyé alakíta-ni szándékozó szemléletmódot, s ezzel szemben elevenebb viszonyt akar a múlthoz. Persze, a város élvensége vagy megvan, vagy nincs, azt nem lehet egy újonnan fölhúzott épülettel létrehozni...*

– A történeti városokra az élvenség inkább jellemző, mint az újakra. Abban biztos va-gyok, hogy a nőtt város érdekesebb, mint a tervezett város. Az utóbbiak esetében az épí-tész egyszerre sok ember lakását tervezi, tehát ezek erősen hasonlítani fognak egymásra. Ha a polgári építészetről beszélünk, akkor az építésznek nem áll módjában nagy egysége-ket tervezni, mert minden teleknek más a tulajdonosa és más az építészé, s az az igazság, hogy jobb, ha különböznek egymástól, még ha van is valamiféle egység az épületek kö-zött. Például Amszterdam házainak az a nagyfokú egysége, ami a városi tervezők és az építést engedélyező akkori tanácsnokok elég szigorú ítéletét hordozza. De a nőtt ízlésnek akkor is van valami könnyedsége, a téglaeépítészet racionalitásának vagy a daruknak,

amik a legmagasabb ablakból kinyúlnak és felhúzzák a terheket, mert a lépcsőházak ott keskenyek, és nem lehet bennük egy nagyobb bútordarabot felvinni. Annak a technikai hagyománynak is, amely a járdákat kialakítja, még hozzá úgy, hogy a járda téglából van, és közte fű nőhet. A vörösbarna azzal a kis zöld színnel együtt vidámabb, mint a szürke aszfalt, és nem kell fölhasogatni gépekkel, hanem egy kalapáccsal egyszerűen ki lehet mozdítani a téglát a homokból, ha valami vezetéket reparálni akarnak. Nem lesz tükörsíma a felület, de éppen az szórakoztatja a talpat, az a kis egyenetlenség. Én nagyon szeretem a városban a könnyedséget. Ha például Berlinből átmegyek Amszterdamba, akkor szeretem, hogy fesztelenebbek az emberek, valahogy szabadabbak. Ugyanakkor ez együtt jár azzal is, hogy mintha civilizáltabbak is lennének. Például ülök egy padon, bárméskodom, jön két fiatalember, és megkérdezik, hogy nem zavarnának-e engem, ha ők is leülnének erre a padra. Biztos vagyok abban, hogy Budapesten ez nem fordulhatna elő, de talán Berlinben sem.

– *Mely városokban fordulsz meg még szívesen?*

– New Yorkban. De én minden városba szívesen megyek. Szeretem a településeket, Berettyóújfalut is.

– *Meg a kalandot is, hiszen benne van a szövegeidben, hogy mindig ingázik az alteregód két pont között: az egyik az otthonosság, a másik a kaland, ami valami ismeretlent hoz majd.*

– Igen, igen. Még ezen a környéken is talál fölfedeznivalót az ember. Hogy melyeket szeretem? Hát tudod, én ezekkel most tanulóviszonyban vagyok. Mert például Béccsel nyegle viszonyom volt régebben. Először 1964-ben tehettem ki a lábam az országból. Bécsben élt egy unokabátyám, és az akkori feleségemmel nála szálltunk meg, de úgy éreztük, hogy az egy átmeneti hely, ahol az ember átutazó vendég. Két-három napot töltött ott, még akkor is, ha elmegy a Kunsthistorisches Museumba vagy a Belvederebe, de megy tovább, mert az igazi Nyugat nem állhat olyan házakból, amelyeknek a testvérét itt találom Budapesten. Párizs volt az igazi Nyugat, és az az igazság, hogy akkoriban még az irodalom és az intellektus számára többet jelentett, mint ma. Ma fakóbb ebben a vonatkozásban.

– *A déli országok? A mediterráneum?*

– Hát banalitásokat tudok csak mondani Olaszországra vonatkozóan, mert Rómától is el voltam bűvölve, Firenzétől is, Velencétől is, de mindegyiktől másképp. De azt mondhatnám, hogy afféle kelet-európai, másodosztályú európaiként nekem Dubrovnik fantasztikus élmény volt a hatvanas évek végén, hetvenes évek elején. Az itteni kis értelmiségi- és művész-avantgárd és a sok szubkultúra úgy beszélt akkor Dubrovnikról, mint a Nyugat kellős közepéről.

Mondanék egy párhuzamot Pécs és Dubrovnik között. Tudniillik egy igazán vonzó városhoz hozzátartozik, hogy az emberek mutogatják magukat. Az ember leginkább a másik emberben leli kedvét, és az szórakoztatja. Dubrovnikban szabályosan, hagyományosan ritualizált felvonulás zajlik, a fiatalok sétálnak, lányok egymásba karolnak és úgy sétálnak fel-alá azon a mintegy nyolc méter szélességű útszakaszon, az óváros két pontja, a Gradska Kafana és a bejárat, a városkapu között. Itt vonulnak a lányok egymásba karolva, vagy eljegyzett párok, illetve házaspárok, a papa nyakában kisgyerekekkel. A fiúk pedig állnak a falat támasztva, és a lányokat szemlézik. Mindenki tudja, hogy ha egy fiú a faltól ellép, és odamegy egy lányhoz, akkor annak jelentősége van, ezek nemsokára párosan fognak sétálni. Én valahogy úgy éreztem, amikor Pécsen voltam, hogy a Király utcán ez a korzózás mintha még nem múlt volna el egészen.

– *Igen, a Király utcán valóban korzóznak még. Ugyanakkor a teraszokon ülő emberek mint egy színházat figyelhetik a közöttük járkáló népet. Vagy mintha mozi lenne, pergetnek előttiük egy filmet. Ez adja a varázstát.*

– Igen. Mert végül is az nagyon fontos, hogy kontinuitása legyen az utcának. Hogy ne legyenek nagyon nagy vak-terek, ahol nincs szín, nincs fény. Ne legyen nagyon nagy hé-

zag a házak között, akár zölddel betöltve, mert akkor azt unja az ember. Tehát végül is az a döntő a jó város és a rossz város között, hogy érdekes vagy unalmas város.

– Azt írod Az író és a városban, hogy „az etnikai különösség – ha nem jogellenes, szakadár diktatúrát igazol – esztétikai értékkel bír, látványosság, turistahívogató csáberó. A globalizációhoz hozzátartozik a helyi-népi-kulturális különösségek keresése és felértékelése”. Mennyiben lehet egyensúlyban tartani a kettőt, egyrészt a globalizációt, másrészt a különösségek keresését vagy egyáltalán a megtartását? Hogy az, amit akár egy ország, akár egy város meg akar magáról mutatni, el akar mondani, ne hasonuljon túlzottan ahhoz az egységesítő szemlélethez, amivel a turisták, bárhonnan jöttek is, rendelkeznek? A pályázati kiírásban már eleve megjelenni ez a szemlélet, hiszen az EU-bürokrácia különböző feltételeket ír elő, amelyekben a turisztikai szempont erősen érvényesül. Rendben, mondd el a történetedet, de lehetőleg a mi szavainkkal, és azért ne legyen annyira ismeretlen a történet a számunkra. Mi ennek a dilemmának feloldása?

– Azt hiszem, nincsenek ideális példák, mert azokról is kiderül, hogy alá vannak aknázva. Hollandia volt az egyik példa arra, hogy milyen toleránsan és méltányosan élnek együtt a különböző etnikumok. Nagyvonalú és bőkezű volt az ország bevándorláspolitikája. Így alakult ki az, hogy Rotterdamban a lakosság fele nem holland, és ezen belül nagyon hangsúlyos lett a muzulmán népesség, mert szemben például Németországgal, aminek a Vorfeldje, az előtere Kelet-Európa, Hollandiának már Afrika, Marokkó, Törökország. De van egy kritikus határ, amelyen túl a még oly toleráns befogadó népesség is elveszti a toleranciáját, ha agresszivitást mértéken felül tapasztal, és a hollandok számára, konkrét gondolkodású nép, Theo Van Gogh meggyilkolása érzékletes volt. Különösen az, hogy olyan fiatalember követte el, aki ott született, ott nevelkedett, és szociális munkásként dolgozott. Valami személyes problémája volt, elvesztette az állását, egy fundamentalista közösségbe tévedt, s egy év múlva végrehajtotta ezt a tettet. Egy nagy késsel még át is vágta a torkát ennek a Theo Van Gogh-nak, és ezt a hollandok egyszerűen nem tudták fölfogni, nem tudták megérteni. Akkor nem számít az, hogy barátságos kulturális közegben élt, a nevelés sem, nem számít, hogy mit mondott, akkor valami egész más van ezekben az emberekben, mint amit mi gondolunk róluk? Azt mondhatjuk, hogy nem másfajta emberek ők, hanem ha van egy közösség, amelynek valamilyen ideológiai hullám átmossa az agyát, akkor azok mindenre képesek, és a radikális iszlamizmus ilyen ideológiai hullám. Amiből következik, hogy most például Irakban az öngyilkos robbantók többnyire külföldről jönnek, és ha azt gondolná az ember, hogy csak Szaúd-Arábiából és a környékéről, akkor téved. Londonban fölszállnak a repülőgépre, és interneten elírnyítják őket, hogy hol, hogyan robbantsanak. Nem mondhatjuk, hogy az optimizmust erősítik ezek a példák arra vonatkozóan, hogy integrálódni fog a bevándorló népesség, úgy, ahogy a kelet-európai népesség voltaképpen integrálódott. Azt nem mondom, hogy asszimilálódott, mert nem is kell asszimilálnia.

– Az etnikai és kulturális különösségek efféle politikai konzekvenciáin túl másra is gondolhatunk. Pécs példájával szölvta egyrészt érezhet némi mediterrán árnyalatot a városon a látogató, bár tulajdonképpen már-már megragadhatatlan, miben is állna ez konkrétan. A Jókai teret canfanarmészkövel borították, amivel mediterránosították. Ez sokakban ellenérzést keltett, mert ez a tér nem úgy mediterrán, ahogy egy isztriai tér az. A város építészete jellegzetesen az Osztrák-Magyar Monarchia-beli német és zsidó polgárság építészetét idézi. A harmadik meghatározó komponens a délszláv elem a város karakterében...

– És Pécssett, azt hiszem, még törökök is maradtak...

– A Tettye a török elvonulása után is bosnyák település maradt, Pécs Balkánt idéző településrésze. A Havihegyi kápolnát pedig a város horvát lakói emelték az ezerhatszáz éves végén fogadalmi templomként. Sok ilyen apró elem van, de vajon ezeket el tudjuk-e mondani egyetlen történet keretében? Ha nem akarunk hazudni, akkor nem mondhatjuk azt, hogy itt van egy mediterrán város, szubmediterránnak mondott éghajlattal...

– Ha tisztán csak mediterrán volna, akkor egy kicsit unalmasabb is lenne. Mert a mediterrán városoknak is van még valamilyen sajátosságuk, mert nem egészen ugyanolyan Kotor, mint Dubrovnik. A montenegrói, a horvát és a dalmát... Én az összes különbözőséget finoman érvényesítendőnek, hangsúlyozandónak találnám, azzal a kiegészítéssel, hogy ugyanakkor akárhol vagy, este az a hangos tánczene, amitől nem szabadulsz sehol se, az ugyanazokat a slágereket fújja északról délre. Tehát ha az embernek van iróniája a közös dolgok meglátására, és van érzékenysége az eltérő dolgok észlelésére, akkor tud olvasni egy várost. És a városolvasás elég elemi kultúrtevékenység.

– És ebben az önábrázolásban pedig egyfajta proporcionális esztétikai alapon kell állni, és jó érzéssel vagy ízléssel kell meghatározni, hogy mi az, ami...

– ... hasonlít ránk, vagy nem hasonlít.

– ...Hiszen az originalitást a forrásáig rendszerint nem lehet visszakeresni, mert általában kiderül, hogy valahonnan átalakított, kölcsönzött minőség...

– Azt hiszem, hogy mindegyik originalitáshoz hozzátartozik – túl azon, hogy most csinálnak valami merőben újat – valami gányolás. Ekkor együtt élnek a különmű dolgok. Itt volt ez a dolog, de most még odatennék valamit, amire szükségünk van. Hogyan lehet a kettőt összekapcsolni? Ennek a gányolásnak megvannak a népi művészi formái. Van ennek humora, van ügyetlensége, sokféle stílusa, ahogy rakják az emberek a különműt, az időben más-más korban keletkezett egymás mellé úgy, hogy azok egymást megbolondítsák, úgy, hogy még szebb legyen.

– Beszéljünk még egy kicsit tervezés és utópia viszonyáról. Lehetséges vagy szükséges-e, érdemes-e ma utópiákat gyártani? Az emberiséget ez mindig is foglalkoztatta, függetlenül attól, hogy a szó Thomas Morus óta jött divatba, s óriási irodalmat indított el, de a vágy, a szükséglet nem akkor kezdődött, hiszen „atlantiszok” mindig voltak a történetinek mondható emberek fejében. A meglévőnek a megváltoztatása mindig foglalkoztatta őket, a kilépés a fennállóból – végső soron a szabadságról van szó. Mintha leáldozott volna az utópiák kora, az elmúlt években gyakran hallottuk, hogy az utópiáknak vége, kimentek a divatból, mert csakis azok a dolgok működnek, amik organikusan nőnek, amik szervesen válnak létté, így tehát minden ezzel kapcsolatos csak valami rosszízű dolog lenne. Hogy diszkreditálódott minden, ami racionális tervezéssel a jövőre vonatkozik, mert mindig valami erőszakosként, koncipiáltként, műviként értékelődött le, s ezzel lejáratozódott az utópia is.

Másrészt azt lehetne erre mondani, hogy bizonyos értelemben, azaz szó szerint véve minden terv utópia, „nem létező hely”, mert hogy a jövőben van a helye, ha van egyáltalán. És az a hely egyáltalán nem biztos, hogy azonos lesz ezzel a tervvel, hiszen nem volt még olyan terv, amelyik az utolsó részletéig akként valósult volna meg, mint ahogy elgondolták. Tehát van-e helye a tervezésben az utópiának, illetve nem minden terv utópia-e?

– Lehetséges, hogy az ember nem tud utópia nélkül létezni, mert elképzelhető, hogy a legkispolgáribb boldogságkép is egy utópia arról a kétszáz négyzetméteres telekről, és arról a sátoztetős vagy nem sátoztetős családi házról. Az is egy kis magánutópia. Közösségi utópiákról igazában csak akkor beszélhetünk, ha valamilyen egyöntetű eszmerend névében születnek, politikai ideológia vagy vallási ideológia jegyében, amely egy dimenzióra egyszerűsíti a társadalmat. Gondoljunk például az építészeti utópiákra. A 19. században például Fourier-é egy jellegzetes építészeti utópia, de egyszersmind társadalmi utópia is volt: hogyan éljenek együtt egy önkéntes, kreatív munkatáborban az emberek, és az utópisztikus szocializmusokkal összefüggő ideológiák, illetőleg építészeti elképzelések voltak ezek – mind leegyszerűsítők, homogenizálók és egytényezősek. Mind valamiképpen a variabilitást utálták, az individuális megoldásokat kerülték, és egy mindent elrendező elvre törekedtek, amelynek az összes többi elvet alá kellett rendelni.

– Már akkor is a hatékonyság alapján, ami ma sem idegen az európai és az amerikai gondolkodástól...

– Nem idegen, és hadd említsem ennek egy primitív és praktikus példáját. Annak az építészetnek, amelynek a produktumait mi most látjuk, a fő magyarázata talán az volt, hogy a sín, amit lefektettek, hogy a daru fel és alá mozogjon, és elhelyezze ezeket a házigyári épületelemeket, körülbelül olyan hosszú lehetett, mint ezek a hosszabb lakótelepi házak. Azok tehát ehhez a sínhosszúsághoz lettek mérve, és ehhez alkalmazkodott az összes többi kritérium is. De hát az ilyen primitív technikai egyszerűsítések mellett van olyan egyszerűsítés is a gondolkodásban, akár a kommunizmusban, akár a nacionalista utópiában, akár a vallási utópiában, hogy csak egy dolog számít igazán az életben. És ez valamilyen felülről irányított rendet tételez, amelyben nem lehetséges, hogy a jövőt elbizonytalanítsák a különféle érdekeltek és azoknak a mérközése egymással. Ilyen bizonytalan esélyeknek nem szabad kitenni a fejlődést, hogy a verseny, a játszma részesei megharcolják a jövőjüket. Ebből következik, hogy nincs utópia zsarnokság nélkül. Ezért szoktak az utópiák meg nem valósulni, vagy éppen a gondolkodás léptékváltásával egyszerűbben neveltségessé válni.

Mondok neked egy példát. Fiatal értelmiségi koromban annak a körnek, amelynek én is tagja voltam, és amelynek az egyik lehetséges közlönye a *Valóság* című folyóirat volt, az egyik aktuális ügye a Zalotay-féle szalagház volt. Akkor voltak efféle ügyek: egy-egy produktum, egy-egy terv, kísérlet, nehéz emberek. Zalotay is egy ilyen nehéz ember volt. És kitalálta, hogy legyen egy ház, amelyik Budától, a királyi vártól jóformán, menne Visegrádig, végestelen-végig a Duna-parton. És hogy abban lakjon aztán megszámlálhatatlanul sok ember. És akik ezt ellenezték, azok maradi alakok voltak ezzel a borzasztóan szép, progresszív ideával szemben, amelyet a progresszív értelmiség, a magunkfajta értelmiség mind érdeklődéssel és méltányolással hallgatott. Jópofa, mondták. Ez ugyanolyan, mint a Le Corbusie-nek az az ideája Marseille-ben, az Unité d'Habitation. Ez egy olyan ház, amelyben benne van a bölcsőde és a krematórium. Tehát totalizáló az utópia, magában akarja foglalni az egész életet, a totális életet, nem hagy egy nyúlfarknyi valóságot sem kilógni a saját rendjéből. És ezek az utópiák ettől voltaképpen bukásra vannak ítélve, de addig nagyon sokat tudnak pusztítani.

De valamilyen rendeződés mégiscsak van. Mert gondoljuk meg például, hogy született Budapest? Miért van most a Nagykorút helyén az, ami van, és miért nincs ott egy olyanfajta csatorna, amilyeneket Amszterdamban találsz? Tudniillik az is komoly terv volt, amelynek nagy dokumentációja van, és nagyon érdekes terv, lehet, hogy nem is volt örültség, lehet hogy nagyon jó terv volt. De ez a terv nem nyert támogatást a Közmunkatanácsban. A Közmunkatanács nagyon is polgári testület volt, abban igen sok értelmes, realista, a dolgokhoz értő ember ült, szakmájánál, vagyonánál, legkülönbébb funkcióinál fogva hozzáértő emberek. És a Közmunkatanács nem csinált bolondságokat akkor, amikor Budapestnek a mai szerkezetét kialakította. Ez utópia volt? Nem mondanám, hogy utópia volt, de mégiscsak egy olyan mű, amelyet egy közös gondolat áthatott.

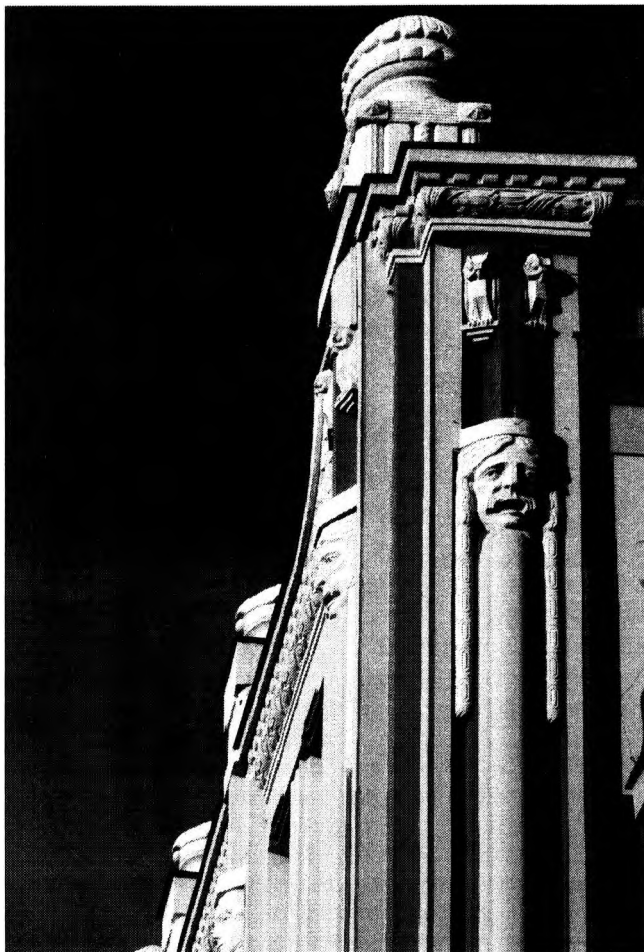
– *Akár épületről, akár az EU megtervezéséről van szó, a jövőre vonatkozó elgondolások kiiktathatatlanok. Másrészt pedig, az egész európai filozófia kezdetén Platón veti fel, hogy a filozófusoknak kellene irányítaniuk az államot, és meg is próbálja megvalósítani...*

– Isten ments. De hozzá kell tennem, hogy a pluralitással elég könnyű visszaélni, mert például ha valaki egy nagyvállalat vagy különösen erős tőkecsoport élére kerül, akkor az az utópiája, hogy az ő elképzelése valósuljon meg minél nagyobb léptékben. És ez a demokratikus processzussal így-úgy-amúgy összehangolható, és így áll elő az a szituáció, mint például ma valamennyi magyar városban, de Budapesten különösen, hogy a bevásárlóközpontok felszívják a forgalmat, kiszívják a város belterületéről, és szlamosodásra ítélik a belső területeket, elveszik az utcák funkcióját. Mert nem lehet olyan jól parkolni a Kossuth Lajos utcán Budapesten vagy a belvárosban bárhol, Pécsett vagy más városokban, és ezért a külvárosokba telepítenek minden életszerű gazdasági funkciót, s a belvá-

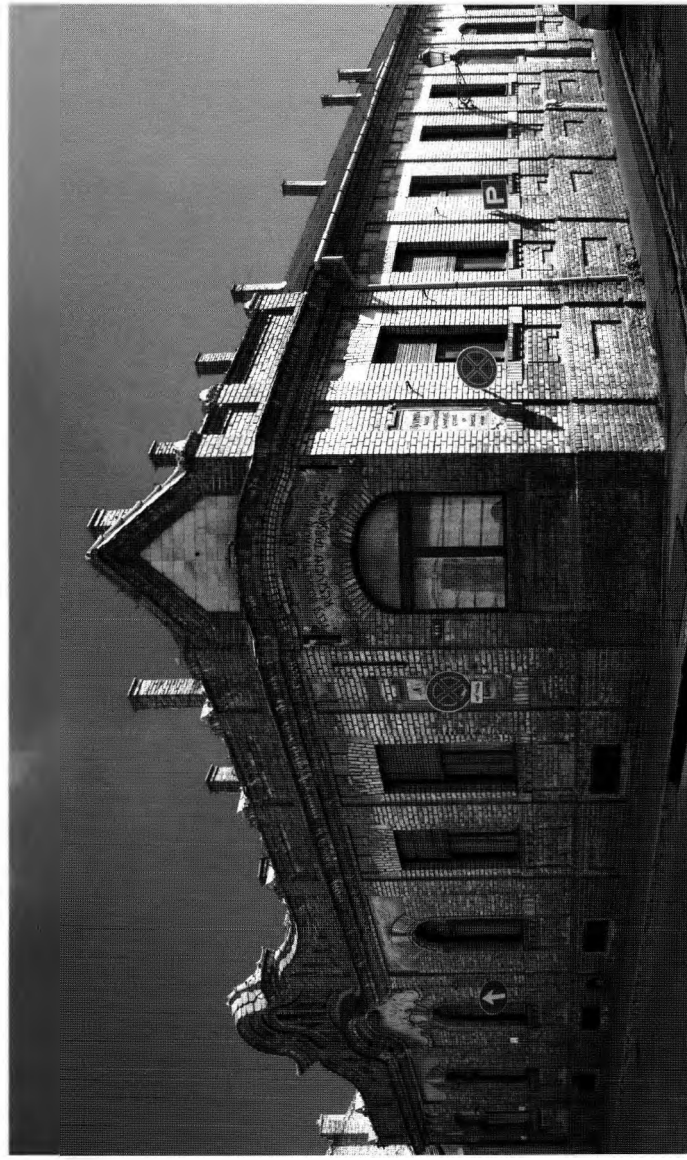
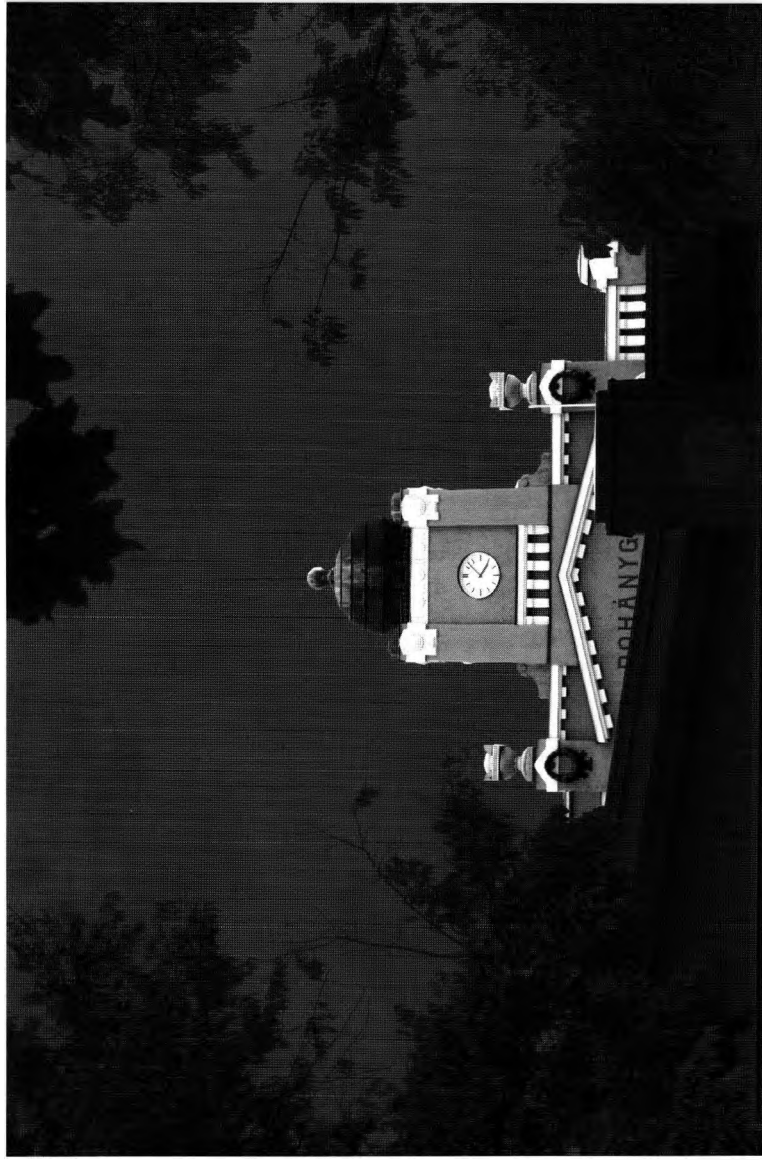
rosi utcákban szuveníreket fognak árusítani. Ez a folyamat megöli a várost. Ezek a nagy cégek, nagy építetők kellő tőkével rendelkeznek, és mivel Budapesten minden egyes területnek saját döntési joga van ilyen kérdésekben, ez huszonkét alkalmat jelent az illetékesek megnyerésére – a legkülönbébb eszközökkel.

– Ez is a hatékonyság-gondolat egyfajta veszélye, és arról is szól ugyanakkor, hogy milyen nehéz azt az egyensúlyt fenntartani, amiben az előregondolkodás, az ember tervszerű léte és ezek a – Mészöly Miklós kifejezésével – „szép véletlenek” arányban állnak.

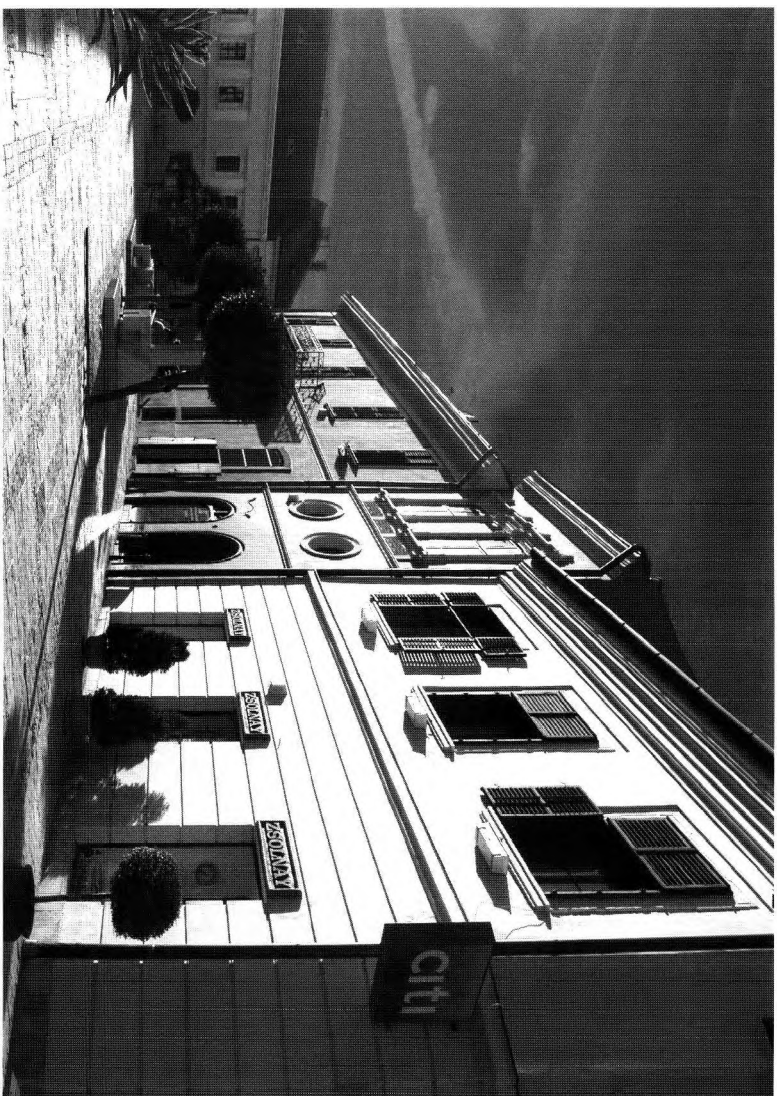
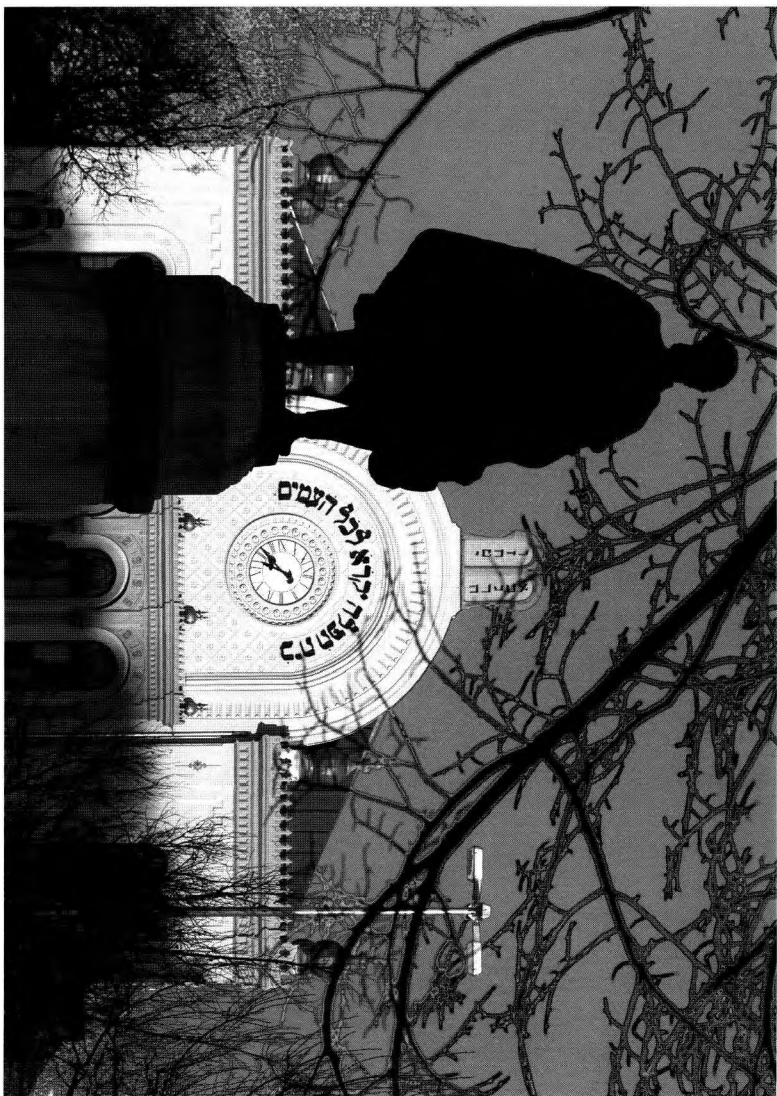
– És ez művészet.

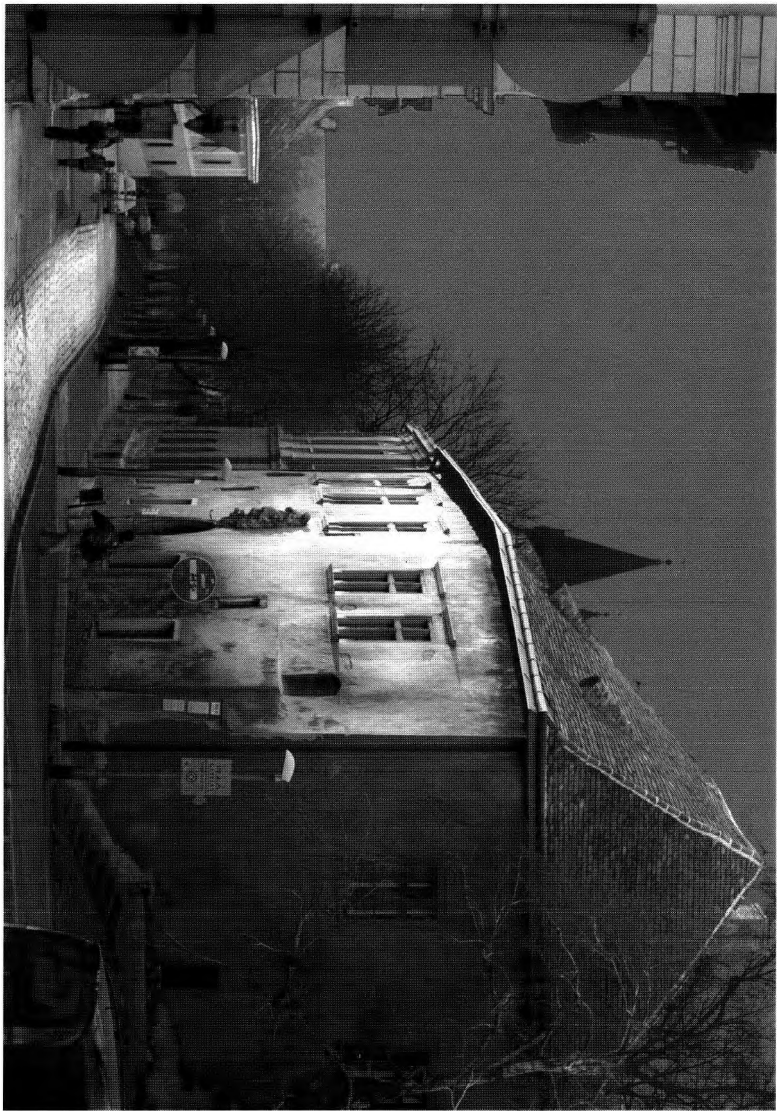
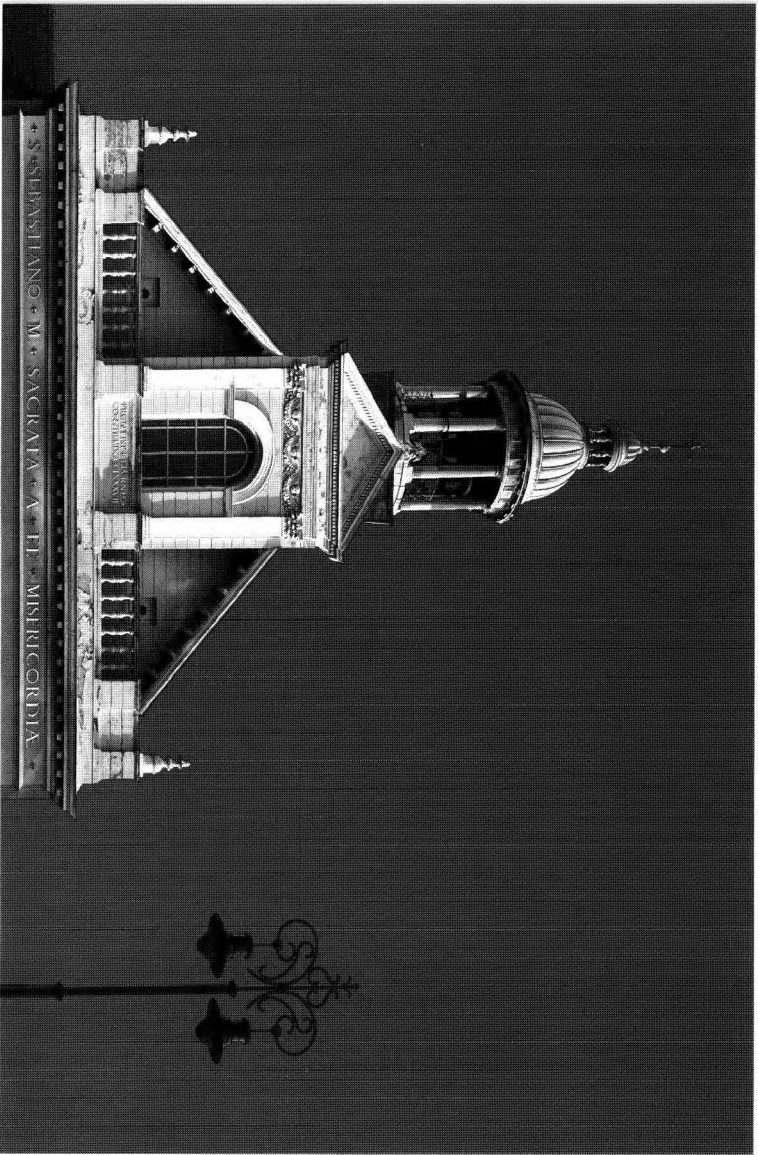

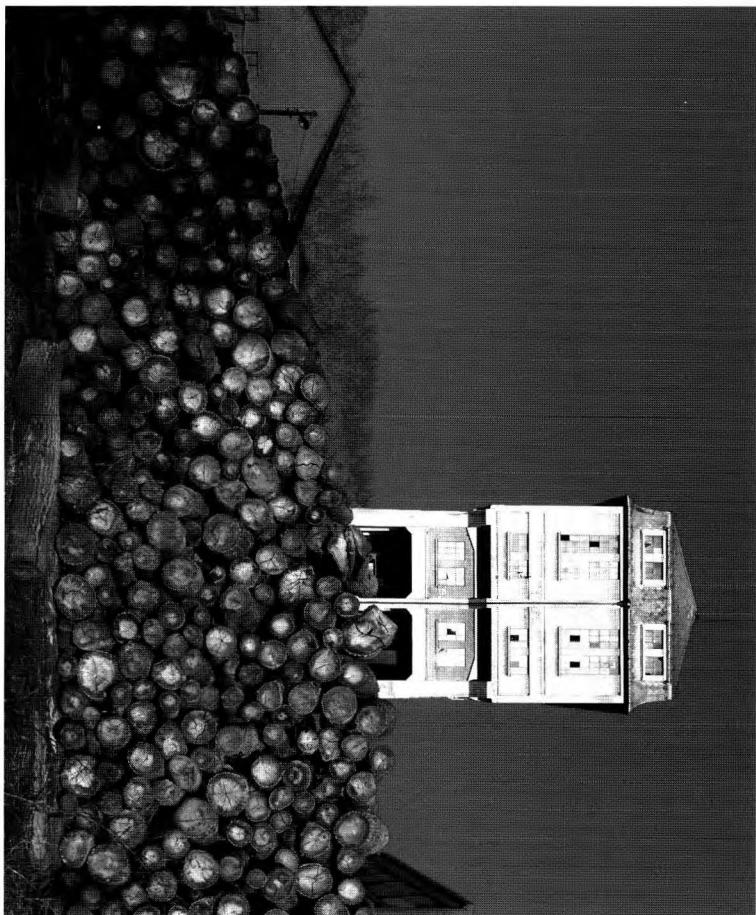
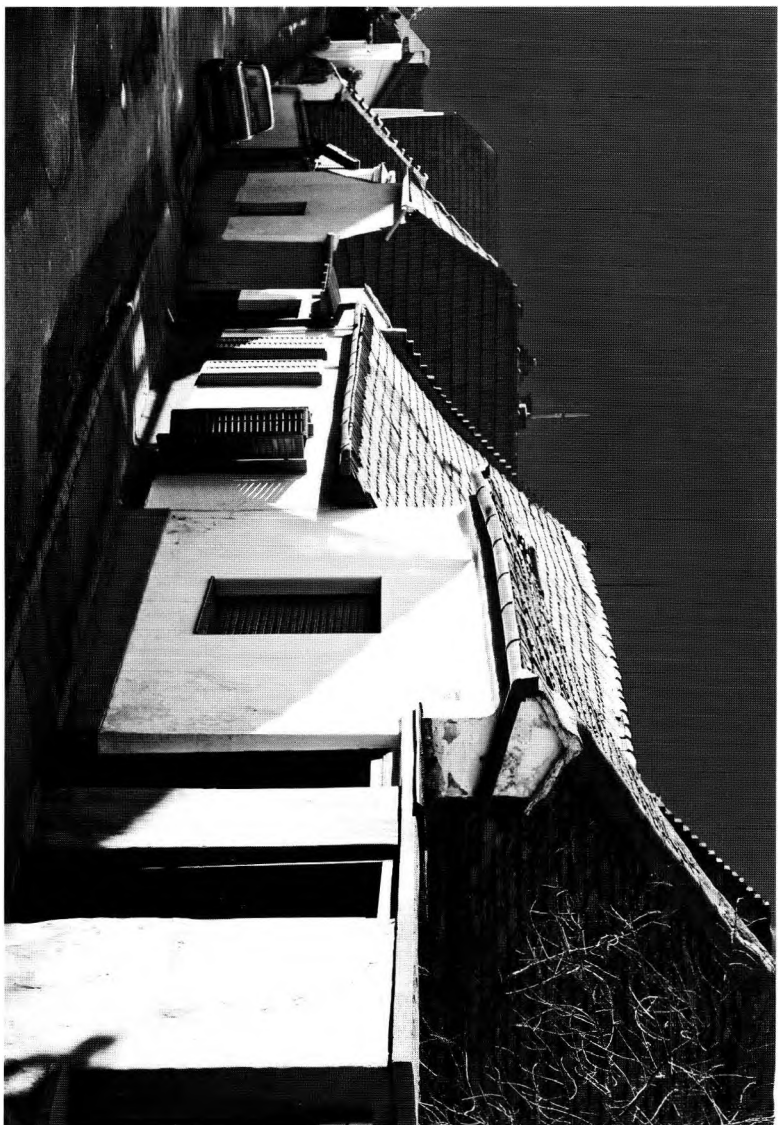

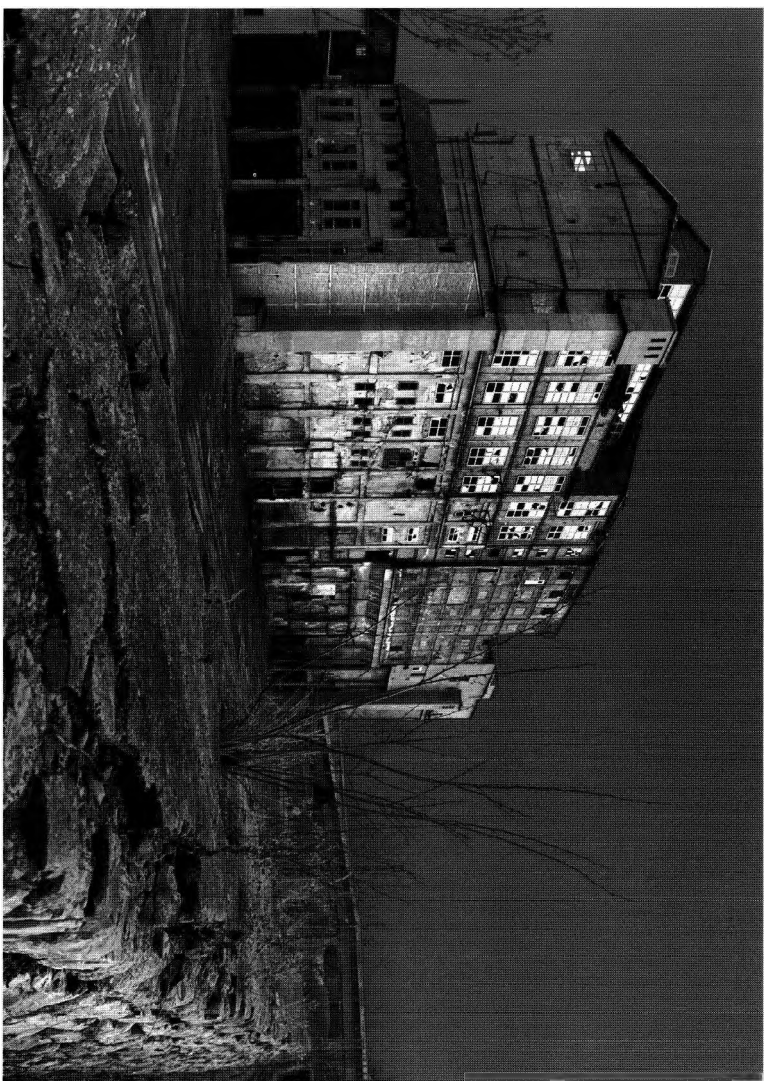
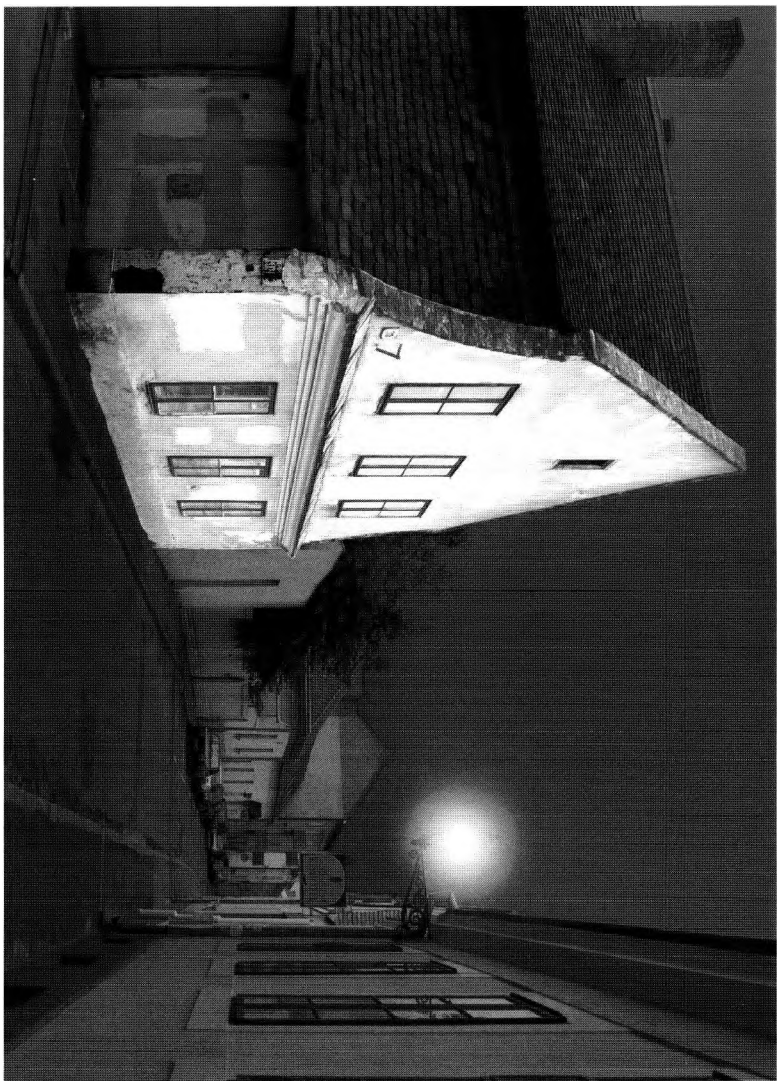

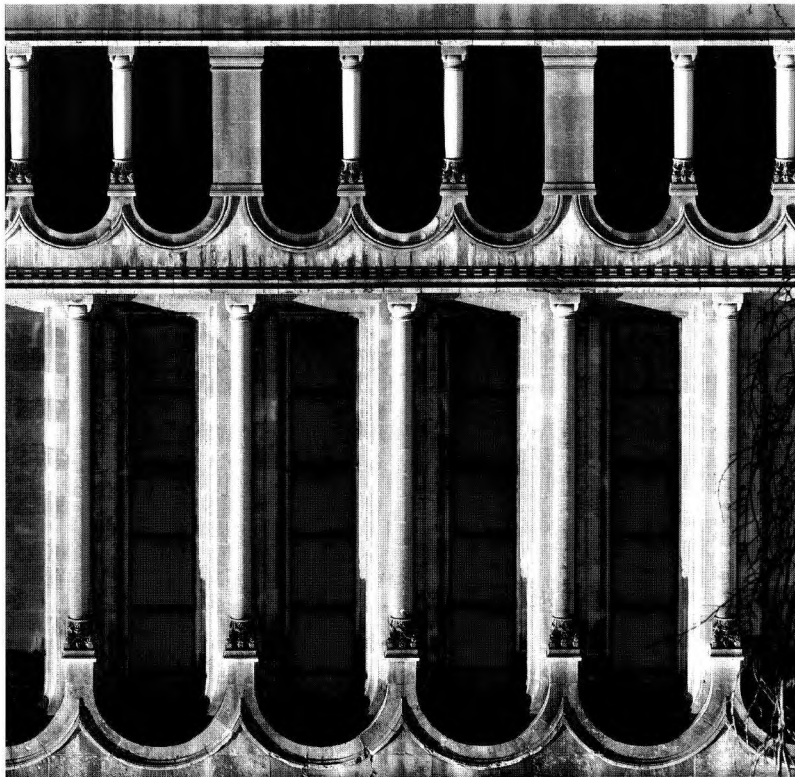

Város-cédulák

– Berlintárgy alkalomkor –

Berlintárgy például az, hogy élethossziglan tudnék ott élni. De ne beszéljek rólam, alkalmazzak magam és feneketlen tárgyam közé valaki hőst, ne szólj szám, nem fáj személy. Legyen középkorú író ez az én alkalmazottam, aki velejéig urbánus, vagyis az életét bizonyos *urbs*okban, illetve azok kulturális vonzásában tudja csak elképzelni. Ezzel együtt nem egy megveszekedett városfogyasztó, hónapokig jól elvan egy konkrét város, mondjuk Budapest nélkül, a szcéná nem hiányzik, a városaim meg én vagyok, mondja egyszerre hebehurgyán és öregesen. Valahol az Adrián vagy épp a Balaton-felvidéken, ahol e cédulákat írja, nagyon is le tudna telepedni, persze ha volna egy másik lakása, egy fix pontja amott, abban a bizonyos városban, ahol éppen telne, nevezzük Budapestnek. Berlinnek. Be kell látnom, az illető mindmáig nem tudja, hol is kéne élnie, s ez már így marad, legyen bárhol, a hely kicsit mindig ideiglenes lesz, a világ, hogy úgy mondjam, ahonnét ki fog halni egyszer. Tudna tehát Berlinben élni, ahol – a gyengébbek kedvéért kénytelen leszögezni – Magyarország a hazája maradna, a magyar az anyanyelve és az írói anyaga maradna, s bár Berlint imádná, azért, Marlene Dietrichet parafrázálva, *Budapest bleibt doch Budapest*. Vagy Pécs. Nehéz a városokkal.

(...)

A Berlintárgy mindig önnön kudarca is, hogy ismét nem tudtam megmozdítani, szeletelhetővé tenni azt a valamit, azt a *kuszamit*-tömböt, ami ott van a gépemben, s amit Berlin-könyvnek hívok, jobb híján, s aminek tán ez a legérvényesebb státusza, a szép megíratlanság és megírhatatlanság. Sajátossága pedig, hogy időről időre, pontosabban alkalomról alkalomra összeírok némely cédulákat a helyről, melyet Pécs és Budapest mellé vagy után, ahogy vesszük, felnőtt fejjel választottam magamnak – írja fel nekem ez a hős, hogy kezdjek vele, amit akarok. Minden a tárgya a majdani könyv terében, a legszélfúttabb és a legvaskosabb tény, egy megereszkedett kék luftballon és a Brandenburgi kapu. Utólag persze szükségszerű lesz, ami itt és most esetleges, ezt a cédulasort is a tárgy kapcsolja össze, semmi más.

(...)

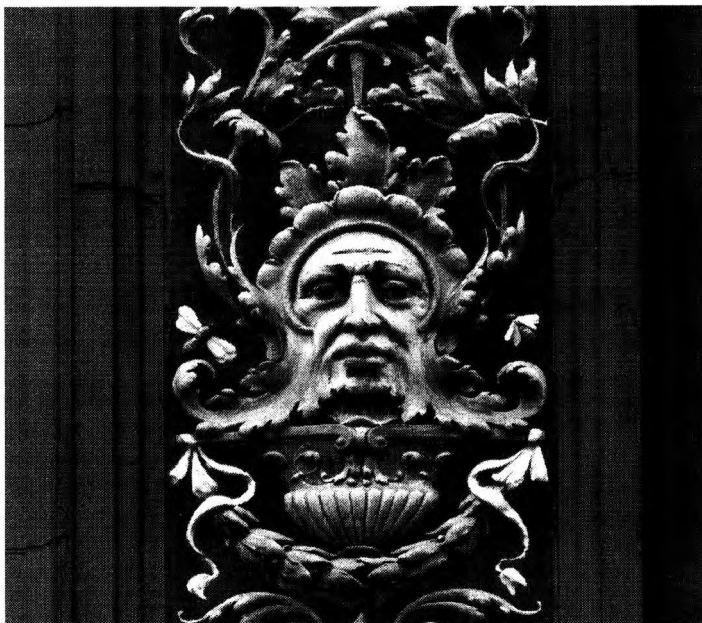
Berlintárgy az eső, a nyurga, járókelő esők. Jődögélnek a magasból, lesznek, vanódnak, mintha az eső semmi más, csupán az elengedhetetlen esernyő meghosszabbítása, marionett-zsinórzata lenne az ég felé, de az égbe bele se kezd a

hősöm. Leírhatatlan. Mármint ha látszik, s nem tengersápadt és viharezüst gomolygás képében lóg a hársfák fölött, avagy ha nem ül szürke és buggyos dédeér-orkánsapkaként a Reichstag kupoláján.

(...)

Berlintárgy az, hogy első pillanattól fogva valami különös köze van hozzá. Kinevezte számárávalóvá anélkül, hogy ismerte volna. Megelőlegezte magukat egymással. Az utazó rögtön megérzi, hogy van-e jövője a viszonyoknak, mely őt egy városhoz fűzi majd. Az első benyomás mindig irracionális, a pillanatot, amin minden múlhat, amiben minden eldőlhethet, véletlenek alakítják. Van így, hősöm volt már így városokkal, konkrétan az említett Péccsel és Budapesttel. Mégis, ahányszor hozzányúl, mármint a városhoz, mármint „Berlinhez”, tán nem természetlenül, de elbizonytalanodik. Ha az ember már nem turista, de nem is bennlakó, elkezd rém óvatosan bánni az ítéleteivel, a legegyszerűbb kérdésre is hezitál, rémülten látja, mennyire nem kézenfekvőek a válaszok. Ha válaszok egyáltalán, nem pedig körülírások, kísérletek valamilyen válaszra: az ember kérdésekkel és segédmondatokkal kijelöli egy válasz helyét, és ha jól kérdezett, azon a helyen tényleg ott a válasz. Hol verifikálhatóan, hol nem. Miként az ősz, megúsztatatlan az ideiglenesen ott tartózkodó komfortos elveszettsége, viszont ez érleli a lassú belátást, hogy megismerni nem, legfőljebb hosszan és bizonytalanul, darabjaiból kirakosgatni lehet egy várost, egy belső várost, melyet akár Berlinnek is nevezhetni.

(...)

Berlintárgy az, hogy ha becsukja a szemét, s az első avagy legönkéntelenebb Berlin-képet próbálja a szemhéja alá csalogatni, akaratlanul is csalni fog. Többnyire nincs első kép, csupán elsővé, azaz emblematikussá avat bizonyos látványokat, s azok emígyen rögzülve már jobb eséllyel indulnak a további képversenyfutásban. Ilyen látvány a hajdani nyugat-berlini prächtbulvár, a Kurfürstendamm egy jellegtelen, szerdaszürke részlete a kilencvenes évek közepéről, tán szemben a Kranzler-cukrászdával. Délelőtt van, kiszáll egy autóból ez a hős, fogalma sincs, hogy évek múlva lakni fog itt, élni, hogy olyasmi lesz számára a Kudamm, mint Pécsett volt a Király utca, avagy Budapesten a Kossuth Lajos. Kiszáll, még az eső is szemereg, és sugallata támad, hogy ez neki kell, hogy birtokolni persze nem fogja, de az övé lesz. Övé, jelentsen ez bármit. Nem sokat. Jó mondani. Az az enyém, amit megírok, márpedig Berlint nem lehet. Maximum róla. Rólatárgy.

(...)

Berlintárgy, hogy hősöm bizonyos álmaiban az Erzsébet híd pesti hídfője felől úgy zúdul az autósor a hajdani Felszabadulás térre, hogy az, a tér, már Pécsett van és Széchenyinek hívják, és a dzsámi mögül, nagyjából az Astoria magasságából, nyílik a Kudamm. Igaz, csupán a keskenyebbik vége, a Halensee felőli, ahol buszra száll az ember, ezen álmok 119-es vagy 129-es emeletes buszára, mely hol a budapesti 7-es, hol a hajdani pécsi 30-as álorcájában angyalbárkaként közlekedik a három belső város fölött és között. Hol ez, hol az kerül előtérbe, most épp Berlin, ahogy ezt, úgy a másik kettőt is meg kéne egyszer nemírni. Hogy ez a három az én kulturális fővárosom.

(...)

Berlintárgy, ha már itt tartunk, hogy Pécs és Budapest vetélkedik, többek között, a 2010-es „Európa kulturális fővárosa” címért. Anélkül, hogy hősöm egyik vagy másik mellett voksolna, annyit megglosszíroz, hogy egy ilyen szerkezetű ország fővárosának, lévén más súlycsoport, tán nem volt túl elegáns dolog pályázni, ha nyer se volt elegáns, ha veszít se. Ugyanis bárki lesz a befutó, Budapest eleve ott kell, hogy álljon mögötte mint főváros, mint a magyar kultúra vitathatatlan központja, jelentsen bármit a kultúra és bármit a központ. Úgy képzelném, mondja hősöm, tényleg a lapszélre s a szerkesztő ceruzájára bízva e mondatokat, hogy van, lesz egy magyar vidéki város, amelyik nyerni fog, s az összes többi, Budapesttel az élen, vagyis az ország (hisz ha valami országos ügy, ez az) támogatja jókedvvel, bőséggel. Nem ám Balsors és Régenthép! Így képzelem, de hogy összerinte miképp fog történni, arról inkább nem beszél. Hősöm számára Magyarországon kulturális fővárosa Pécs, noha a kultúra fővárosa (is) Budapest. De nyerjen bárki, azt sürgősen tisztázni kéne, lesz-e *rövid u* meg *hosszú u* 2010-ben. Ha lesz, akkor a kultúra hosszú, a kulturális rövid.

(...)

Berlintárgy, hogy fölösleges bizonyos evidenciákat kimondani, például hogy Berlin mindig is Európa egyik kulturális fővárosa. Naná, hanyatlásaiban és felíveléseiben is az. Európa emblematisz „nagy” helyei közül alighanem Berlin a legfiatalabb, huszadik századi történelme nagyjából leképezi Európáét, szörnyű, sűrű, nincs mit jelzőzni ezen. Viszont regenerálódó képessége páratlan. Kigyógyult a nácizmusból, abból, hogy porig bombázták, kigyógyult a háború utáni borzalmas szegénységből, aztán mindabból, amit a Fal jelentett, a Szovjetunióból, a létező szocializmusból, kigyógyult az endékából. Lassan kigyógyul, így a pontosabb. Hogy a dédéerség, de nevezhetné örök kádárizmusnak is, elmúljon, ki kéne halniuk, *halnunk*, mindazon nemzedékeknek, akik megélték, akik még a pórusaikkal, minden idegszálukkal érzékelik a különbséget, a megfoghatatlan, de kétségtelen másságot a tekintetben, a bőr és a bőrkabát tónusában, a válltartás szabadságfokában, a fű színében – hol zsarnokság nincs, ott zsarnokság nincs, ilyen egyszerű. Ilyen bonyolult. Országokat és népeket nemcsak szétválasztani nehéz, hanem összefalazni, újraegyesíteni is. És akkor még ott van ezer kérdés, hogy például egy ekkora országban a részek egyáltalán akarnak-e hasonlítani, akarnak-e összeforjni, s hogy nem volt-e mindig is több, öt, hat s ki tudja, hány Németország. Ki tudja, hány Berlin.

(...)

Berlintárgy a Mariannen Platzon Wilhelm Lehmann emlékműve, tán a legcivillebb berlini emlékmű. Wilhelm Lehmann itt írt Hitler- és háborúellenes jelszavakat egy nyilvános vécé belső falára. Képzeljük el, a hetvennégy éves öregúr 1942 augusztusában feltűnés nélkül besétál az egyik fülkébe, magára zárja az ajtót, és szép, akkurátus betűkkel felírja a falra, hogy „Hitlert, a tömeggyilkost meg kell ölni, akkor vége lesz a háborúnak”. S ez még nem elég, októberben visszamegy, s gondolván, hogy azóta biztos lekaparták, fel akarja újítani a feliratot, ha kell, egyenesen újraírni. Ekkor bukik le, a szervek augusztus óta figyelik a fülkét. A ceruza oda nem illő neszére, nyomozófül, azonnal berontanak, nadrágot és kezeket fel, letartóztatják. Hazaárulás előkészületének vádjával halálra ítélik, és 1943. március 8-án főlakasztják.

(...)

Berlintárgy a német szótár, tán itt kéne kezdeni. Minden szó, mely a kezébe kerül, a szeme elé, a közelébe, s az a kevés, amit a szájára venni képes. Legfő tárgy tehát hősöm számára a nyelv, pontosabban a nyelvi idegenség avagy a reménytelen nyelvi birkózás, mely még az írói problémáinál is személyesebb probléma. Az viszont jó, hogy félreérthetetlenül megtapasztalta önnön kommunikációképtelenségét, azt a fogyatéket avagy sajátosságot, amit anyanyelvének elemi (zsigeri? pofátlan?) birtoklása révén általában szerencsésen elfed. Berlinben van a város mint nyelv, és van a város nyelve. A másik ember többnyire e konkrét nyelv szűrőin át jelenik meg. Felsejlik, így pontosabb. Muszáj olykor a nyelvtelenség felől nézni a nyelvre. Hogy milyen az űr felől a légkör.

(...)

Berlintárgy, hogy bár kockázatos „a” berliniekről beszélni, annyit talán mondhat hősöm, hogy ha homályosan is, de érzett valamiféle stílust, egy közeledési és távolságtartási kultúrát, mely neki, az otthonos idegennek nagyon megfelelt. Kedvesen, őszintén és empatikusan békén hagyják, ezt tapasztalta, ezzel együtt több szolidaritás érződött bennük, rajtuk, az utcán, több köz a másikhoz, mint például Budapesten. Persze ezek csak látszatok. Persze sok kis látszat, ahogy végül kőkeményen összeadódik.

(...)

Berlintárgy például a magyar múlt, a magyarok berlini jelenléte. Ha rövid ideig is, de Berlin volt olyan fontos a szellemi és nem csak a szellemi Magyarország számára, mint Bécs vagy Párizs. Ha az ember megérti, de legalább megérzi, hogy író elődei mit kerestek és mit szerettek itt, máris sokkal jobban érti a várost, s nemcsak ama „weimari” Berlint, ama tüneményt, ama tűfokán átbújt tevét, hanem, mondjuk, a hetvenes, nyolcvanas évek Nyugat-Berlinjét is, vagy a kilencvenes éveket, hisz, elsősorban DAAD-ösztöndíjjal, számos kollégám töltött itt hősömhöz hasonlóan évet vagy éveket.

(...)

Berlintárgy, hogy a *berlinség* nem feltétlenül látványban testesül meg, ergo nehezebben fényképezhető, ami pedig nem fényképezhető, nem vihető haza, az turisztikailag nincs. Berlin nem szép úgy, ahogyan Róma, Párizs, Bécs vagy Budapest, csupán rettentően, csillapíthatatlanul érdekes. Ezt pedig meg kell élni. Berlin nagydarab, csontos pincérnőként az egynapos turistát korrektül kiszolgálja, de nem szólítja meg. Berlin ugyanaz városban, ami színésznőben Marlene Dietrich. Van egy nagyszerű lemeze, a *Das war mein Milljöh*, tizenöt dal a tizes, húszas évek arany Berlinéről, süt belőle az az ironikus nosztalgia, melyben hősöm a legjobban érzi magát. *Du hast ja keine Ahnung, wie schön du bist Berlin*, éneklí Marlene Dietrich, „Neked fogalmad sincsen, milyen szép vagy, Berlin”. A szótagszám kijön, mégis más, mint németül. Fordítva van, így mondhatnám, s naná, hogy puhább a mondat, ha a szép szó maga is puhább. Németül sprődebb. Jó sprőd és rekedtes. Egy szereteti smirgli. „Neked se nincsen ánung, mi szép vagyol, Berlin”, teszem hozzá a hősöm magyartalan, ám megfelelően könnyed változatát a maga lejtelmes, léha jambikusságában. Így van ez a fordítással, a legposztmodernebb művészet – anyagkommentárok bizonyos origónak tekintett jelcsoporthoz.

(...)

Berlintárgy, ki gondolná, a répacukor. Itt vont ki 1747-ben először cukrot takarmányrépából Andreas Sigismund örgróf, később a tanítványa, Franz Carl Achard kísérletezett Berlin-Kulsdorfbán répaültetvénnel, míg végül 1799-ben sikerült letenni a porosz király asztalára az első répából nyert cukrot. 68 év múl-

va megalapították a Répacukoriparosok Vámszövetségének egyesületét, a legrégebbi iparegyesületet Németországban. Semmi édeskés, tényleg, de azért a cukrot itt találták ki.

(...)

Berlintárgy a síkság, hogy az egy Teufelsberget leszámítva nincsenek például hegyek. A Teufelsberg nem a Vezúv, de legalább annyira fontos, mert a berliniek hordták össze a lebombázott város törmelékéből 1950 és 1968 között. 21 millió köbméter sitt, magassága 120 méter. Van rajta kilátó, sípálya, ami kell. A síkság nem laposság, s még a víz, a Spree sem úgy víz, hogy hipp-hopp keresztülfolyik a város turisztikai közepén, hanem bújik, kanyarog, behálóz, mindenhol ott van, annyira legalább, hogy az ember ne lepődjön meg, ha a semmiből előbukkan egy piros hasú, dohogó lakóhajó.

(...)

Berlintárgy, hogy madarat etetni legjobban a Wannsee-nál lehet, hősöm hónapokig lakott a partján, tudja jól, hattyúk, szárcsák, kacsák, dolmányos varjúk, verebek. Berlin tele van állattal, fölfoghatni a várost egy nagy folyójárta, tópettyezett pagonynak, egy aláinfrastrukturált parkerdőnek is, melyben lakik három és fél millió ember. Hogy hány madár, négylábú, például őz, vaddisznó, azt nem tudom, biztos vannak pontos statisztikák, mindenről vannak. Egyébként a félig leeresztett kék luftballont a Wannsee-nál látja hősöm. Egy vidám, gumihártyába zárt lélek, aki szabályosan közlekedik, megáll a zebránál a Loretta előtt, átmegy az úton. Egy fegyelmezett öngyilkosjelölt. Majdnem befordul a sír felé, aztán ezt mégis *machénak* találja, legyint egyet és tovasiet, eltűnik az S-bahn hídja alatt. Mintha valaki távirányítaná. A szél? Az úristen? Kleist halhatatlan szelleme? A Loretta egy étterem, a helyén állt egykor a fogadó, melynek közelében Kleist agyonlőtte magát és szerelmét. A sírja máig kultikus hely, valami gimnazistacédula, valami hervadási kamaszlány-limlom mindig van rajta, egyszer látott a hősöm egy átszúrt barbie-babát, egy vudubarbie-t, csorgott rajta a szűrös, kályhaezüstös berlini ősz.

(...)

Berlintárgy az építkezés, hogy hősöm nagyjából tíz éve nézi elképedve, ahogyan át-, alá-, fölépítenek egy várost. Ez még Nyugat-Európa felől nézve is impozáns, innen, a végekről nézve pedig egyenesen lenyűgöző. Tíz éven át a toronydaruk téglaholdacskaí világították be az eget Berlin fölött. Hősöm lassan értette meg, mi is nyűgözi le. Az, hogy ő a hetvenes, nyolcvanas években Magyarországon alig látott komoly építkezést, berlini léptékkal foghatót pláne nem. Számára az építőművészet csak a könyvekben létezett. Borzalmas lakótelepek, szörnyű szállodák, kész. A nyolcvanas években pedig már kizárólag a szocializmus épült, a konkrét ország rohadtt, legföljebb óvta az állagát. Az is buherának tűnt, ami nem volt az. Tán ezért is van, hogy hősöm Potsdamer Platz-párti, nagyon szereti ezt a

teret, ha már azt, a hajdanit és felülmúlhatatlant csak fényképről láthatta. Ha német lenne, ha született berlini, biztos kritikusabb volna. Pikirtebb, szkeptikusabb. És ez így van jól.

(...)

Berlintárgy a furcsa alakulat a Potsdamerbrücke táján. A Falun Kong szekta tagjai, negyven-ötven fiatal kínai, némán, lógó fejjel, színes kapucnik alatt átbandukolnak a zebrán, majd mint egy jelenés, eltűnnek a Neue Nationalgalerie üvegcsarnoka mellett. Egész éjjel zászlókkal, táblákkal járják a várost, mintha Rejtőnél, Max Ernstnél vagy épp Örkénynél – jövet a semmiből és menet a nagy bűdös semmibe. Mintha Jens Komossa valamelyik fényképének háttérében vonulnának el, aki csak az éjszakai Berlint fényképezi, a tereket mint színpadi tereket. Zugok, beszögellések, lámpa-fénykörök véletlen tárgyakkal, néptelen szobák, ahogy a tévéképernyők világvégi fényében fürdenek, itt-ott megmoccan egy zokni, egy láb, hosszú, konzekvens előadások az éjszakáról. Berlinben éjszaka is nappal van, csak épp égnek a lámpák, de hát olykor nappal is égnek, nappal is van sötét.

(...)

Berlintárgy, hogy a múzeumokba bele se kezd, a szigorúan vett kultúr-Berlinből tán ez a legjobb, a múzeumok. Imádott elveszni bennük, e homályos, zezugos kultúrfürdőkhöz. Egy hétig csak a Gemäldegalerie-t járta, éppen a saját ráérősségét szerette, hogy ez volt a dolga, megfigyelni a részleteket, a bal lator ágyékkötőjét, egy pompóz gallért, egy nyúl csendéleti szemét, egy kihízott mellékangyalt. A szárnyakat. A könyvben hosszan kéne írjon az angyalok szárnyairól, nagyság, mintázat, aviatikai sajátosságok, ízesülés stb. Csak a részletek háttérsugárzása érdekli majd, mindaz, ami hajdan, a képek keletkezésekor mellékesnek tűnt, dekórumnak, ha egyáltalán. Épp ezért több lelket és elevenséget zárt magába, mint a fő témák. Több szabadságot.

(...)

Berlintárgy egy kefebolt az Oranienstraßen, mely, ha úgy tetszik, a török Kreuzberg Váci utcája, továbbá a háború előtt úgy emlegették, mint a *kelet* Kurfürstendammját, persze a kelet egészen mást jelentett. Egy kézművesbolt, mely a kefeségről szól, a keferől mint örületről, ahol, naná, minden keféből van, a kefe mint lágytojástartó, mint kezitükör, melynek kerete egy aranyszínű ruhakefe, hogy egyszerre nézd és keféld ki magad. Itt látta először a vakolatra fújt hegedülő patkányt egy kapualjban, a kapubolt fölött régi, tán még háború előtti kiírás: Utazási iroda. Odabent egy Zen-templom bújt meg, a Zen-plakátra valaki kézzel ráírta: *Allah ist Groß*. Sven Regener *Herr Lehmann* című könyvében egyenesen azt állítja, hogy itt, a kreuzbergi hátsó udvarokban fabrikálták össze a világ legelső komputereit. Kreuzbergbe se kezdek bele itt, mondja a hősöm, és igaza van.

(...)

A Berlintárgy az, hogy lassan öt éve dolgozom valamin, „ami úgy van, hogy nincs, s ezt a pár oldalt sem úgy emeltem vagy választottam ki a »készülő műből«, noha természetesen hozzá tartozik, hanem megírtam erre az alkalomra és az alkalom miatt. Van és nincs, úgy látszik, ennek a munkának ilyen a természete, s nem lepődöm meg, talán még bánni se fogom, ha a majdani végeredmény se lesz egyéb, mint könyvnyi terjedelmű beszámoló egy könyvről, amit nem lehet megírni. És nem lehet nem megírni”.

Jóccakát

Muiderpoort?

Kérdeztem sms-ben újdonsült ismerősömtől, azonnal, ahogy felszálltam a hármásra. Legalábbis újdonsültnek kellene neveznem, mindenféle szabályok szerint, holott valójában mintha ezer éve ismernénk egymást, a Padi Mariann férje, hogy csak egyet mondjak, Padi Marianné, aki ezerkilencszázhetvenkettő vagy -három nyarán durcásan árulta a csavaros fagyit a Móriczon, és aki később a híres budapesti alternatív szcéna sztárja lett, hogy csak egyet mondjak, ő rendezte meg az FMK-ban az első magyar acidpartit, hogy aztán visszahulljon mély-séges amszterdami depressziójába, és egy egyebekre nyilván alkalmatlan napon kivégezze önmagát. Ezért nem volt újdonsült az ismerősöm, mert a fagyizás és az öngyilkosság közötti időt, ha jól vettem ki a szavaiból, Padi Mariann bűvöletében töltötte, részben Budapesten, részben itt, Amszterdamban, ahova egészen kicsi gyerekkorom óta vágytam, és ahol valószínűleg több vérrokonom él, mint Magyarországon.

Am akikről összesen nem tudok ennyit, mint amennyit főntebb összehordtam.

A derűs nyugalma volt a másik ok.

Az övé meg a kövér haverjáé.

Ültek a holland kocsmában, pontosabban a ház előtt a padon, egészen laza hely, kurva hideg van, mégis kint ülsz, ha van egy kis eszed. Kikérsz ezt-azt, felmelegszel, elszívsz egy rendes trombitát.

Itthon voltak ott.

Otthon voltak itt.

Vagy hogy kell mondani.

Kijötték ezer éve, hogy ne tegye tönkre végképp az életüket, ami a miénket gajra vágta. Nem nézett ki úgy, hogy ezt meg lehetne úszni, enyhén szólva. Mi meg ott maradtunk. Ott maradtam, ennek az ittnak az ottjában, és az anyámra kentem az egészset. Hogy nem hagyom itt. Mármint ott, érted. Magyarországon. Láttam tántorogni az anyámat, szívbetegen, valami közért felé, tejfölért, egyedül, hetvenévesen. És hogy akkor ezt ne. *Ne ez a dal legyen.* Ilyen egyszerű becsapni magad.

Ezek nem láttak ilyesmit, vagy láttak, de leszarták, vagy nem szarták le, de mégis, a látvány ellenére kijöttek ide, egy minden tekintetben elérhető helyre, ami persze, nyilván, már nem az, ami régen volt. Nekem legyen mondvá.

Éjszaka, ahogy mentem haza a kocsmából, ludakat találtam a csatorna partján, például mintha mennél Budapesten, a Károly körúton vagy a Margiton, és, mondjuk, a Mechwart térnél egyszer csak meghallanál valami gágogást, és éjjel fél kettőkor eléd totyogna vagy harminc liba. Egész valószínűtlen. Felvettem a

mobilonra. Szemcsésen totyognak, aligfényben, de azért fölismerhetők, azóta se töröltem le őket.

Néha jólesik megnézni.

Szentimentális barom, aki vagy.

Körülbelül akkor kérdeztem meg sms-ben, hol lesz a kiállítás megnyitója, amikor a legszebben gágogtak a libák.

Lúdas Matyi.

Úgynevezett magyar napok.

Egy paprika, piros, és holland papucsban végződik, ez van minden szórólapon.

Mutatom az unokatestvéremnek pár hónappal korábban, ugyanebben a városban, hogy ez lehetne akkor az ő családi címere.

Meg sem érti, annyira nem érzi magát magyarnak, nem érzi övének saját anyjának a nyelvét, az anyját, aki persze, és szolgáljon ez a fiú mentségére, időközben holland lett, összetéveszthetetlenül, a fiú tehát holland, holland, és kész, mit jövök a papucspaprikával, ezt mondja a szeme, de közben mosolyog, mert holland, udvarias, nem tud a szeméről a szája.

planciusstraat 9 a galerie van gelderben

megnyitó 5-7 óráig

jóccakát

Válaszolta Mesterházi Zsolt sms-ben, amíg a ludakat néztem.

Jóccakát.

Ezt megtartotta, a magyarból. Nem bírunk egyenesben leírni egy mondatot. Zsebcserek. Driblizni egy zsebkendőnyi területen. Egy régi, meghitt gyerekszóval jelzi, hogy ma estétől haverok vagyunk.

Megnézem akkor holnap a Szentjóbít.

Eltelik valahogy a másnap addig, a legjobb helyen.

Ami persze már nem a régi.

A szálloda egészen finom, *old school* darab, a hallja egy hátsó kertre néz, dorombol az ős, mindenféle színekben *pompázik*. Kicsit megdől, mutatja magát. Svédasztalos reggeli. Annak a magyar nem bír ellenállni, ha én vagyok. Mindenféle mustárok. Sonka, szivárványosan felragyog. Pici dzsúz, de tényleg, hogy mindenhol ekkorkák a poharak. Ezek szerinted otthon is stampedlivel isszák? Pirítsunk talán egy toastot.

Ezt az áfonyalekvárt még megkóstolod.

Sétálgattam a csatornák mentén.

Grachtok vagy mik.

Arany őszi fényben.

Mindenütt a vadszőlő, ahogy vörösen izzik.

A sötétszürke gypjuzakómban voltam, a zsebemben pénz meg a vadonatúj fujitsu palmtop, ha mégis, ne adj' isten, eszembe jutna valami. Akkor még azt hittem, használni fogom, beleírok ezt-azt, aztán átmentem a laptopra.

Sötétszürke zakó, Cottonfield, belül már foszlik a selyem, de az kívülről nem látszik.

Rakjunk a nyakamba valami meleg sálat.

Csak lazán, mintha természetes volna, hogy itt járkálsz.

Hogy járkálhatsz itt.

Mintha valamikor, egyszer azért majd még megszokhatnád, hogy oda mész, ahova akarsz, európai polgár.

Ezek használják a csatornát, nem csak fényképezik, jönnek négyen egy gyönyörű kielben, szépen húznak, egyszerre, a híd alatt suhannak át, amin állsz, pedig ez még nem is a regatta, igaz, lehet, hogy már arra gyakorolnak.

Építtetsz majd itt barna téglából egy villát.

Semmi hivalkodás, csak a jól bejáratott modernizmus, a legjobb arányok, nagyvonalú kert, kiskapuval a csatornára, hogy ne kelljen már körbemenned, ha el akarsz csavarogni valahová a yachttoddal.

Finom lakkszag.

Rezek mindenütt, kender és vitorlavászon.

Megírom a Nagy Könyvet, amibe ez nekem kerül.

Egy finom, európai regényt.

Fogják szeretni, mert majd olyanra írom, hogy szeressék, megy az, mint az ágybaszarás, isten bocsássa meg.

Nagyvonalú szerelmi történet, beleágyazva a seggreesve tisztelt európai kultúrába. Kicsit játszom majd a lelkiismeretükkel, egészen enyhén, rá a furdalásra.

Mazochisták.

Ha ez kell, hát megkapod.

Dől a lé.

Ösztöndíjak meg minden.

Szépen, egymás után, a különféle fordítások.

Interjú az *Algemeene Dagblad*-ban.

Általános Napilap.

Aztán megépíttetem a házat.

Vagy nem is, egyszerűen becsöngetek ide.

Szép, áprilisi reggel, na jó, délelőtt, végül is emberek vagyunk. A repülőtérre jövök, taxival. Átvetve a burburry az alkaromon, Bécsben kifejezetten ezért vettem egy kis fadobozos Sachert. Meg virág, nyilván, innen a piacról.

Hogy elnézést az alkalmatlankodásért, de az van, hogy nagyon megtetszett itt, kéne kifele költözni.

Nyilván van az a pénz.

Kezicsókolom, mennyi az annyi.

Az egyik híd mellett levezet egy lépcső.

Ezek nyírják a fűvet, itt is, itt, a senkiföldjén, itt a senkiföldje, úgy látszik, mindenkié, mindig akad, aki törődik vele. Eldobott valaki egy sörösdobozt. Felveszem, nézem rajta a vörös csillagot. Mintha direkt Heinekent dobott volna el, a túlérlett kapitalizmus ezoterikusan durva kritikájaként. Heineken, az erős hazai.

Végül is már fordítottak hollandra.

Egész finom kis lap.

Nézem a vizet.

Föl kéne szállni a hármásra. Innen csak egy köpés. A zsinagóga mellett megyek el, az a szép pillanat, art deco és bauhaus határán, azt kapták el, most egy lélek se be, se ki, mintha nem volnának már zsidók, úgy van zárva, olyan végér-

vényesen. Drótkocka játszótér előtt, kicsi hollandoknak, pár srác az Antillákról, vagy suriname-iak. Egész jól nyomják.

Le van téve az iskolatáska. Színes táskák, mindenféle hősöket ábrázolnak.

A hármast kis, elnyújtott, háromszög alaprajzú téren kapom el, felugrok, elindulok középre, a kalauz fényűző kuckójához, amikor gyanakodni kezdek, hogy rossz irányba szálltam. A végállomásig kell menni, jó, de melyikig.

Muiderpoort?

Kérdezem sms-ben Mesterházi Zsolttól.

Épp egy hídon megyünk át.

Asszem, ez az Amstel.

Keskenyebb, mint a Duna.

Zoutkeetsgracht!

Nabaszdmeg.

Nobozdmeg, nobozdmeg, kiáltozták szép nyelvükön a hős magyar vitézek.

Leszállok az első megállónál.

Ha nem keltél volna át a folyón, akkor is éreznéd, hogy átléptél egy határt. Valamivel szegényebb házak, négyemeletesek, mintha itt is megtartották volna a szocializmust. Puha kurzus.

De nem ezt érzem, hanem.

Hanem hogy egyedül vagyok. Pedig mind a két megállóban állnak, oda-vissza, mintha meg volna beszélve, városszépészetileg. Kicsit kövér a nő, szigorú a tekintete, és egy kislányt szorít magához. Kitalálták a hollandok, utcadesign, hogy legyen mihez dőlni, pad, az nincs, csak egy meghajlított krómkorlát a szélfogóban, nekidőlsz, majdnem olyan, mintha ülnél. Másmilyen megálló. A tábla fölött villognak a sárga pöttyök, mint a repülőtéren, ezek kiírják, folyton, másodpercre, mikor jön a következő villamos. Az a gögös rend, ami itt van, a lazaság leplével letakarva.

A másik megállóban apa és fia, ez a csávó vasárnapi apa lehet, van köztük nyolcvanhárom centiméter, onnan vigyázza a gyereket, de pont úgy, mintha rábízta volna egy idegen erő, és megszabta volna a játékszabályokat, vagy mintha pontoznák, úgy, mintha lenne majd a végén eredményhirdetés, a negyed papája, ilyesmi. A gyerek gyönyörű, rajzolni nem lehet szebbet, ám elindul az orrából a vastag takony, és kacérkodik a szájával, apró meztelen csiga, nem bírsz nem odanézni. A férfi viszont nem látja, mert a kisleány előtt áll, háttal neki, és amúgy is mással van elfoglalva, néz át, a szemközti szélfogóba.

Nézi egymást a férfi és a nő.

Elintézni valahogy, hogy szeressenek egymásba, és elgondolni, mihez kezd akkor a két gyerek. Mibe fognak.

Nem kell sokat várni, és megjön a szerelem istennője is, csak még nem tud róla, hogy ő az, *sweet little sixteen*, abszolút trendi, vagy legalábbis amit erről a külvárosi proliánnyok gondolnak, Victoria és David Beckham bűvöletében, csípőre csúszott farmer, egymáson mászkáló trikók, a lábán piros Vagabound, levágja a Budmilt a bokája mellé. Kitekereg abból egy citromsárga zsinór, bele a fülebe. Rá se néz a többiekre.

What's wrong in this picture, hát persze, hogy én.

Fogadjunk, hahaha, mindet fehérnek képzelted el.

Pedig ezek feketék.

Mind egy szálig.

Különböző árnyalatok.

Ezek itt mind négerek.

Ettől éreztem egyedül magam.

Négerbaba, négercsók, négermunka, négerezés, megcsinálod négerben, ajaknéger. Olyan vagy, mint egy néger, ha nagyon lesült valaki. Négerbarna.

Nem volt ebben semmi rossz.

Így nőttem fel.

Annyira nem volt itt igazi néger, már úgy érte, az életben, annyira nem jutott a magyaroknak, vagy mi, hogy ha aztán egyszer mégis lett, ha idekeveredett egy véletlenül, te meg, mondjuk, nem voltál több négynél, hát hozzányúltál, és megnyaltad az ujjad, biztos nincs-e csokiból. És akkor kellett ehhez annak a baráti fejlődő elvtársunknak, a konkrétan kongói elektromérnöknek megfelelő pófát vágni.

A fekete *biz.* néger, a hetvennyolcas Magyar Értelmező Szótár szerint.

Négus. A négus.

Az etióp uralkodó volt a négus, elneveztük négusnak, még a harmincas években.

A *színesre* pedig, esküszöm, azt írja a könyv, *nem fehér bőrű emberfajta.*

Hogy ne legyen ilyen egyszerű, mintegy felmentésként, mégis megjöttek a hollandok, azaz egy nagyon szimpatikus, rövidlátó, esetlen apuka valami nátokabátban, ez végigtüntette az életét, eleve hatvannyolcasnak született, bár, ahogy elnéztem, hatvannyolc után, az illet a szagáról megismerem, összeviszsa vízagyúzták, vagy legalábbis, a holland szív legmélyén, ezt szerette volna, politikai turista, fölbukkani mindenütt, ahol a sérelem tapasztalható, felszólalni és megverettetni mindenféle ügyekben. Két tejfölszínű kislány volt vele, tündérké, az álom széléről lettek iderángatva, rángatva, istenem, ez a férfi, arcán a bizonytalan szörökkel, soha nem lett volna képes rángatni őket, nem rángat, csak simogat, suttog és ölel, és ha tehetné, soha nem engedné fölnőni őket. Almos volt az apuka is, az látszott. Ledőltek együtt, délután. Most meg muszáj lesz valahova menni. Múzeumi program, a Van Gogh-ban, mondjuk, vagy játszani, szaladgálni előtte, a fantasztikusan zöld parkban.

Az furcsa volt, hogy ezek, a hollandok, nem néztek senkire.

Annyira nem, hogy alig vette észre a férfi, hogy jön a villamos, a két kislány előre-hátra ingott, tényleg alig észrevehetően, az álmodástól, az álmok maradékától kábultan, bele a veszélyes térsávba, amit majd, a sárga pöttyök mutatták, nagyjából nyolc másodperc múlva kitölt a villamos. Egyszerre nem lehetnek ott, mert abból baj lesz. Elrángathatók-e két idegent.

A fekete kisfiú a dzsekije nyakát kezdte rágni, mintha kifolyna abból valami édes, ragacsos lé, úgy, olyan szenvedéllyel. Az apja pedig, ha be akarta tartani az ismeretlen szabályokat, meg kellett, hogy akadályozza. Aránytalanul, meglepően durván nyúlt a gyerekekhez, szinte kitépte a szájából a dzsekit, a másodperc töredékéig az sem látszott lehetetlennek, hogy vele jön egy hófehér fog, hogy kitép egy gyöngyszemet a kisfiú puha szájából.

Ez a durva mozdulat mentette meg a kislányokat.

Olyan erővel ütközött ugyanis a holland konvenciókba, hogy a holland apának oda kellett mégis néznie, hogy elhihesse a szülői agresszió számára amúgy elgondolhatatlan formájának valóságosságát, tehát lehetőségességét.

Ettől aztán észrevette a villamost.

Úgy két másodpercük volt még.

Aki a villamost vezette, eleve bekalkulálta a normálisat, apa, két gyerekkel, majd csak szól nekik, hogy lépjenek hátrébb. Jött, tovább, a megszokott sebeséggel. Majd fékez teljesen, ha itt lesz az ideje.

A holland akkor valami egészen valószínűtlen dolgot csinált, valamit, ami az én kultúrámból felfoghatatlan.

Megállította az időt, és ebben a lassan ikrásodó pillanatban, ugyanazzal az álmosággal előredőlt, egészen a lányok füléig, két apai tenyerét balról-jobbról az ún. buksikra tette, és halkán, egészen halkán, szinte suttogva beterjesztett egy indítványt, hogy ha ők is úgy gondolják, esetleg lépjenek hátrébb, hogy el ne üsse őket a villamos. De úgy mondta, mintha lehetséges volna mást is választani, mintha a lányok, gyermeki létük uralkodói fölényével, választhatnák a halált is, ha éppen ahhoz volna kedvük.

Ahhoz volt, hogy maradjanak életben.

Hátrébb léptek, nagyjából az utolsó tizedmásodpercben.

Aztán megállt a villamos.

Felszálltak, szépen, egymás után.

Libasorban, hogy az éjszakából idementsek valamit.

Egyedül maradtam a négerekkel.

Lassan elfogytak a számok az órán, megjött a hármás is. Az én villamosom. Az utolsó kocsira szálltam. Ezen nem volt kalauz. Régebbi változat. Velem szállt apa és fia. Egészen közel. Épp az ajtó mellett akadt egy üres hely, lezöttyentem oda, mint akinek jár. Invalidusoknak, terhes anyáknak és magyaroknak. Körülnéztem.

Etiópok, egy dél-kínai nő, két mongol, még páran Belső-Ázsiából, mindenféle fekete szigetlakók, néhány arab, holland egy sem, senki fehér ember, csak én.

Színesek közt egy ejrópai.

Szatyrok mindenütt, mindenféle lábak között.

Elmész valahonnan, ahova születted, egyszer csak úgy döntesz, kinek mikor elég, a világ kilenctizedén pont elég okot gyártanak, naponta ezret, hogy elhúzzál onnan a vérbe, megtömsz valami szatyrot, felszállsz az első villamosra, átmész vele az óceánon, eljössz egészen idáig. A lábad közé baszod a csomagot. Nagyon elfáradtál. Ezek itt mind nagyon fáradtak. Alig élnek. Adjon valaki végre egy pohár vizet, 1 db jó szót, alvómacit, kapjuk be a hüvelykujjunk, és heverjünk le bármi meleg helyre.

Már a legelső megállónál baj volt.

Ezek a hollandok kalkulálnak, kiszámolják, mennyi ideig tart a le- és folszállás, és meghatározzák a menetidőt.

Vigyázat, zárom az ajtókat, nyilván valami ilyet mond, de itt, ebben a kocsiban senki nem ért hollandul, egyáltalán senki, százötven kiló emberi agyban nincs egy árva holland mondatnak lehetősége, igaz, ki is lehet találni, láttál már eleget villamost.

Már aki.

Áll, a legalsó lépcsőn, kicsit néz befelé, mi várja ott.

Mondták neki, szálljon föl a hármásra.

A jegyet maga elé tartja, mint valami fegyvert.

Vele majd ne szórakozzanak.

A gép meg, automata, könyörög neki.

Nem automata, hanem egyre idegesebb. De visszafojtja, mert az meg az egyes szabály.

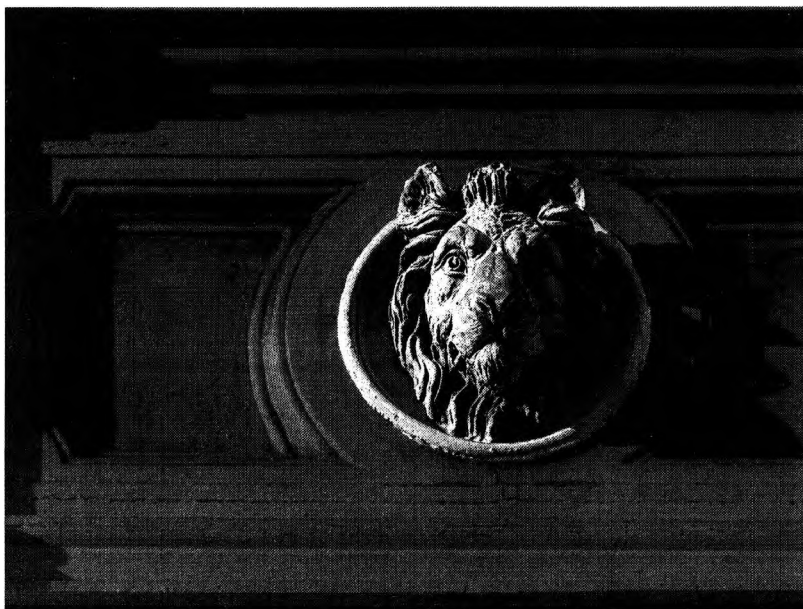
Állunk, kábé huszonnyolc másodperccel túl a szintidőn.

Ez hogyan lesz behozva, gondolja a vezető.

Aztán mégis följebb lép az az ember. Följebb szuszakodik. Zárják az ajtókat. Lába közé bassza a szatyrot.

Theo Van Gogh-ot kicsit kövér, rendetlen embernek képzelem, a haja őszes-szőke kóc, tegnap beborozott, most érintőlegesen sodor magának valami ébresztőt a kávéhoz, a háza lehet vagy háromszáz éves, a csatornára néz, szerintem alsónadrágban van, rövidlátó, régi, rézkeretes szemüvegben, ami picit bezöldült már itt-ott, a hajlatokban. Ül az első emeleten, kávézgat, azon gondolkodik, le kéne menni, fölhozni a lapot.

Úgy három hete van még, aztán lelövik, tényleg, mint egy kutyát, és megpróbálják levágni a fejét.

Városszag

- mintavételek -

Lisszabon akár lehunyt szemmel is.

Mert Lisszabonban szagolni a legjobb.

Európai ház, afrikai szél, atlanti óceán.

Álmomban két portugál voltam, és egymással szagoltam.

Egy rendes luzitán nem is európainak mondja magát, ő atlanti ember.

Hogy *valójában* mi is az a fűszeres levegő, ezt ott, Lisszabonban sétálva értetem meg.

Sétálva, ülve, fekve, mindenhogyan. (Milyen az, élni egy bűdös városban, itt van a város, vagyunk lakói, neve is van, Budapest, s aztán ehhez képest egyszerűen új földre lépni.)

A fűszer. Lisszabonnak mindenekeelőtt tengerszaga van, só és szél és víz.

Tegyük hozzá, ez a kagyló formájú város nem is tengerparti település, mi több, éppen azért jött létre, vagy húsz kilométerre a nyílt víztől, mert itt már nincsen óceán, víznek víz, hajónak hajó, hajórengeteg, óriások és aprók, csak a Tejo folyó óriási tölcseértorkolata van, amit hatalmasra tágított a dagály és az apály. Belémnél, a tenger felé értett hajdani városhatárnál, ahol a toronymál hajdan a kiszámíthatatlan utakra induló felfedező hajósokat búcsúztatták, már nem is látni a folyó végét, pedig a nyílt óceán még ide is sok kilométerre van. Nem tenger. A városnál ellenben már nem hullámozik a víz, egy folyó nemigen szokott hullámozni, még akkor se, ha tengernek látszik. A vize viszont sós, pontosabban összekeveredett édes és sós víz, olyan hatalmas erővel nyomul visszafelé is az óceán, még ha felmegyünk akár félórás autózással a szárazföld felé, akkor is, mint ahogyan keveredve élnek benne a folyami és a tengeri halak. Süti a nap a vizet. A lisszaboniak azt mondják, különös szerencséje ennek a városnak (nekik), hogy itt csaknem mindig mozog valami enyhe szellő, ha más nem, hát az óceán hűvössége érződik, s vele persze a só illata is. Ehhez képest a városban május végétől októberig napközben afrikai forróság van. Amikor először utaztunk el Portugáliába, január elején indultunk útnak, Škoda 105, már akinek ez mond valamit. Tejben úszva vágunk át a kontinensen (90 km/h), végig átláthatatlan köd, elolvadt Olaszország és Franciaország. Elértük Barcelonát, ezerhat-száz kilométer, én pedig elszörnyedve számoltam ki a térképet böngészve, hogy milyen jó, már megtettük a fele távot. Átléptük a portugál határt, január eleje volt, zöld és sárga, süttött a nap, langyos szél mozgolódott, fent, az út melletti dombokon fehér és rózsaszín szirmokkal virágoztak a mandulafák, Janus Panonius elcsendesedve gubbasztott a Škoda hátsó ülésén, a városkában, ahol megálltunk, a fehér templomkerítés előtt kisszékeken ültek és szőnyeget csó-

móztak a fekete ruhás asszonyok. Kisütött a nap, s úgy is maradt hónapokon át. (Az elindulásunk előtt néhány nappal egy Grósz Károly nevű ember arról beszélt, hogy az utcákon majd a fehérterror réme fog fenyegetni. Egy nagy, fehér rém. Mire pedig hazajöttünk, eltemették már Nagy Imrét is. Kiteszi az ember a lábát hazulról, és rögtön kicsórják alóla a rendszert.)

Lisszabonban eleinte nem értettem, hogy a buszmegállóban miért viselkednek oly furcsán az emberek. Nem az lepett meg, hogy sorban állnak, hanem hogy, akár valami különös időjárás-előjelző játék figurái, féloldalt állva, szorosan egymáshoz igazodva milyen pontosan követik a buszmegállót jelző egyetlen pózna vékonyka, fekete árnyékát. Amerre az árnyék vándorolt, úgy mozogtak ők is. (Nincs is viccesebb, mint a szép leburnulást reklámozó hirdetések a portugál televízióban.)

Szóval a só illata.

Jód a levegőben.

Szélszag, tengerszag, napszag.

Lisszabonban megszámlálhatatlanul sok apró kávéház és étterem van, értelemszerűen mindegyiknek nyitva áll az ajtaja. Az arabok építette nyolcszáz éves óváros, Alfama sikátoraiban kanyargó híres 28-as villamosnak van olyan megállója, hogy csak úgy tud lelépni az utas a lépcsőről, ha rögtön belép az étterembe, az asztalok közé. *Bom dia, senhnor, olá*, milyen jó, hogy megint itt van.

Egyébként is, mi az, hogy kávéház, mi az, hogy étterem?

A vendéglátó helyek jelentős része Lisszabonban éppen csak akkora, hogy három-négy asztal fér el benne, papírtérítővel letakart asztalok, középtűt a kenyér, az ízesített vaj és az olíwabogyó, tulajdonképpen egyetlen szoba az utcaszinten, s fent, az emeleten él a tulaj, főz és kiszolgál, vásárol és takarít a család. Egy rendes portugál naponta legalább háromszor megy kávéházba, egyszer reggel, egyszer ebédszünetben és egyszer este, a munka után, a törzshelyein mindenkit ismer és őt is mindenki ismeri. (Portugália az egyetlen ország Európában, ahol megbuktak a gyorséttermi láncok.) Amikor beülsz egy kávéházba vagy étterembe, új ismerősként üdvözlnek, s legközelebb, amikor arra jársz, már régi barátsággal köszöntenek. Milyen jó, hogy megint itt vagy. Az újságos, akinél a sportlapot vásároltam, a harmadik alkalommal, amikor egy kicsit később mentem, aggódva kérdezte meg, ugye, nincsen semmi gond? A portugál élet egyik legfontosabb jellemzője a *convívio*, szabad fordításban együttélés, ami persze ennél többet jelent: társaságban lenni, barátkozni, beszélgetni. Enni, inni, dolgozni, meglehet, nem olyan fontos, a *convívio* viszont igen. Például, tekintve, hogy a portugálok sok évszázaddal ezelőtt úgy döntöttek, náluk nemcsak tél nincsen, de hideg se, ezért amikor mások szerint hideg volna (volna), ők úgy töltötték az estéket, hogy körbeülték a nagy, kerek asztalt, vastag pokróccal fedték le, s ezen asztalterítő alá bújt be mindenki, derékig, mert az udvarról behozták a faszenes parázssal teli vasserpenyőt, s berakták az asztal alá, aki ott van, és beszélget órákig, az kap meleget is. Efféle szokásokból alakult ki a *convívio*. Itt senki nem lepődik meg, ha éjjel kettőkor felugranak hozzá a barátok kávé inni, s akkor se, ha őt hívják, menjenek ki délután a tengerpartra a sziklákat és a vizet nézni, vagy ha nem, hát akkor a televízióban a végeérhetetlen brazil sorozatok valamelyikét bámulni. Ülni együtt, miközben a szemüket melegíti a tévé.

A lakás, ahol az első lisszaboni ottlétünkkel laktunk, szintén fűtetlen volt (Portugáliában tudvalevőleg nincsen tél és nincsen hideg), talán sehol nem fáztam annyit, mint ott, nemcsak fűtés nem volt, de szigetelés sem, egy kedves könyvemmet raktam a hálósobánk ablakába vágott szellőzőnyílásra, nem mondom meg, melyiket, éjszakánként néha arra ébredtem, hogy bőszen lapozgatja a szél. Reggel viszont kolompolásra keltem fel, örültem, hogy a házunk alatt hajtják át a nyájat, bent laktunk az egyetemi városrész mellett, afféle akkoriban épült, modern társasházban, a mögöttünk lévő dombon még hamisítatlan bádogváros állt, tele sporttrikós mozambiki és angolai illegális bevándorlókcal, afelől terelte le egy fiú kora reggelente a vörös festékfolttal megjelölt birkákat, ki a Campo Grande, a Nagymező felé, az egyetemi focipályához. Nagyjából fele úton laktunk a Sporting és a Benfica stadionjai között, vasárnaponként lépni se lehetett a parkoló autóktól, hatalmas katlanokban főzték a bejáratnál a darabokra vágott pacalt, amit aztán zsírpapírban vihettek be a szurkolók a nézőterre, kiktartott a rágása legalább egy félidőt.

Szóval a tengerszag és az éttermek. A macskaköves járdákon mindenütt az ajtó előtt füstölög a faszénsütő, ökölnyi fehér és fekete macskakövekből rakosgatják ki ezeket a járdákat, fehér város, sétálgatás közben itt-ott mindig látni egy félmeztelen embert, aki a földön térdelve, gumikalapáccsal éppen a járdát javíthatja vagy a fekete kövekből kirakott mozaikot formálja, esetleg, ha jön a villamos, egy kicsit odébb kell húzni, nem a járdajavítót, hanem a faszénsütőt, alul a parázs, felül, a rácson egymás barátságában az ujjnyi szardíniák és az átlátszóan vékonyra szelt kardhalak, sült húsok és sült paprikák, csillog rajtuk a kristályos tengeri só, néha egy kis olívaolajat lötytyintenek rá, ártani biztosan nem árt. (Nyár közepén, a város védőszentje, Szent Antal ünnepén, amikor minden lisszaboni városrész a saját dalait énekelve vonul fel az Avenida Liberdade teljes hosszában, akkor is ezeket a hatalmasra nőtt paprikákat sütik a halak és a húsok mellé, zöld és vörös paprikák, olyan a színük, mint a boroké.) Értelemszerűen faszén illata lengi be a várost, összekeveredik a kávé illatával, ezerfajta kávé van, a kicsi kortynyi méregerős feketétől (ezt csőrnek hívják) a tejeskávéig, hideg vagy langyos, esetleg forró tejjel, kinek-kinek, például, hogy mást ne mondjak, hideg tejjel és pirítóssal, vastag falú üvegpohárban, hosszú nyelű kanállal. Reggeltájt ehhez vegyül a péksütemények illata, a cukros tészták párája, vanília és szegfűszeg, a sok-sok indiai és afrikai hajó, kinyitnak a cukrászdák is, olyanok a sütemények, mintha a cukrászok szobrászversenyre készülődnének, indulási feltétel, hogy minél több cukrot sikerüljön belezsúfolni minél kisebb térfogatú költeménybe, nemhiába birtokolták néhány száz éven át Lisszabon várát a mórrok, legalább a süteményeiket itt hagyták. Reggel van már, a korai forróságban bepárasodik a pultnál a sörcsap, kesernyés sörszag úszik az asztalok fölött.

Van-e az időnek szaga?

Amikor először jártam Lisszabonban, az ország még éppen csak csatlakozott az Európai Unióhoz, bárkivel beszélgettem, hamarosan olyan emlékek bukkantak elő, ami több mint ismerős volt: milyen volt *nem* utazni külföldre, *nem* olvasni cenzúrázatlan könyveket, *nem* szabad országban élni. Salazar még ott bolyongott valahol a Szent György vár lépcsősorán. Lisszabon egy éppen megnyílt város volt, amely felkínálta magát Európának, lassan ocsúdott az eufóriából, s

ámultan bámulta, hogy a déli országrészben (úgy hívják: a Tejón túl, akárcsak nálunk a Dunántúl) félmegyényi területeket vásárolnak fel és kerítenek le az oda költöző német és angol nyugdíjasok. Irigykedett a spanyol nagyszomszédra, és vágyakozott a franciák barátságára, óvatos mértéktartással szemlélte az angolokat, és fogalma se volt Németországról. Több mint nyolcszáz éve nem járt ellenséges katona az ország területén, mégis elvesztettek egy egész világbirodalmat, nem véletlen hát, hogy nemzeti identitásuk, büszkeségük és európaiságuk éppen a belépésük után egy hatalmas ünnepségsorozatban egyesülhetett, amikor a Nagy Felfedezések ötszáz éves jubileumát ünnepelték.

Lisszabonban sétálva nem csak azt láttam meg, hogy milyen egy évtizedekig elzárt ország fővárosa, hanem azt is megéreztem, milyen lehetne az a város, amit az otthonomnak mondok. Lehetne. A kávéházak, sajt- és bőröndboltok, cipőpucolók és lutriárusok, a kapualjban meggylikórt ivó férfiak, a tömjénzagú templomok, az apró kocsis, a madzaggal a kolompot megrángató, a leszállást így jelző villamosok Lisszabonja azt mutatta meg nekem, milyen lehetett Kosztolányi és Füst Milán Budapestje. A panziók, az apró éttermek, a hónapos szobák városa. Álltam a város főutcáján, két domb között, néztem a villogó fényreklámokat, s néztem, hogy míg előttem egy kávéházban üldögélnek az emberek, mögöttem egy autószalón kirakatában forognak a vadonatúj gépek, addig a fehér macskaköveken a lábamnál szappanos víz csorog, hiszen a legközelebbi kapualjból ide ömlik ki a mosóvíz, amit a beépített betonteknőknél mosó asszonyok az udvarra lötytyintenek.

Van-e az időnek szaga?

Szappanszag, bőrszag, kávészag.

Akkoriban Párizsban több százezer portugál élt, Párizs volt a második legnagyobb portugál város, lakókocsi-városokban laktak a város külső negyedeiben, takarítottak és felszolgáltak, sok francia számára a portugál szó egyet jelentett a cseléddel, Maria és Teresa, szorgalmas és megbízható. Portugálnak lenni se tűnt sokkal könnyebbnek, mint, mondjuk, magyarnak.

Ráadásul ismerőseim Magyarországról és a magyar kultúráról kifejezett tisztelettel beszéltek, különös és titkos vonzódás élt bennük ez iránt a távoli, szárazföldi ország iránt. (A két ország egyébként lélekszámra és területre nézvést csaknem pontosan megegyezett, ellenben nálunk több a mosógép és magasabb az iskolázottság.) Viszont a nemzeti lobogójuk mellett mindenfelé olyan kék zászlókat tűztek ki, amelyen az Unió sárga csillagai sorakoztak, folyton Európáról beszéltek, és ha tehették, Spanyolországba mentek át benzint vásárolni.

Amikor közel négy év után visszatértem a városba, Lisszabon tele volt hatalmas tervekkel. Világkiállítás, Cultural Capital de Europa, európai kulturális hónap (Porto), Fernando Pessoa-év, efféléket emlegettek. Ahhoz képest, hogy a legelső alkalommal némi értetlenséggel néztem, a portugál művészeti élet fenntartója lényegében egy hajdan itt menedéket kapott örmény olajmilliárdos (Gulbenkian, „Mister Five Percent”) hagyatéki alapítványa, most ebben az új Lisszabonban minden pezsgett, élt és mozgott. (Hogy csak az igazán lényeges dolgokat mondjam: felújították a Benfica-stadiont, és új arénát építettek a Sportingnak.) Metrót fúrtak, hatalmas útrendszert alkottak meg, városkerülő utakat, lábakon álló viaduktokkal és aluljárókkal, s ettől egyszeriben élni kezdett a dombokra

épült város ezernyi síkátorra. Szállodákat és nyaralóhelyeket húztak fel, mert dőltek az angol, skandináv és német turisták, jöttek megnézni, milyen ez a félreeső, napfényes ország. Az iskolákban a portugál diákok abbahagyták a francia nyelv tanulását, áttértek az angolra. Harmadszorra jártam a városban, éppen akkor tartották a Világkiállítást. Egy régi ipari részt egyszerűen letörölték a város térképéről, s egy hipermodern, új városközpontot építettek helyette.

S láttam, megértettem azt is, hogy a legfontosabb változás azonban mégsem az új utak, a modern épületek, a beömlő uniós pénz működése volt. Jelképnek is felfogható: ahogyan a hatalmas támogatásokból tatarozták és helyrehozták a történelmi belvárost, egyebek közt a leégett Chiadót, felélesztették a várost, alapítványok és kulturális centrumok sokaságát hozták létre, egyebek közt a portugál nyelv és kultúra védelmére és terjesztésére, úgy velük, a portugálokkal is történt valami. A hagyomány szerint a portugál lélek egyik legfőbb sajátossága a *saudade*, a folytonos és múlhatatlan, emésztő vágyakozás. A lenyugvó nap, a tenger, a nő, a boldogság után. Amikor Lisszabon volt Európa kulturális fővárosa, vagy éppen a világkiállítás és a futball Európa-bajnokság idején, önkéntesek, diákok és meglett emberek tömege segített a rendezésben, lebonyolításban, ingyen és bérmentve, örömből. (Ugyanezt láttam egyébként Athénban is, az Olimpia ideje alatt.) Volt okosságuk és szívük megtartani mindent, ami az övék, s közben egyre kevesebbet kellett már emlegetniük Európát. Van *saudade*, és van praktikus boldogság is, a kettő szépen elfér együtt.

Mitől város egy város?

Tizenhat éve jártam Lisszabonban először, a Rossio pályaudvar közelében egy meredeken emelkedő lépcsősor alatt volt egy táskauzlet, bőröndök és kisebb-nagyobb táskák, a mester ott ült, és a dolgozott a pultja mögött, látszott, ezt csinálja vagy kétszáz éve már. A Rossióról ma már francia gyártmányú szupervonatok mennek Portóba, közel háromszáz kilométeres sebességgel. Az öreg pedig most is ott ül a műhelyében, készíti a bőröndöket.

Az első ottlétünk után hazafelé jövet (Škoda 105!) a spanyol határon a határőr hosszan és értetlenül vizsgálgatta az útlevelünket. Végül – látszott, hogy megértett valamit – felderült az arca.

Magyarország, kommunista rezsim! – mondta gúnyosan mosolyogva.

Csak volt, te dög! – válaszoltam neki. – Az egy szabad ország, mint a tiétek!

Magyarul mondtam, hogy ne értse, mosolyogtam, de már nagyon megsértődtem. Én kint éltem Lisszabonban közel egy évig.

A Clyde-parti hattyú

(avagy Chanchu a Zöld Völgyben)

Míg mentem a Queen Street Stationtól – ahová Helensburgh-ból, a hozzánk legközelebb eső tengerparti kisvárosból, a televízió feltalálójának városából érkezett a vonat, negyvenöt perces út után (a főtéren álló templomban, a West Kirkben ott van ólomüvegben megörökítve a férfi, Helensburgh leghíresebb lakója, Mr. Baird, akiről a taxisofőrök már-már Puskás Öcsinek kijáró tisztelettel beszélnek, miközben a világ 3-as számú whiskyjének számító Ballantine's lepárlására szolgáló borzalmas szürke barakkokra mutogatnak az út mentén: jobbról egy-egy komor fekete skót szikla, egyiken-másikon komor és célszerűen férfias várrom, balról pedig a whiskypárló üzemek) – a Citizen's Theatre felé, és lelkemben égtek kis rőzsedalok, az utam Glasgow forgalmas és erősen lejtős belvárosán át vezetett. Tulipiros felsőt viselő, joviális, kettes-négyes-ötös csoportokban virító rendőrök tartják itt a rendet, a minden irányból rendületlenül áramló járókelőkön áttörve sétáltam, fejemet kapkodva a hatalmas testű vijjogó, síró, ugató sirályok előtt, amelyek többek között a város szívében található George square minden egyes szobrának fején ott állnak, mintha a szobrok tartozékai volnának, de csak addig, amíg le nem csapnak a téren heverő hulladékokra, mint halakra a víz színe alatt. A Lánchíd kicsinyített másán keltem át (ne feledjük, Clark Ádám jó skót hazafi és hídépítő mérnök volt, a Clyde-ot is ellátta hidakkal, végül aztán, fene tudja, miért, beleszeretett a magyarokba), majd a keskeny és sötét folyású Clyde folyón is túl óriási modern mecset mellett haladtam el. Odalent, a mellvéden túl, a folyó súlyos iszapjába ragadva öt-hat felborult kerekos bevásárlókocsi és egy bicikli hevert a glasgow-i főügyészség üvegpalatája alatti partszakaszon. Odébb egy hattyú hajtotta délutáni álmra a fejét hatalmas utcakövek között a süppedt, Clyde-itatta sárban. Két hajléktalan heves egyetértésben ült a súlyos és dús fűben, lebegve, mint valami repülő szőnyegen, mert a fű Skóciában olyan dús, mondta Chanchu, hogy aki nem járt még ezen a tájon, az nem is tudja, mi a fű, és aki nem tudja, mi a fű, az hallgasson, mert a fű, most már tudom, valójában nem fűszálakból áll, hanem fű- és virágszobrokból, rugalmas, hajlékony, erős, dárdaszerűen az égnek törő televény, s a térdig érő virágok busa feje olyan, mintha gyümölcsöket teremnének. A két hajléktalan keze ügyében és lábánál két-három sörösdoboz, látszik, be fogják osztani, az egyikük arcán mély, véres karmolás. Így mentem-mendegéltem a Gorbals-negyed felé, találkozóra. Időnként, hogy el ne tévedjek, megkérdeztem egy-egy helyi lakost, hogy jó felé megyek-e. A legszebb skót kiejtése annak a szénfekete, indiai ügyvédnek volt, aki épp kiszállt Lexus márkájú, hófehér autójából, és mosolyogva pontosan elmagyarázta, miközben erősen hegyeztem a fülemet, mert ha két skót egymással

beszél, azt egyáltalán nem értettem, ha bármelyik velem, akkor félig, hogy merre van a Gorbals street, a negyed, ahol a polgárok színháza áll, a híres Citizen's, és ahol hajdan, a középkortól fogva, egészen az egyik csinos kis helyi pogromig, a zsidó lakosság élt, ma inkább ázsiaiak és arabok lakják, tehát továbbra is „külföldiek”. Három csúf, jellegzetes, messzire ellátszó huszonöt emeletes toronyház aljában, szemben a modern és jellegtelen színházi portállal, mely mögött viszont egy ékszerdobozhoz hasonló revü-színházterem található, a világ legszebb rózsakertje van, ahol olyan buján teremnek a rózsák a zöldre festett kovácsoltvas kerítés mögött, hogy a tüskék beleakadnak az inged ujjába is, a homlokodba is, ha óvatlanul végigmész a kavicsal felszórt ösvényeken. S ha belépsz oda, az a fogatlan asszony, akit két férfi is dédelget egy vaspadon, kedves, rekedtes, nikotináztatta hangján reád kiált: „Gyere közelebb, és adj pénzt, ne bámulj, vagy nem láttál még nőt!” Három kedves emberi roncs, a rózsakert közepén, a tömény rózsailatban. A tenyérnyi kertet mintha nem gondolná senki, a rózsák az égnek feszülnek, egymásba gabalyodnak, csupa rózsafej minden, záporoznak a feltámadt szélben a rózsaszirmok – itt nagyon komoly probléma, és nyilvános, véresen az ember arcába lihegő probléma a heroin és az alkoholizmus. Koldusok mindenütt, ugyanakkor rengeteg diák, jóarcú fiatalok, akik között olykor hatalmas csapatban vonulnak el a Marilyn Manson módjára kifestett, földet seprő, fekete bőrkabátban tizenéves kamaszok és negyvenéves matrónák, testük, arcuk csupa piercing, hófehérek és feketék, kezükben vodkásüveg. A skótoknál a vodka járja és a Pimm's meg a sör. Ki hinné, hogy ez a nyers külsejű, forgalmas, eleven, meredek, szűk és sötét mellék- és zsákutcákkal teli hajdanvolt ipari város – az volt sokáig, nagyhatalom, nagyon sokáig, míg Mrs. Thatcher meg nem törte a szakszervezetek gerincét, acélművek, bányák, gépgyárak mentek sorba tönkre, dőltek fel, mint a dominók –, ki hinné el ma, hogy Glasgow, száz éve a skót art nouveau épületek paradicsoma, olyan zöld volt, hogy kétféle eredetet is mondanak a nevére: „Zöld völgy” és „Drága Zöld Hely” (ugyanis mindkettő úgy van keltva, hogy „Glaschu”). Az utóbbi szó Daniel Defoe-tól származik, és ő még azt is leírhatta akkoriban, hogy Glasgow „a legtisztább, legszebb, legjobban épített város egész Nagy-Britanniában, Londont kivéve”. Ez ma már így nem igaz, de az igaz, hogy olyan egészséges fákat, mint Skóciában, Chanchu nem látott soha még, ezért az egész országot „A boldog fák országának” keresztelte el, ahol a fák annyi nedvességet szívnak magukba a földből, hogy ágaik belecsavarodnak a gyönyörbe, és fényesen olajos leveleik az alkonyi fényben úgy ragyognak, mint az ezüst, s a légiónyi birka hiába viaskodik ennyi fűvel évszázadok óta, nem tudja lelegelni. De Glasgow (Európa Kulturális Fővárosa 1990-ben, majd, brávo, Az építészet és design városa 1999-ben, dolgoznak ezek a fránya skótok, utóbb pedig, 2003-ban, láss csodát, a Sport Európai Fővárosa, fölébredtek az ájulásból, amibe a miniszterelnök asszony bunkócsapása után zuhantak, és meglepően baloldaliak, ez Mr. Blair egyik fontos bázisa, sőt, kapaszkodjunk meg, egy valamirevaló házikönyvtárban ott sorakoznak Marx Károly főművei) jelenleg egy percről percre formálódó, eleven, sokarcú város, amelynek utcáin a legfőbb látnivalók maguk az emberek. Nem is a boltok, hanem az emberek, a vöröshajúak, a kínaiak, az indiaiak, az arabok, a sápadtarcúak és a zömök, kövér, stramm skót háziasszonyok, akik erősek, mint a bika, és a fiatal művészek, akik

Európa legszebb művészeti akadémiáján tanulnak festeni, gondolkodni, ahová egy igencsak meredek utcán lehet felkapaszzkodni, mert a város egyszer csak nagyon meredek lesz észak felé. Ezt az erőt (az itteniekből áradó vad energia, a sokféleségükből áradó energiaáram valósággal lökdösi az embert az utcán, mint az ötven méterenként teljes hangerővel szóló utcai zene a Sauchiehall Streeten) Glasgow-n kívül valóban csak Londonban éreztem, Edinburgh-ban nem. Edinburgh és Glasgow: ellentétes ikervárosok. Aki Edinburgh-t szereti, az Glasgow-t túl durvának tartja, túl robusztusnak, közönségesnek, aki Glasgow-t kedveli, az viszont Edinburgh-t érzi túl gazdagnak, túl kifinomultnak, sznobnak, túl hidegnek. Nos, bevallom férfiasan, ha választanom kellene, én Glasgow-t választanám. Itt a város szívében laknak a szegények, és a városon kívül a gazdagok, szemben Edinburgh-val, ahol a város közepén laknak az igazán gazdagok – és igazán gazdagok a gazdagok (sok nagyon gazdag skót van, a whisky, a pamut, a hajózás, a kereskedelem elképesztő újjörög stílusú bazaltkőből épült villanegyedeket varázsolt az elhagyatott partvidékekre, félszigetekre, a Loch-ok mellé) –, a káprázatos várkerületben, és kintebbre, a külterületekre szorultak ki a szegények. A tenger sem veszi olyan festőien körül, mint Edinburgh-t. Edinburgh bámulatos látvány, de Glasgow-ba, úgy érzed, nem csak kulturálódni és bevásárolni járnak az emberek, Glasgow-ba élni mennek, az arcuk él az utcán, szenvedélyesek és szegények, nem múzeumba járnak, hanem kocsmába, s az egyetemi város maga egy külön város Glasgow-n belül, igen, Glasgow a diákok városa, nem a turistáké. Glasgow az a glasgow-iaké, Edinburgh a világé. Edinburgh csupa turista, Glasgow-ba viszont mintha csak azért mennének az emberek, mert dolguk van ott. Szenvedélyes emberek a skótok, és büszkék. A Celtic és a Rangers drukkerei hetente összeverekednek, az egyik drukkercsapat állítólag katolikus, a másik protestáns, de valószínűleg, mondja minden álmoskönyv, ez már rég nem igaz, hanem fordítva van: arra mondják, hogy katolikus, aki a Celticnek drukkol, és arra mondják, hogy protestáns, aki a Rangersnek. Templomból Skóciában különben észvesztően sok van. Vigyázni kell, hogy melyik csapat boltjába tér be az ember, és hogy felteszi-e, mondjuk, azt a baseball-sapkát a városban: könnyen megverhetik, ha rossz utcába téved. Gyönyörű ám Glasgow címere: van benne egy madár, egy harang, egy fa és egy hal, a városalapító Szent Mungo csodáinak tárgya valamennyi. De ami még ennél is szebb, az a dalocska, amellyel a nebulók fejébe verik, mi található meg városuk címerében:

*Ez itt a madár, mely nem repült soha
Ez itt a fa, mely nem nőtt meg soha
Ez itt a harang, mely nem szólalt meg soha
Ez itt a hal, amely nem úszott még soha.*

A SZÖVEGEKBŐL ÉPÜLT VÁROS

Szalay Tamás beszélgetése

Sz. T.: – *Neves szakértőként állandó meghívott résztvevője volt annak a konferenciasorozatnak, melyen a magyar és német pályázó városok képviselői vettek részt. Milyen tapasztalatokat szűrt le a találkozók során?*

B. v. M.: – Nagy örömmre szolgált, hogy részt vehettem ezeken a kollokviumokon, és nyomon követhettem a német és magyar városok útját – kis túlzással: az ötlet megszületésétől a pályázat megírásáig. Mivel 2001 óta figyelemmel kísérem az Európa Kulturális Fővárosa-éveket, meglehetősen sokféle benyomás ért ebben a témában. A legfontosabb konklúzió, amit az évek során levontam, hogy nem létezik két egyforma kulturális főváros, nem léteznek egységes irányelvek, elvárások. Minden pályázó városnak jóformán minden alkalommal ki kell találnia, mit is jelent számára az Európa Kulturális Fővárosa cím. A kezdeményezés többnyire akkor is nagy hasznot jelent a pályázó városnak, ha nem nyeri el a címet, hiszen a pályázat során módja van elgondolkodni arról, hogyan képzei el magát, mivé akar válni a jövőben. Ezen belül fontos, hogy a város ne csak rendezvénysorozatként képzelje el a kulturális főváros-évet, hanem a kultúra tág fogalmából kiindulva valós társadalmi folyamatokra, problémákra keressen választ. Pécs pályázatában éppen ezt tartom jónak: egyrészt számol Pécs soknemzetiségű kultúrájával, másrészt pedig a déli kulturális régió ötletével, illetve a Balkán-projekttel valódi európai dimenziót ad a pályázatnak. A Balkán-kérdés vállalása egész Európa figyelmét felkeltette.

– *A pályázati koncepció kialakításakor törekedtünk arra, hogy európai horizontból nézve is aktuális problémákat foglalmazzunk meg. Nagy kérdés azonban, hogy Európa mennyire fogékony a kulturális alapozottságú nemzetközi együttműködésekre.*

– Európának nincs más választása, mint hogy a maga súlyán kezelje a kultúra kérdését. Az Unió ma válságban van: a francia és holland népszavazás végeredménye, a költségvetés körüli hercehurca, a Törökországgal kapcsolatos álláspont és a hasonló kérdések meggyengítették az éppen születőben lévő egységes Európát. Meggyőződésem szerint a krízis okai közt hangsúlyos helyen szerepel, hogy Európa polgárainak nincs Európa-tudatuk. Európa ma elsősorban monetáris-kereskedelmi unió, nem élő egység. Sajnos azt a kérdést nyilvánosan még nem tette fel senki, hogyan lehetne ezt a monstrumot valóban élő entitássá változtatni, pedig a válasz kézenfekvő: a kultúra segítségével. Míg az agrárium az uniós költségvetés negyven százalékával gazdálkodhat, addig a kultúrának mindössze ennek a negyven százalékának a két százaléka jut. Ez semmi. Fel kellene ismerni, hogy a kultúra az a nyelv, mely lélekkel tölthetné meg az Uniót. Közép- és hosszú távú kulturális projektekre volna szükség, mégpedig a régiók kezdeményezéseiből kiindulva. Európa a régiók Európája; valódi közösséggé csakis a régiók együttműködése révén válhat. Így létrejöhet a különbségeknek egy olyan autentikus, sokszínű egysége, melyre azt mondhatjuk: ez Európa.

Bert van Meggelen a 2001-es rotterdami Európa Kulturális Fővárosa-programorozat intendánsa és művészeti vezetője, az urbanisztikai kutatásokkal foglalkozó Maatwerk igazgatója, a pécsi Európa Kulturális Fővárosa-pályázat nemzetközi tanácsadója. (A szerk.)

– *Talán a sokszínűség autenticitásának felvállalása eredményezte, hogy Rotterdamban rendezték az egyik – ha nem a – legjobban sikerült kulturális főváros-évet.*

– Igen, ezt a véleményt én is sokfelé hallok, és őszintén örülök neki, bár tudnék még említeni kitűnő kulturális főváros-helyszíneket. Az azonban tagadhatatlan, hogy a rotterdami is jól sikerült. Ennek abban látom az okát, hogy valóban a város adottságaiból indultunk ki, és aktuális társadalmi kérdéseket feszegettünk.

– *Rotterdamot 2001 előtt nem igazán kultúrvárosként ismertük.*

– Igen, Rotterdamról az embernek általában az jut eszébe, hogy kikötőváros. 2001 azonban természetesen nem előzmények nélkül való. A második világháború szörnyű pusztításai után – amikor az ellenséges bombák a földdel tették egyenlővé a belvárost – az újjáépítés elsősorban természetesen a kikötő helyreállítását célozta, a város kulturális fejlődése csak lassan kezdett kibontakozni. A hatvanas évektől azonban tudatos, dinamikus kulturális (és ezzel párhuzamosan: gazdasági) fejlesztés kezdődött a városban. A nyolcvanas években például Hollandiát tekintve Rotterdam fektette a legtöbb pénzt a kultúrába – többet, mint a kultúrvárosként ismert Amszterdam. A törekvés a kilencvenes évekre meghozta gyümölcsét, bár azt nem sikerült elérni, hogy a kultúrafogyasztás is hasonló méreteket öltön, mint Amszterdamban. Ezt a tendenciát tartósan sajnos az Európa Kulturális Fővárosa-cím sem tudta megfordítani. Rotterdam ma sem olyan turisztikai célpont, mint Amszterdam. Ezt a város megpróbálja specifikus kulturális kínálattal – például kísérleti színházakkal, színházi fesztiválokkal, változatos építészettel – ellensúlyozni. Mindenesetre a 2001-es Európa Kulturális Fővárosa-cím jelentősen megváltoztatta a Rotterdamról kialakult képet. A cím beépült a város identitásába: Rotterdamról ma már nem lehet úgy gondolkodni, hogy az ember megkerülje ezt a fontos történetet.

– *Minden városnak megvan a maga története, melyen az identitása alapul. A kulturális főváros-cím elnyerése olyan hangsúlyos szálát szőtt Rotterdam történetébe, mely jelentősen megváltoztatja a városról kialakított képet.*

– Igen, a város tulajdonképpen a róla szóló történetek, elbeszélések összessége, legyenek azok legendák, a történelmi emlékezet által megőrzött események, vagy akár a legjelentéktelenebb vélemények, rágalmak, hazugságok – ezek mind-mind a város lényegét jelentik; a város *mint város* saját elbeszéléseiben él. A *genius loci*, a hely szelleme éppen ezek által teremődik és őrződik meg, ezekből nyeri azt a sajátos miliőt, ami kizárólag az adott városra jellemző, ami megkülönbözteti az összes többi várostól. A város önmeghatározása elképzelhetetlen a története nélkül. Ha egy város elvesztené a történeteit, az identitását veszítené el.

– *Urbanisztikai kutatásaiban hogyan tudja alkalmazni ezt a tapasztalatot?*

– Gyakorló oktatóként megpróbálom átadni az építészhallgatóknak azt az elvet, hogy a szövegek elsődleges szerepet játszanak az olyan „egzakt” tudományokban is, mint az építészet. Ahhoz, hogy egy épület körvonalazódjon az építész lelki szemei előtt, el kell képzelni a funkcióját, azt a miliőt, ahová kerül – vagyis a konkrét épület születése egy fikcióval kezdődik, amihez élénk fantázia, fejlett képzelőerő szükséges. Ezt a célt szolgálják például az olyan kollokviumok, mint amit Isztambulban volt szerencsém vezetni – ott a hallgatók feladata az volt, hogy el kellett képzelni a jövő metropoliszait, és ebből kiindulva konkrét tervek készíteni. A képzelőerő fejlesztésének legalapvetőbb módja azonban az olvasás.

– *Milyen olvasmányokat ajánl a hallgatóinak?*

– Elsősorban olyan regényeket olvastatok, melyek valamiféleképpen egy várossal foglalkoznak. Egyik kedvencem például James Joyce *Ulyssese*, de az évek során azt vettem észre, hogy ez a regény általában túl nagy falat a hallgatók számára, úgyhogy jobbra óvatosan bánok vele. Fontos olvasmánynak tartom még ebből a szempontból John Dos Passos *Manhattani történet*, Musil *A tulajdonságok nélküli ember*, Döblin *Berlin, Alexanderplatz*, Mendoza

Csodák városa című regényét, vagy Italo Calvinótól a *Láthatatlan városokat*. Van, hogy az olvasmányok kapcsán gyakorlati feladatot kapnak a hallgatóim; legutóbb például azt kértem tőlük, képzeljék el az egyik regényben leírt szállodaszobát, és rajzolják le.

Ugyanakkor az erős irodalmi meghatározottság csalódásokhoz is vezethet, amit személyes példám bizonyít: az *Ulysses* kapcsán elképzeltem magamnak Dublint, és amikor először jutottam el oda, mélységes csalódottságot éreztem. Nem ilyennek képzeltem. Ez az élmény jó ideig meghatározta a városhoz fűződő érzelmeimet.

– *Calvino regénye érdekes utóélettel büszkélkedhet, ami által kiemelkedik az imént felsorolt regények közül – hiszen ez a mű szolgáltatta a 2001-es rotterdami kulturális főváros-pályázat gondolati alapját.*

– Igen, ez egy érdekes történet. Bizonyos fokig a kényszer szülte a helyzetet, ugyanis meglehetősen későn neveztek ki a rotterdami pályázat intendánsává, és rövid idő alatt fel kellett vázolnom a koncepciót. Szerencsére elő tudtam venni Calvino kitűnő regényét, mely nagy segítségemre volt. A regény egy birodalomról – Kublai kán országáról – és egy utazóról – Marco Polóról – szól. A kán az akkori világ leghatalmasabb birodalmának ura, aki azonban nem ismeri saját országát; nem hagyhatja el a palotáját, mert fél, hogy valaki esetleg leül a megüresedett trónra. Marco Polo ötvenöt rövid történetet mesél a kánnak, a birodalom ötvenöt városáról. Kublai kán tehát csak elbeszélés útján, közvetve ismeri meg saját világát, ráadásul egy idegen szemével. Utóbb azonban kiderül, hogy Marco Polo nem Kublai kán birodalmának városairól mesélt, hanem saját szülővárosa, Velence ötvenöt egyházi filijáról. Az ötvenöt elbeszélés tehát egyszerre öleli át a világ legnagyobb birodalmát – mondhatjuk, hogy az egész világot –, és sűrűsödik össze egyetlen ponttá, egy város határain belül. A távolság és közelség illetén összjátéka, illetve az egyetlen városról elbeszélte egészen különféle történetek lehetősége ragadott meg. Úgy láttam, ez olyan kiindulópont, melyre felépíthetem a kulturális főváros-év koncepcióját. Leültem, hogy történeteket írjak Rotterdamból – hiszen, ahogy már említettem, a város egyenlő önmaga elbeszéléseivel. Ezt a fajta megközelítést Rotterdam multikulturális mivolta is indokoltá tette: véleményem szerint az egymás mellé helyezett rövidebb-hosszabb, de egymástól némiképp független történetek igazabb képet adnak Rotterdamból, mint egyetlen nagy elbeszélés. Mivel azonban nem vagyok akkora író, mint Calvino, csak harmincöt történetig sikerült eljutnom. Ez azonban bőven elegendőnek bizonyult ahhoz, hogy felépítsük rá a pályázati koncepciót. Egyébként a 2001-es esztendő szlogenje is innen származik: *Rotterdam is many cities*.

– *Hogyan fogadta a rotterdami városvezetés az ötletet?*

– Amikor felkértek arra, hogy legyek a 2001-es év intendánsa, leültem a város vezetőivel, és megállapodtunk, hogy nem szólnak bele a munkámba, szabad kezet kapok. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy nem tájékoztattam őket a pályázat aktuális állásáról, ellenkezőleg: rendszeres vendége, már-már lakója voltam a rotterdami városházának. Tudtam, hogy igazán sikeres pályázatot csak együtt készíthetünk. A függetlenségemet azonban végig megőriztem – amit elsősorban azért tehettem meg, mert nem én jelentkeztem a posztra, hanem a város vezetői kértek fel, és így bizonyos feltételeket szabhattam. Utólag mindannyiunk számára beigazolódtott, hogy ez volt a helyes út.

– *Az imént már utaltunk arra, hogy Rotterdam soknemzetiségű város – természetesen egészen más értelemben, mint Pécs. A város lakóinak nagy része másod-harmadgenerációs bevándorló, aminek következtében számos kultúra él egymás mellett. A sokszínűség a 2001-es kulturális főváros-év programjaiban is jelentős hangsúlyt kapott.*

– Valóban, Rotterdam lakosságának majd' ötven százaléka bevándorló szülők gyermeke. A városban százhatvanöt különféle nemzet él, melyek körülbelül száz különböző nyelvet használnak. Ez sajátos multikulturális jelleget kölcsönöz a városnak. Való igaz, az elmúlt évtizedekben jelentősen megnövekedett a bevándorlók száma, de nem szabad elfelejteni, hogy Rotterdam mindig is a világ egyik legjelentősebb kikötővárosa volt, ahol a

világ legkülönbébb tájairól érkezett áruk mellett az eszmék áramlása is jelentős szerepet játszott. A város sokszínű kultúrája lehetőség, ugyanakkor probléma is, hiszen eltérő kultúrák, értékrendek, szokások és vallások élnek egymás mellett. A kultúra – mint már említettem – nemcsak a művészetet jelenti, hanem azokat az értékeket is, melyek a mindennapi cselekvést befolyásolják.

– Nyilván ennek a kultúraelfogásnak a következménye volt a bevándorlás és az ebből eredő multikulturalizmus tudatos vállalása.

– Igen, ez nagyon fontos kérdés. Az emigráció kérdése évtizedek óta komoly fejtörést okoz a hollandoknak. A hatvanas években, amikor nagy számban érkeztek bevándorlók, a holland politika nem találta meg a megfelelő választ. Akkoriban mindenki azt hitte, hogy a bevándorlók ahogy jöttek, úgy el is mennek néhány éven belül. Csak a hetvenes évekre vált világossá, hogy végleg le szándékoznak telepedni Hollandiában. Nagy hiba volt, hogy ezt idejekorán nem ismertük fel, mert akkor orvosolni tudtuk volna a bajt. Arra gondolok például, hogy a bevándorlóknak nem kellett hollandul tanulniuk, így nehezen vagy egyáltalán nem tudtak egzisztenciát teremteni. Hozzá kell tenni, hogy a hatvanas években, az első hullámmal javarészt analfabéta tömegek érkeztek, akik a legpiszkosabb munkákat végezték Hollandia-szerte. Ezeknek a bevándorlóknak a gyerekei pedig azzal a tapasztalattal szembesültek, hogy a szüleiket semmibe veszik, és hogy elvesztik azt a társadalmi státuszt, amit otthon betöltöttek. Ezzel egy csapásra megszűnt a szülők tekintélye a gyerekeik szemében, akik már nem tudtak úgy tekinteni rájuk, mint azelőtt. Ez természetesen frusztrációt, elkeseredettséget, sőt krízist szült a körükben, és sokan (főleg a fiúk közül) otthagyták az iskolát, ami csak tovább gerjesztette a problémát.

A társadalmi változások természetesen a hollandokat sem hagyták érintetlenül. Egy nap arra ébredtek, hogy a közvetlen környezetük alaposan megváltozott, a lakónegyedük sokszínűvé vált. Ezt sokan rossz szemmel nézték, amit a jobboldali, populista pártok igyekeztek kihasználni, még hozzá sikerrel – gondoljunk csak Pim Fortuyn vagy a Flamand Blokk előretörésére.

– Ezek a problémák nyilván nem a kulturális főváros-év kapcsán vetődtek fel. Milyen többletet, milyen új megközelítési módot vártak a 2001-es eseménysorozattól?

– A különféle nemzetek közötti megértés egymás megismerésével kezdődik, egymás megismerésének legkézenfekvőbb eszköze pedig a kultúra. Tág értelemben ugyanis minden, ami értéket szül, a kultúra fogalma alá tartozik. Az Európa Kulturális Fővárosa cím természetesen a kulturális indítatású párbeszédet helyezte előtérbe. Tisztában voltunk azzal, hogy nagy, látványos lépéseket mi sem tudunk tenni; a cím elnyerésével még nem váltunk csodátévővé. Apró ötletekkel próbálkoztunk, melyeknek aztán sokkal nagyobb sikerük lett, mint amit remélni mertünk.

– Mondana példát?

– Hogyne. Az egyik legemlékezetesebb programunk ebből a szempontból a bevándorló nők megszólításának kísérlete volt. A bevándorlók asszonyai, lányai meglehetősen elszigetelten élnek, alig mozdulnak ki a lakásból. Úgy gondoltuk, ha valamilyen ötlettel rá tudjuk venni őket, hogy kidugják az orrukat a biztonságot jelentő falak közül, úgy talán oldhatjuk a félelmeiket, és egymás megismerésével valamivel nyitottabbá válhatnak. Elgondolkodtunk, mi lehet az a téma, ami a különböző kultúrákból érkezett asszonyokat ugyanúgy érdekli, és meglehetősen kézenfekvő megoldásra jutottunk, nevezetesen, hogy a hímzés lehet a közös pont. A legkülönbébb nemzetek asszonyai jelentkeztek a felhívásra. Az volt a feladatuk, hogy egy hatalmas textíliát közösen hímezzenek ki a maguk motívumaival. A hímzés során egyre inkább megismerték egymást, és valódi közösséggé kovácsolódtak. Csodálatos pillanat volt, amikor elkészült a munka, és ünnepélyesen átadták a polgármesternek: a különböző nemzetek asszonyai egy emberként énekelték, hogy „Mi, rotterdamiak”... A gyönyörű hímzés egyébként ma a polgármesteri hivatal falát díszíti.

– *Ha jól tudom, az emigránsok mellett a hátrányos helyzetű csoportok is megjelentek a programokban.*

– Igen, erre hadd mondjak két példát. Az egyik programunk a hajléktalanokat szólította meg. Felkértünk egy neves kanadai rendezőt, aki elbeszélgetett velük arról, hogy is néz ki a város „alulnézetből”. Ebből összeállított egy várostúrát, melyben a résztvevők buszos városnézés keretében meglátogatták a hajléktalanok által lakott környékeket, itt-ott kiszálltak, és a hajléktalanok aktív közreműködésével egy másik Rotterdamtól láthatnak. Volt köztük például egy betörő, aki elkallózta a buszt egy előkelő villanegyedbe, és büszkén mutogatta azokat a házakat, melyeket korábban kifosztott. A rendezvénynek olyan nagy sikere volt, hogy egy pillanat alatt elkapkodták az összes jegyet, pedig ötven túrát hirdettünk.

– *A hajléktalanoknak a 2003. év kulturális fővárosában, Grazban is jutott szerep: a programok között szerepelt a hajléktalanok foci-világbajnoksága.*

– Igen, a graziak feltehetőleg tőlünk vették az ötletet. A szervezésben egyébként a mi stábunk tagjai is részt vettek, különféle tanácsokkal láttuk el a grazi szervezőket. A másik példa, amit említeni szeretnék: volt egy programunk, melyben drogos prostituáltakból verbuváltunk színjátszó csoportokat. Nagyon lelkesen vettek részt a szerepek betanulásában, és a közönség körében is hallatlanul népszerűek voltak ezek az előadások. De nemcsak színdarabokban léptek fel, hanem például divatbemutatókat is rendeztünk, melyben ők szerepeltek manókenként. Azt nem mondom, hogy túlságosan egyszerű volt velük dolgozni, hiszen megtörtént, hogy a kifutón egy-egy hirtelen forduló után elesetek, mert meglehetősen bizonytalan lábakon álltak.

– *Nagyon érdekesnek tartottam a vallások párbeszédét középpontba állító programsorozatot, hiszen a pécsi pályázat Balkán-projektje is tartalmaz hasonló gondolatot.*

– Rotterdamban számos vallás, több mint hatvan felekezet működik. Fontosnak tartottuk, hogy ezek között valamiféle párbeszédet kezdeményezzünk – ahogy fontosnak tartom azt is, hogy Pécs párbeszédet kezdeményezzen Európa és a Balkán különböző vallásai között. De visszatérve a kérdésre: a szervezés során tapasztaltuk meg, hogy az ökumenizmus sokat hangoztatott elvének mennyi akadály van, ha az ember a gyakorlatba szeretné átültetni. Való igaz, nem szokványos programot találtunk ki, és büszke vagyok rá, hogy végül sikerült tető alá hozni. Elértük azt, hogy az év ötvenkét hetének minden hétvégéjén más és más felekezet papja, lelkésze egy másik felekezet templomában tartson istentiszteletet: az evangélikus lelkész a zsinagógában, a rabbi a katolikus templomban, és így tovább.

– *Nem ütköztek nagy ellenállásba az egyházak részéről?*

– De igen, sőt eleinte úgy tűnt, nem sikerül megvalósítani az ötletet. Túláságosan bizalmatlanok voltak egymáshoz az egyházak. Hogy mégis sikerrel jártunk, az szerintem főleg annak köszönhető, hogy egy „külsős”, civil csapat szervezte az eseményt, és velük szemben jobban megnyíltak a különféle felekezetek, mint egymás előtt. De így is borzasztó sok munkát igényelt. Viszont a társadalom, a hívők körében olyan nagy sikert aratott a programsorozat, hogy a kulturális főváros-év elmúltával sem szakadt meg, sőt a mai napig tart. Öröm látni, hogy vannak olyan kezdeményezések, melyek gyökeret vernek a társadalomban, és a kulturális főváros-esztendő elmúltával sem érnek véget.

– *Egyes programok továbbélése jól példázza az Európai Uniónak azt a kívánalmát, melyet a pályázó városokkal szemben támaszt; nevezetesen, hogy a kulturális főváros-év beruházásai, fejlesztései hosszú távon hasznosíthatóak legyenek. Egy jól megválasztott fejlesztés területeken képes megváltoztatni az életminőséget egy adott városban.*

– Valóban, a hosszú távon fenntartható, működőképes beruházások jelentősen megváltoztathatják a város arculatát. Létezik egy viszonylag új urbanisztikai irányzat – melynek magam is híve vagyok –, mely szerint egy város fellendítéséhez nem feltétlenül mé-

regdrága beruházásokra van szükség; sok esetben elegendő a nyilvános terek újjáélesztése, átfogalmazása.

Az elmúlt évtizedekben szemtanúi lehettünk annak a káros folyamatnak, hogy a városi terek elveszítik a történelem során kialakult jellegüket, szerepüket. Az európai várost évszázadokon keresztül sokkal inkább a közösségi terek határozták meg, mint az épületek; az épület ugyanis többnyire elszigetel, elzár, míg az „élet” nyilvános tereken zajlott: ezek a terek az áruk, az eszmék, a gondolatok, a kultúrák cseréjének, találkozásának a helyszínei voltak. Ma az a szomorú tendencia figyelhető meg, hogy a nyilvános terek egyfunktions terekké válnak. Kialakultak és egyúttal szegregálódtak a különféle cselekvések helyszínei: bizonyos terek ma már kizárólag a bevásárlás, mások a banki ügyintézés, a pihenés vagy a gyereksétáltatás célját szolgálják. Az európai várost hagyományosan, évszázadokon keresztül multifunktions közterek jellemezték; mára azonban elveszett a nyilvános európai tér agóra jellege.

– *Ennek némiképp ellentmondani látszik az a tény, hogy gombamód szaporodnak a pláza jellegű bevásárlóközpontok, ahol ezek a funkciók egy térben zajlanak.*

– Látszólag igaz, amit állít, de van egy döntő különbség a hagyományos európai tér és a bevásárlóközpont között – mégpedig az, hogy a bevásárlóközpont nem nyilvános tér, hanem privatizált, magántulajdonban lévő épület. A tulajdonosnak joga van meghatározni az ott-tartózkodás feltételeit; biztonsági embereivel kvázi magánrendőrséget működtet, akik például minden további nélkül kidobhatják a hajléktalanokat, illetve korlátozhatják a bevásárlóközpont tereinek használatát. Ez teljesen idegen a nyilvános tér eszméjétől.

Jelenlegi urbanisztikai kutatásaim homlokterében éppen a nyilvános terek kérdése áll; meggyőződésem, hogy az európai város az agorák városa. A nyilvános tereknek alapvetően azt a célt kell szolgálniuk, hogy a városlakó, a látogató jól érezze magát a városban. Ennek megvalósítására számos lehetőség van; a legkézenfekvőbb például a zöldterületek növelése, szökőkutak, parkok kialakítása. Örömmel láttam, hogy Pécs kulturális főváros-pályázatának egyik kulcsprojektte éppen ezt a célt szolgálja. A föld alá vezetett élővizek felszínre hozatala, a parkok rendbetétele, új zöldterületek kialakítása nemcsak esztétikai szempontból üdvös, de a város önmeghatározását is pozitívan befolyásolja. Pécsen is törekedni kell arra, hogy a közterek visszanyerjék eredeti funkciójukat, és egy-egy tér a sokféleség tere legyen, hiszen Európa kultúrája hagyományosan a sokféleség kultúrája.

– *Pécs ebből a szempontból szerencsésnek mondhatja magát, hiszen hagyományosan többnemzetiségű város, melynek kultúráját az egymás mellett élő nemzetek együttesen alakították ki.*

– Igen, ez fontos adottság, mely gazdag táptalajt jelenthet a jövőre nézve. És ha már a köztereknél tartunk: miért ne lehetne a város soknemzetiségű kultúráját valami szimbolikus gesztussal megjeleníteni? Ha például rám bíznák a város köztereit, kialakítanék egy parkot – mondjuk a „Múzeumutca” káptalanházai és a városház közötti elhanyagolt területen –, melyet felosztanék a városban élő nemzetiségek között, hogy bemutathassák saját kertkultúrájukat. Így minden nemzetiség jelképesen megajándékozna a várost, a városlakók pedig birtokba vennék a területet, ezzel is jelezve, hogy ugyanolyan otthonosan mozognak mindegyik kultúrában. Ám ez csupán egy hirtelen ötlet, számos hasonlóval elő lehet állni, melyek nem igényelnek túlságosan nagy befektetést, ugyanakkor pozitívan befolyásolják a fizikai és a mentális környezetet.

– *Érvelni lehet ugyanez a leszakadóban lévő külvárosok esetében is?*

– A lepusztulófélben lévő panelnegyedek kérdése egész Európát foglalkoztatja. Természetesen ezek esetében szükség van épületrekonstrukciós programokra, de meggyőződésem, hogy a nyilvános terek élhetőbbé tétele ezekben a városnegyedekben is fennoldulást hozhat. Kertvárosban például el tudom képzelni, hogy ha a Nevelési Központ előtti nagy térre kihelyeznénk egy jókora félcsövet a gördeszkásoknak, a tér rövid időn belül a környék fiataljainak találkozóhelye lenne, megtelne élettel. A példa egyébként

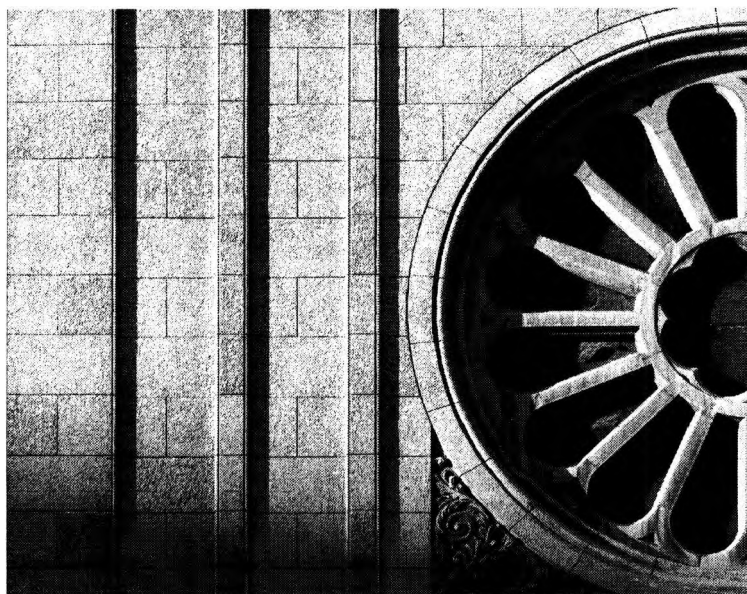
nem most pattant ki a fejemből, Rotterdamban is alkalmaztuk, és számomra is meglepő sikere lett. Esténként fiatalok tömegei találkoznak ezeken a helyeken – és a befektetés szinte a nullával egyenlő. Uránvárosban rengeteg zöldfelületet láttam, sok játszótérrel és parkkal, melyek azonban meglehetősen unalmasak. Egy-két apró ötlettel fel lehetne őket dobni, és jó esetben látványosan megnövekedne a városnegyed vonzereje.

Ugyanakkor természetesen a beruházások sem hanyagolhatók el, különösen, ha a város a kulturális főváros címre pályázik. Európában bevett szokás, hogy az elhagyott ipari komplexumokat kulturális célokra használják. Pécs nagyon ügyesen jelölte meg a Zsolnay-gyár épületkomplexumát, melyet kulturális negyeddé kíván alakítani, hiszen ezzel kapcsolódik az európai tendenciákhoz. Természetesen már korábban ismertem a tervet, és nagyon jó gondolatnak tartottam – de be kell vallanom, hogy amikor személyesen is ellátogattam a Zsolnay-gyárba, a helyszín egyenesen lenyűgöző volt. Belvároshoz közeli fekvése, csodálatos épületei és a parkja, valamint a tervezett beruházások a város fontos helyszínévé avathatják ezt a nagy múltú gyárat.

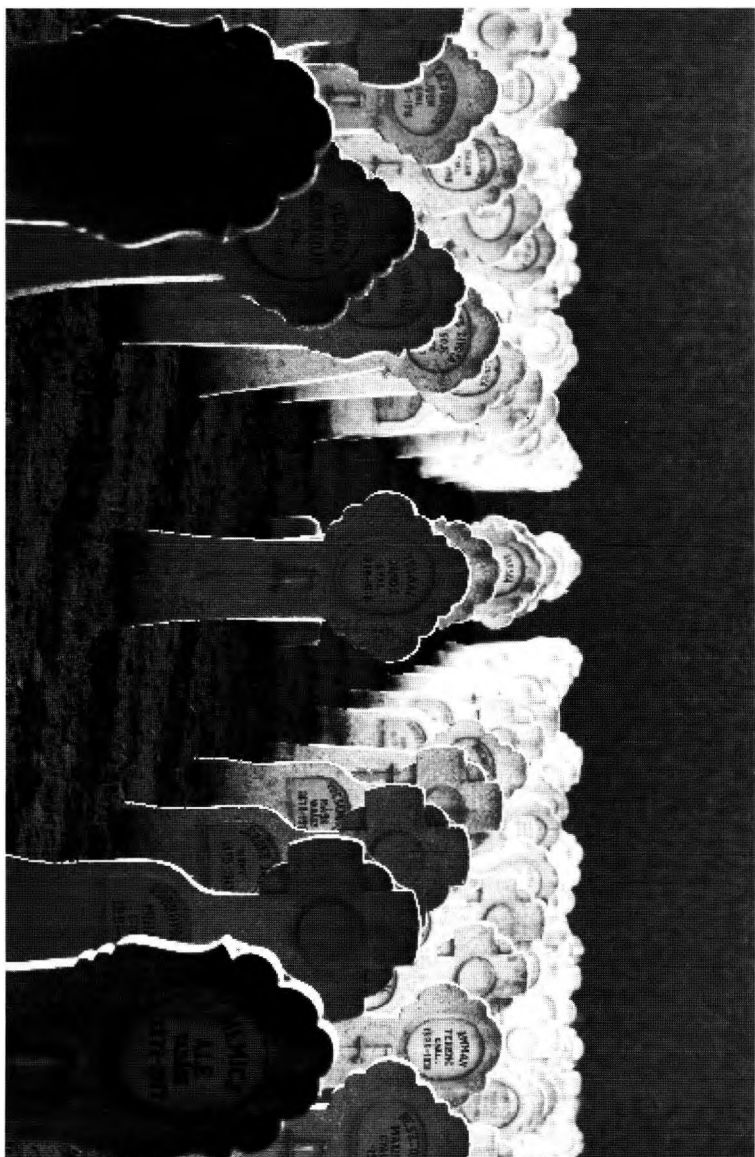
A beruházások mellett a jelképes gesztusok is lendítenek a város megítélésén: ott áll például a város közepén a huszonöt emeletes kísértetház. Kiválóan alkalmas arra, hogy Christo – a Reichstaghhoz és egyéb szimbolikus épületekhez hasonlóan – becsomagolja.

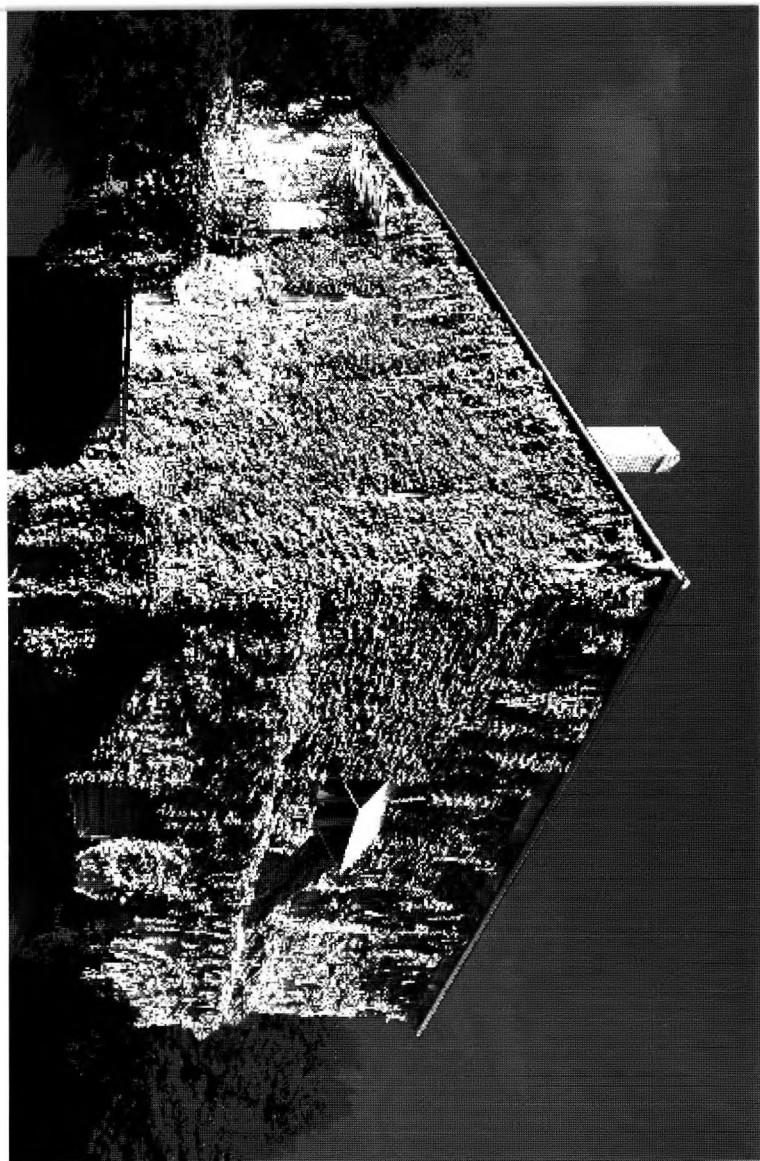
– Az sok pénzbe kerül. Arról nem is beszélve, hogy ezerféle madár fészkel benne...

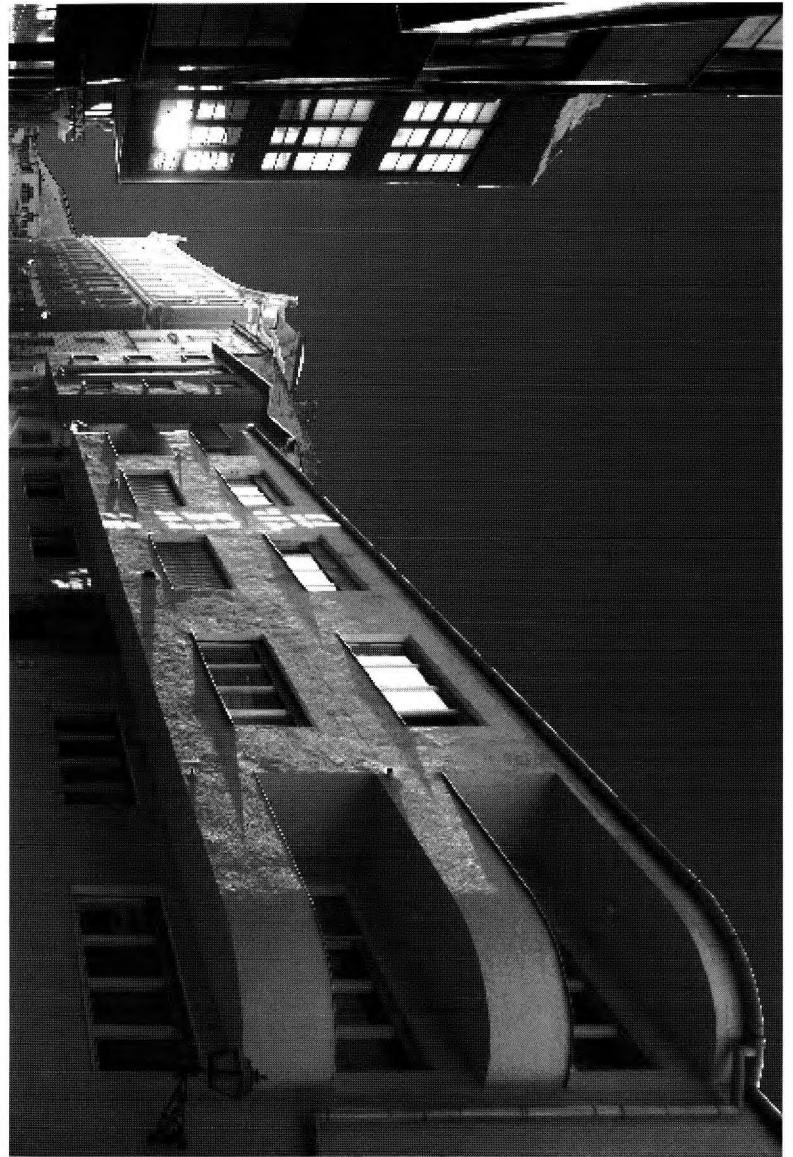
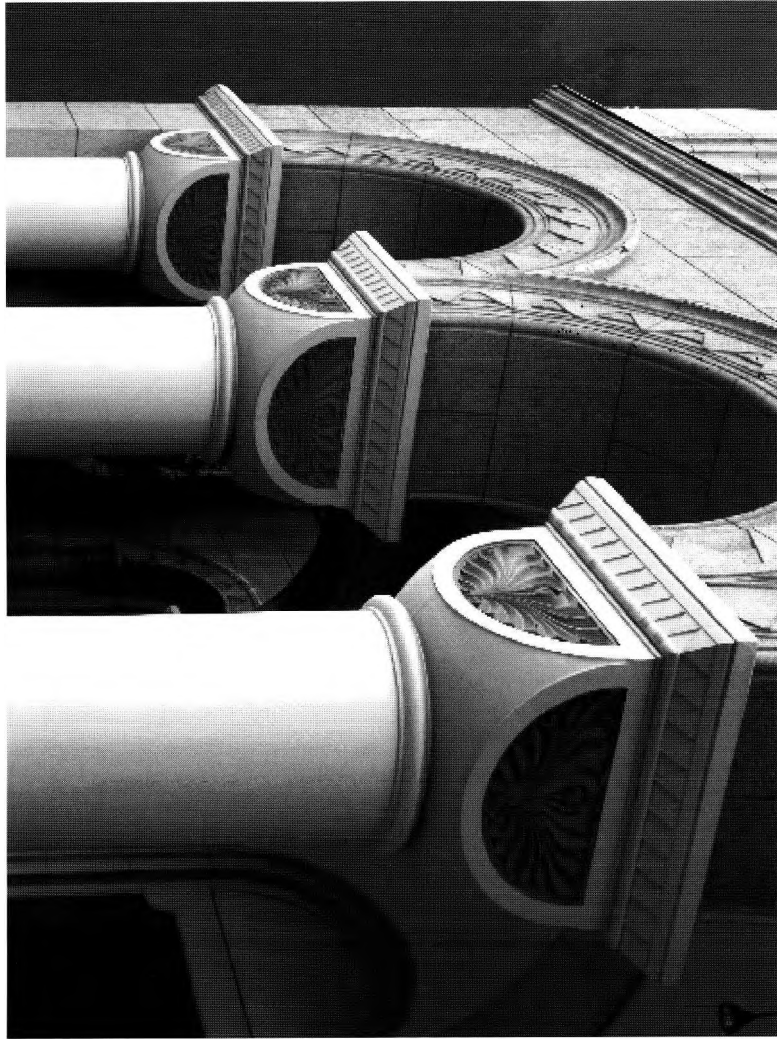
– Akkor pedig ki kell tenni rá egy táblát, hogy „Európa legnagyobb madárháza”. Sokszor az ilyen apró gegek, játékos ötletek is ráirányíthatják a figyelmet a városra, amiből – ha közvetlenül nem is, de közvetve mindenképpen – profitálhat. Emellett pedig az ilyen gesztusok is gazdagítják azon történeteket, melyekből a város identitása épül.

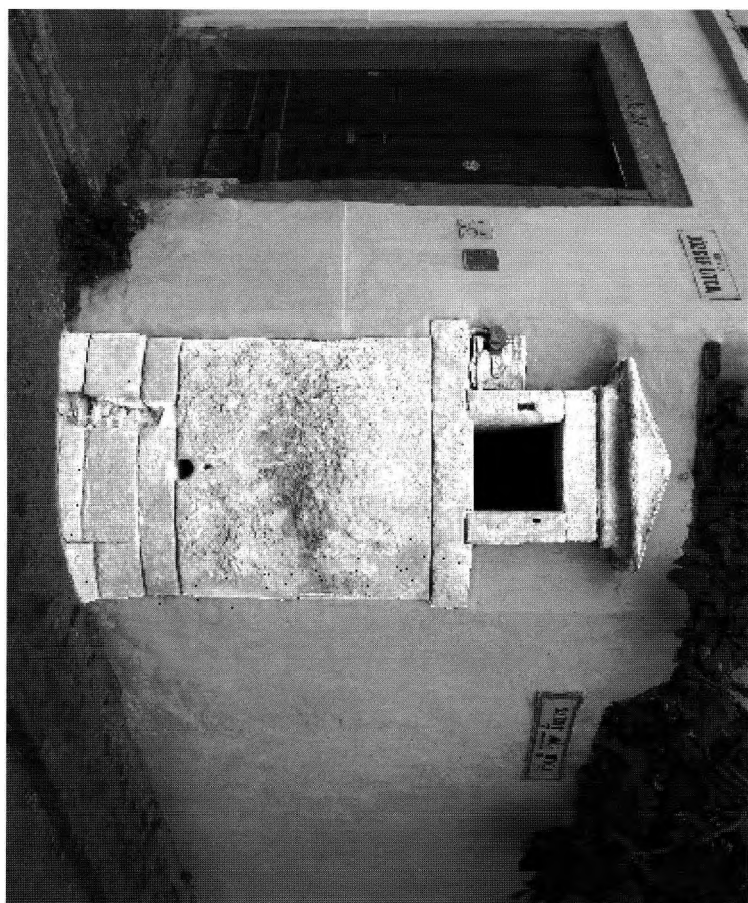

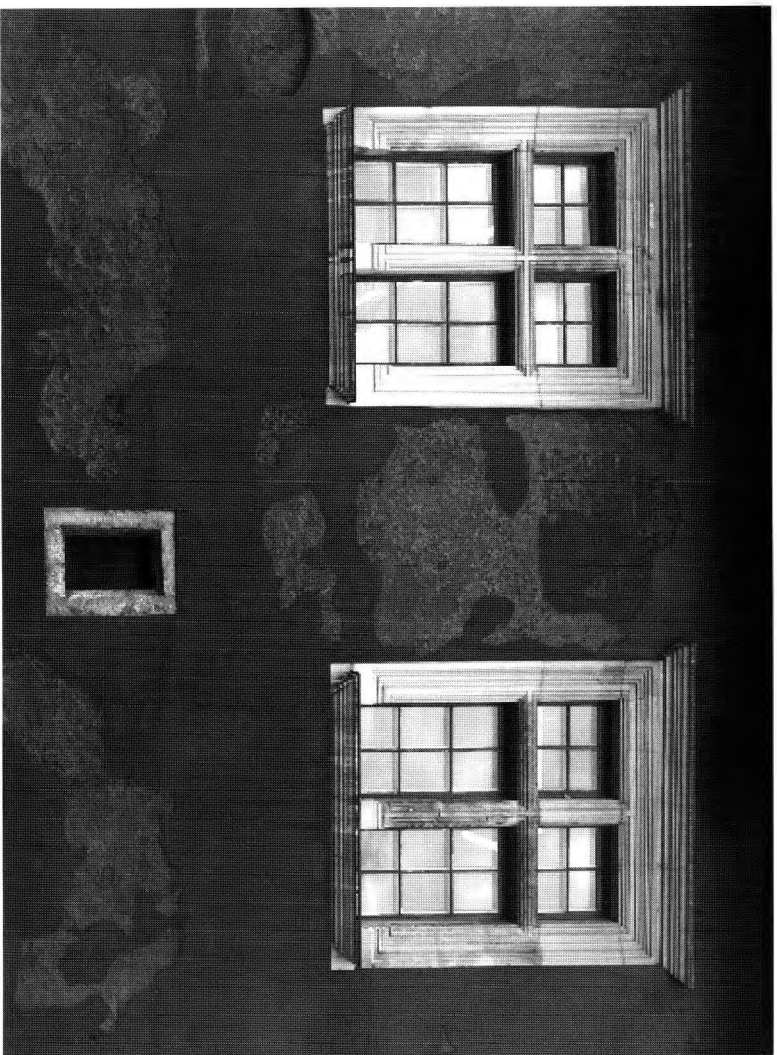
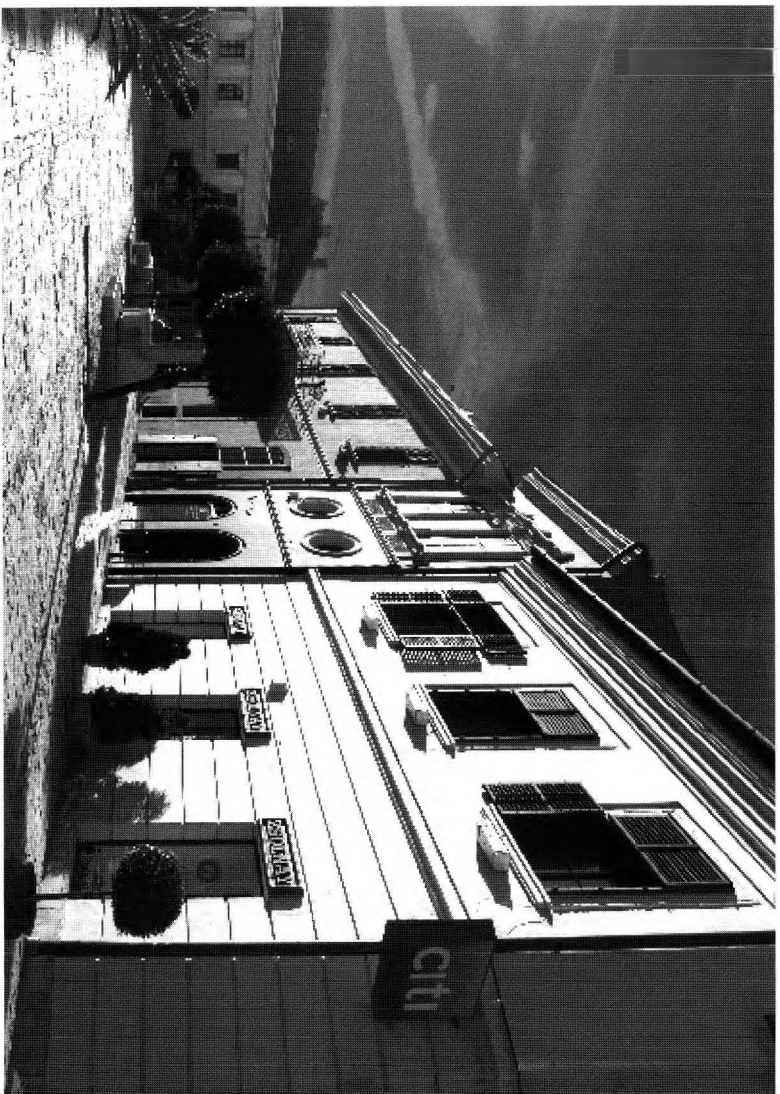

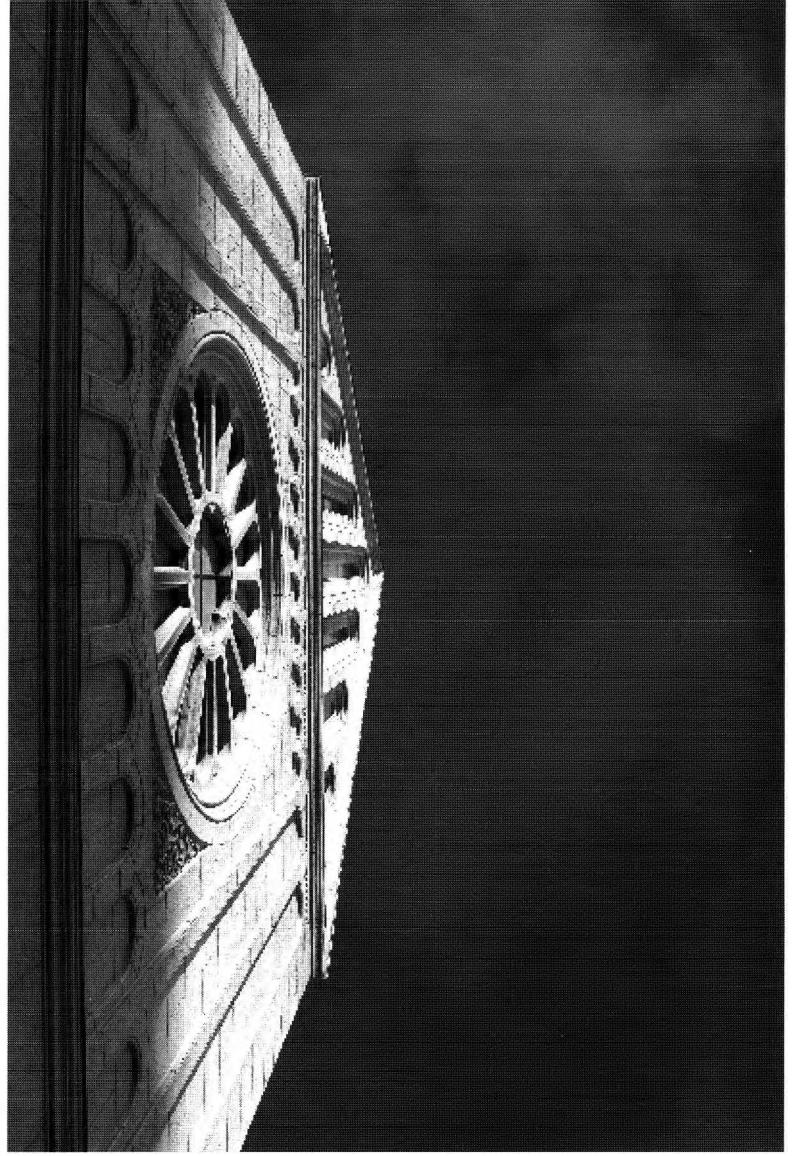

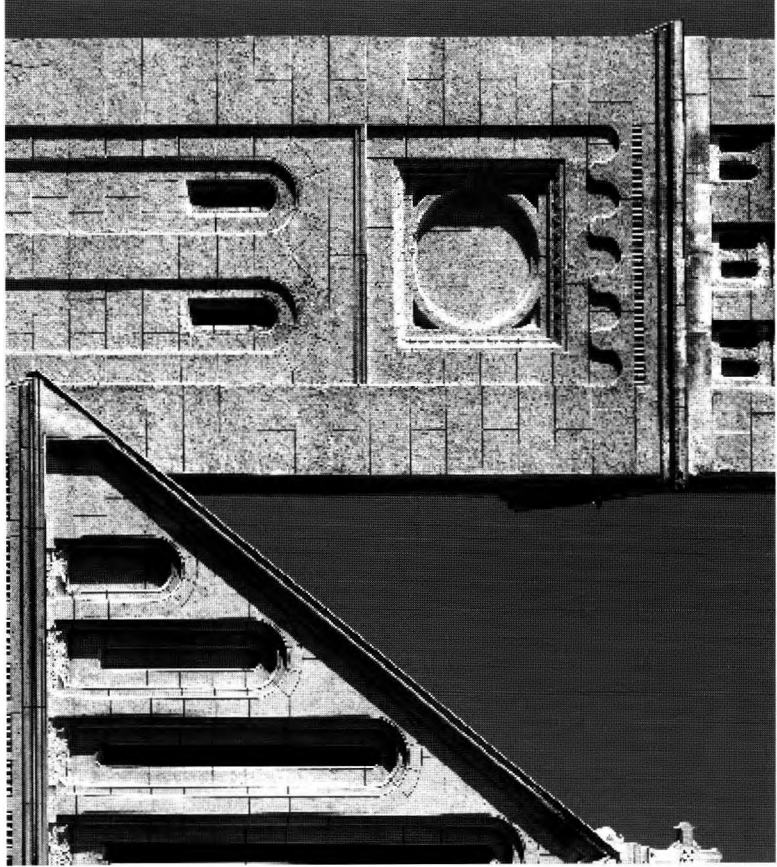
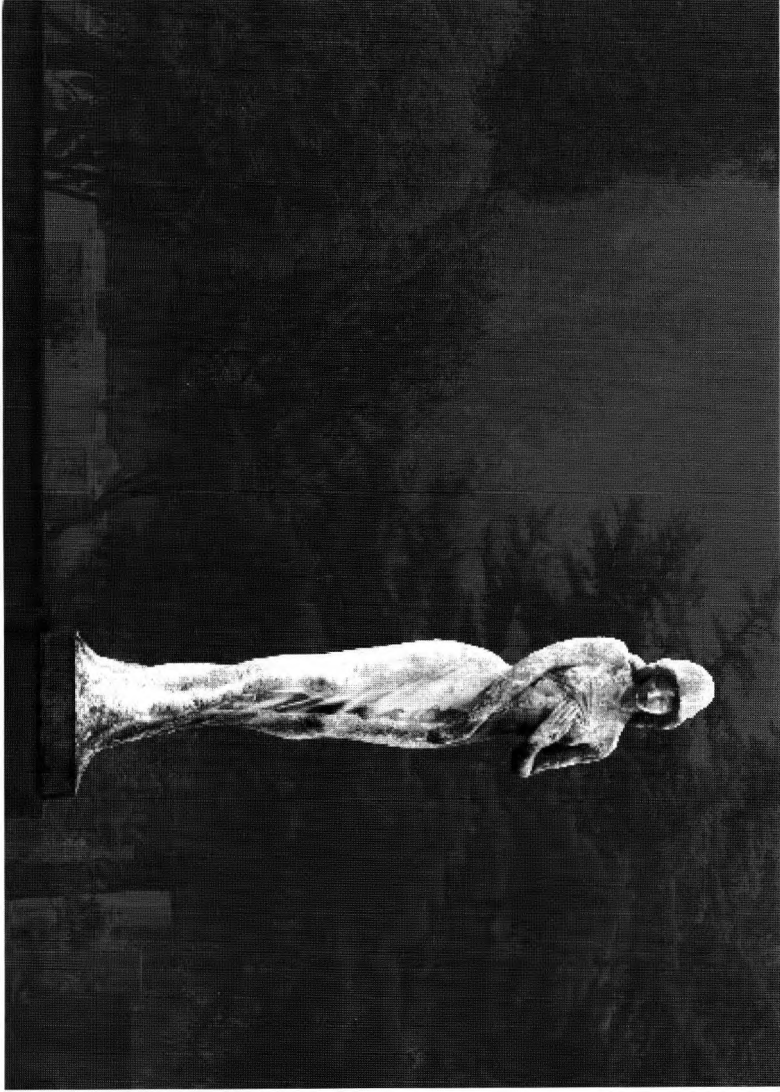

A HATÁRTALAN VÁROS

Gálosi Adrienn beszélgetése

Gálosi Adrienn: – *A pécsi Kulturális Főváros-pályázat kezdettől fogva törekedett arra, hogy a pályázat körüli diskurzust tematizálja, s tette ezt elsősorban azáltal, hogy a Magyarországon oly régi kulturális centralizáltság kérdését fő problémaponntá tette. Megfogalmaznád-e itt is, hogy miben látod a magyarországi pályázat tétjét?*

Takáts József: – 2004 tavaszán írtam egy cikket az *Élet és Irodalomba*, aminek az volt a címe: *Európa magyar kulturális fővárosa: Budapest vagy Pécs?* – akkor még csak ez a két város jelentette be, hogy pályázni kíván a címre. A kulturális decentralizációról szóló gondolatmenet, amely később a pécsi előpályázat első bekezdéseivé vált, ott jelent meg először. Tehát már a pályázati kiírást (és az én pályázatírói szerepemet) megelőzően igyekeztem központi témává emelni ezt a kérdést. Úgy gondolom ugyanis, hogy a magyarországi kulturális politikának ez az egyik alapkérdése, s az Európai Unióhoz való csatlakozást követően ez a kérdés másként vetődik fel, mint korábban. Tizenkilencedik századi politikai eszmetörténettel foglalkozó kutatóként az utóbbi években sokat foglalkoztam a nemzetállami gondolkodással, azokkal a nacionalista gondolkodási mintázatokkal, amelyek a tizenkilencedik század közepétől-végétől kezdve létrehozták azt a centralizált kulturális helyzetet, amellyel ma Magyarországon mint megszilárdult, fizikai ténnyé vált struktúrával találkozunk.

A tény, hogy az ország összes központi kulturális intézménye a fővárosban található, s nem szétszórva a városok között, hogy a nagyobb vidéki városok kulturális ereje összemérhetetlen a metropolisz jellegű fővároséval, nem természet adta jelenség – nagyon sok ember nagyon keményen dolgozott (dolgozik) rajta, hogy így legyen, s egy nagyon erőteljes gondolkodási mintázat áll mögötte: a nemzetállami gondolkodás központosító jellegű mintázata. A nemzetállami képzeletvilágban a nemzetnek kell, hogy legyen középontja, amely reprezentálja az egészet. A főváros nem egy a városok közül, hanem az egész országnak a reprezentánsa. Ami a fővárosban van, az az egész nemzeté, ami Pécsen van, az csak a pécsieké. S a központi, reprezentatív városban kell, hogy helyet kapjon minden társadalmi és kulturális ágazat központja, a színházé is, a bányász szakszervezeteké is. Kell, hogy legyen egy központi színház, amely nem egy a többiek között, hanem a nemzetet reprezentáló, éppen ezért kiemelt költségvetésű intézmény, s ez nem lehet másutt, mint a nemzet reprezentatív központjában, a fővárosban. Ez a nemzetállami képzelet máig működik a politikát formálók gondolkodásában.

Idén tavasszal több beszélgetésben is, amit budapesti, politikus ismerőseimmel folytattam, egytől-egyig kiváló emberekkel, amikor azt latolgattuk, vajon mi lenne jó, melyik város nyerje el az Európa Kulturális Fővárosa-címet, előbb-utóbb előkerült a végső érv, hogy 'jó-jó, ők értik, hogy Pécsnek vagy egy másik vidéki városnak fontos lenne a cím elnyerése, de hát az országnak mégiscsak az lenne jó, ha Budapest nyerne'. Az ország és a főváros érdekének ez a naiv azonosítása valójában a központosító nemzetállami gondolkodási mintázaton nyugszik.

Az Unióba való belépés lehetőség, hogy enyhítsük valamelyest ennek a gondolkodásnak a következményét: a területi jellegű kulturális esélyegyenlőtlenséget. Ugyanis a

központosító nemzetállami képzelet területi jellegű kulturális esélyegyenlőtlenséget termel napról napra. Nemcsak azzal, hogy újabb és újabb központi kulturális intézményeket hoz létre vagy telepít le a fővárosban; a struktúra „magától” is növeli a kulturális szakadékokat. Mondok egy példát a működésére: a Nemzeti Kulturális Alapprogram képzőművészeti kuratóriumában az utóbbi időszakban kb. 80%–20% volt az aránya a nyertes fővárosi, illetve vidéki pályázatoknak. Lehet, hogy a kuratórium minden esetben kiváló döntést hozott, s tényleg a legjobbakat támogatta, ám akár kiváló volt a döntése, akár nem, mégiscsak a területi jellegű kulturális szakadékok mélyítette vele. A struktúra „magától” növeli az egyenlőtlenséget például a kulturális célú magánszponzoráció területén is. Ha elkészítenénk a térképét a területi eloszlásának, azt látnánk, hogy pontosan ugyanoda jut a döntő többsége, ahová az állami támogatás döntő többsége, a fővárosba. Ám ezek nem változhatatlan adottságok, hanem megoldandó és megoldható problémák.

Éppen ezért az Európa Kulturális Főváros-pályázatról való döntéskor egy, a konkrét kérdésnél jóval nagyobb problémával kell, hogy szembenézzenek a döntéshozók, a területi jellegű kulturális esélyegyenlőtlenség fokozásának, illetve enyhítésének a kérdésével. Azzal, hogy képesek-e decentralizáló döntést hozni, amelynek révén egy vidéki városnak esélyt adnak arra, hogy megerősítse a kulturális súlyát, s többpólusúvá tegye a magyar kulturális életet. A jelenlegi költségvetési politika olyan nagymértékben viszi el a forrásokat a települési önkormányzatoktól a központi költségvetésbe, hogy önerőből a vidéki városok erre nem képesek. Éppen ezért, ha valaki ma azt szeretné, hogy ne növekedjen tovább a fennálló területi jellegű kulturális esélyegyenlőtlenség, akkor decentralizációs kormányzati döntéseket kell sürgetnie.

Ráadásul a rendszerváltás után a kulturális szakadék csak nőtt, hiszen Budapesten az elmúlt tizenöt évben számos nagy kultúratámogató intézmény települt le a British Council-től a Goethe Institutig, odatelepültek a nagy nyugat-európai politikai alapítványok, és új, nagy, központi nemzetállami kulturális intézményeket hoztak létre hatalmas költségvetéssel. Adjuk ezt össze, és nézzük meg mellette a másik rubrikát, hogy vajon ugyanezen másfél évtizedben mennyi pénz került vidéki kulturális fejlesztésekre, és akkor látni lehet, hogy az a szakadék, ami a fővárost és a vidéki városokat elválasztja, az elmúlt tizenöt évben jócskán növekedett. A kérdés az, hogy a Kulturális Főváros-címről való döntéssel ez a szakadék tovább növekszik-e, vagy pedig valamelyest, egy kicsikét legalább, csökken.

– *Azt írod a pályázat legelső oldalán, hogy „minden pályázónak újból ki kell találnia, mit is jelent Európa Kulturális Fővárosának lenni”. Miért van szükség erre a kitalálásra? Nem olyan uniós projektről van szó, amely a keretprogramjában világosan rögzíti a célokat és a kritériumokat?*

– Igen is, meg nem is. Léteznek uniós kritériumok, mondjuk az, hogy hosszú távú kulturális együttműködések folytatódjanak, illetve induljanak el a Kulturális Főváros-év eseményeivel, ám ez a pályázat mégsem olyan, mint általában az európai pályázatok. Egy hetvenezer lakosú város pályázatírójának nem ugyanazt kell végiggondolnia, mint egy középváros vagy metropolisz pályázatírójának – mások a város problémái, más a lehetséges üzenete, másfajta városban való életet tud fölmutatni. Ráadásul a különböző országok pályázati kiírásai is különböznek. A magyarországi kiírás például nagyon erőteljesen városfejlesztési pályázat, a tervezett kulturális események meglehetősen kis hangsúlyt kapnak benne. Azon van a hangsúly, hogy milyen városfejlesztési csomaggal kíván előállni a pályázó város. Úgyhogy két oka is van annak az állításnak, amit a pályázat elejéről idéztél.

– *Figyelemre méltó, hogy amíg az Európai Unió egészének politikájával kapcsolatban egyre nagyobb az elégedetlenség, s hogy az európai polgárok mintegy elhidegülni látszanak az EU-tól, addig az Európa Kulturális Fővárosa-cím elnyerése egyre jelentősebb kitiüntetésnek számít, egyre nagyobb a versengő városok tábora. Mi lehet ennek az oka?*

– Nagyon fontos problémát érint a kérdésed. Az Európai Unió kulturális tevékenysége majdhogynem kimerül abban, hogy létezik az Európa Kulturális Fővárosa-cím, s

hogy létezik az európai viszonylatban szerény összeggel gazdálkodó Culture 2000 program. Gazdasági kohéziós politikája van az Uniónak, kulturális kohéziós politikája nincsen. Lehet, hogy az Unió gazdasági vagy politikai egységének a válsága fölerősíti azt a kérdést, hogy vajon jól van-e ez így, vagy inkább szüksége volna Európának kulturális kohéziós politikára is? Amikor kitaláltuk, hogy milyen témái legyenek a pécsi Kulturális Főváros-évnek, akkor Pálné Kovács Ilona javaslatára, aki az MTA Regionális Kutatóközpontjának az egyik vezetője, úgy döntöttünk, hogy a 2010-es évet olyan nagy nemzetközi konferencia zárná, amelynek ez volna az alapvető kérdése, s amely akár zárulhatna úgy is, hogy ajánlásokat fogalmaz meg az Európai Unió felé közös kohéziós kulturális politika elindításáról.

– Az Európa Kulturális Fővárosa-projektet többek között az az igény hozta létre, hogy a közös európaiság tudatára épülő kulturális identitás fogalmazódjon meg rajta keresztül, ahogy az előbb mondtad, ez a projekt jelenti a kulturális kohéziós politikát. Ennek megfelelően európai kontextusban kell megjeleníteni az adott város örökségét, a pályázatban hangsúlyozni kell az európai dimenziót. Hogyan válaszol erre a pécsi pályázat?

– Egyrészt úgy válaszol, hogy Európa egy multikulturális régiójának a kulturális együttműködésére és sajátos teljesítményeire alapoz. Az európai kultúrának nem valamilyen absztrakt sokszínűségét kellene bemutatni, hanem azt a félig balkáni, félig nyugat-európai, Trieszttől Temesvárig húzódó nemzetközi kiségiót, amelybe a városunk beletartozik. Egy-egy várost a saját nemzetközi kiségiójához sokkal több kulturális szál fűz, mint távoli európai városokhoz. A pécsi Kulturális Főváros-év egy európai határvidék kulturális teljesítményeit igyekszik majd a középpontba állítani. Másrészt, amikor Pécs kulturális teljesítményeiből valamire hivatkozunk, akkor olyan teljesítményekre, nevekre utalunk, akik nem csupán a nemzetállami kultúrának a keretei között értelmezhetők. Zsolnay Vilmos, Breuer Marcel, Janus Pannonius vagy Georg Lickl nagyszerű kulturális teljesítményei olyanok, amelyek beépíthetők ugyan a nemzetállami kultúra keretei közé is, de valójában jóval szélesebb fesztávúak, egy-egy nagyobb nemzetközi régióba illeszkednek be. Ez Zsolnay esetében például az Osztrák-Magyar Monarchia, Breuer Marcel esetében eredendően egy német kulturális mozgástér, amely aztán végképp nemzetközi jelleget kapott, Janus Pannonius esetében a mediterrán, latin nyelvű kultúra szélesebb régiója, Lickl pedig a német, Mozart-korabeli klasszicista zene nemzetközi világa. Olyan elemeket igyekszünk tehát hangsúlyozni, amelyek túlmutatnak a nemzetállami kulturális képzeleten.

– Akkor itt rákérdeznék a regionalitás problémájára. Az EU politikájában általában is nagy hangsúlyt kap a hagyományos nemzetállamival szemben a regionális gondolkodás. A magyar pályázati kiírásban is szerepel az a kritérium, hogy az elképzeléseket regionális méretekben kell tervezni. Földrajzilag milyen széles lenne az a régió, amelyet Pécs a programba bevonna?

– Koncentrikus körökkel jellemezhető, hogy milyen régiókkal dolgozik a pécsi pályázat. Az első körbe (a még nem létező) közigazgatási régiónk tartozik, tehát a dél-dunántúli régió, amelynek a városait Pécs bevonta a pályázatába, sőt részben ezeken túli városokat is. Második körben egy dél-magyarországi együttműködés foglalta a pályázat azzal, hogy belekerült Szeged kiemelt partnervárosként. A harmadik körben pedig mind Pécs, mind Szeged beletartozik abba a délre, délkeletre, délnyugatra mutató nemzetközi régióba, amely egy Trieszttől Temesvárig tartó, középen szélesülő (Tuzlág nyúló), a két végén elkeskenyülő sávot takar. Ez a nemzetközi kiségió egyrészt valaha az Osztrák-Magyar Monarchia déli határsávját jelentette, többségében olyan városokat, amelyeknek részben német volt a kulturális identitásuk, mert az értelmiségük német volt. Másrészt nagyon erősen multikulturális régió ez, nagyon sok kultúra hozta össze az itteni kulturális teljesítményeket, és olyan régió, amelyben erősek a lokális, nem etnikai jellegű regionalizmusok. A Bánátban vagy Isztrián létezik regionális kulturális mozgalom, amely például Isztria se

nem horvát, se nem olasz kulturális identitását hangsúlyozza, szemben a horvát vagy az olasz nemzeti ideológiával. Olyan kisrégiókból áll össze ez a multikulturális sáv, amelynek az egyes elemei nem biztos, hogy sokat tudnak egymásról, ám a pécsi pályázat, 2010 alkalmat adhat arra, hogy elkezdődjön az egymással való kommunikációjuk. Hogy újra fölvegyenek olyan szálakat, amelyeket 1914–1918 táján hullajtottak el, annak köszönhetően, hogy elzárkózó nemzetállamok alakultak ki a térségben, amelyek megpróbálták ideológiailag is uralmuk alatt tartani a kulturális teljesítményeket. Úgy vélem, ez az egyik legérdekesebb vonása, lehetősége a pécsi pályázatnak.

– Említette a legelején, hogy a magyar pályázat, szemben az általános uniós kiírással, jobban hangsúlyozza a városfejlesztési elemet az egész projektben, mint a programokat. A magyar pályázati kiírók így definiálják a projektet: „a kulturális és kreatív szektort katalizátorként használó (...) infrastrukturális és városfejlesztési program.” Nyilvánvaló, hogy egy ilyen elképzelésben a kultúra mint esélyteremtő jelenik meg, fontos annak munkaerő-felszívóképessége. De vajon reális-e egy ilyen városfejlesztési stratégia megvalósítása a vidéki Magyarországon?

– Inkább azt állítanám, hogy olyan város esetében, mint Pécs, nem nagyon van másfajta fejlődésre esély. Arra semmi esély nincs, hogy a tizenöt évvel ezelőtt felszámolódott ipari termeléshez hasonlóak települjenek ide. Az elmúlt tizenöt évben Pécsre, illetve a Dél-Dunántúlra az országba beérkezett külföldi működő tőkének mindössze a 2%-a került, s ez a 2% részben kereskedelmi láncokat jelent, amelyek jövedelemelszívóként működnek. Másfelé kell tehát keresni a megoldást. A magyarországi Kulturális Főváros-pályázati kiírást biztosan motiválta az elmúlt tizenöt év európai trendje, amely arról szólt, hogy kialakulóban van egy új gazdaság, a szimbolikus termékek termelésére épülő gazdaság, amelyben az információs társadalom feltételei kulcsszerepet kapnak, amelyben nem kell, hogy helyhez kötött legyen a termelés, hanem bárhol, ahol egy laptopot ki lehet nyitni, és rá lehet csatlakozni az internetre, ott már termelés folyhat. Az új gazdaság vagy a szimbolikus gazdaság nagyon divatos kifejezéssé vált annak idején. Kialakult az a meggyőződés, hogy a gazdaságnak a megújítása valahol itt keresendő, a fiatal nemzedékek dinamizmusának és az információs társadalom adta lehetőségeknek az összekapcsolódásában. Egy akkora egyetemi városban, mint Pécs, meg kell, hogy legyenek a feltételei az ilyen típusú fejlődésnek. És nem hiszem, hogy volna nagyon más megoldás, mint a kulturális fejlesztés. Jelen pillanatban Pécs számára csak olyan fejlődés képzelhető el, amely részben az egészségiparra, részben a kulturális iparra próbál építeni – amit a város versenyképességi pólus-stratégiája tartalmaz is. Mi volna más?

– Azt mondják, hogy Graz esetében a legfontosabb hozadéka az volt ennek a projektnek, hogy megváltozott a lakóknak a saját városukhoz való viszonya. Azt írod a pályázat szövegében, hogy az EKF-kezdményezések egyik célja, hogy a városlakók rácsodálkozzanak örökségükre, „és hozzákezdjenek vidám és szelíd átalakításához”. Miért e két – egyébként roppant szimpatikus – jelzőt használsz? Milyen a szelíd és vidám városátalakítás?

– Ez a mondat a pályázat legelején olvasható, „A városiasság újrafelfedezése” című részben, és számomra talán ez a legkedvesebb, legfontosabb mondat az egész szövegben. Arra próbálja föl hívni a figyelmet, hogy a városiasság elsősorban a nyilvános tereken való életen, az eleve létező, a sokfajta tevékenység együttes jelenlétén, az idegenség élményével való köztéri találkozásokon múlik. Pécs olyan város, ahol már most is létezik a nyilvános terek eleve létező, és olyan fejlesztési csomagot igyekeztünk összeállítani, amely még inkább kiterjeszti és fokozza ezt a minőséget. Szelíd és vidám városátalakításon főként a művészeti kreativitásnak a köztéren való megjelenését értem. A művészeti tevékenységek megjelenése a köztéren nem pusztán azért érdekes dolog, mert nem hagyományos helyszínt választanak maguknak, tehát nem színház- vagy előadótérmet, amikor létrehoznak egy alkotást. Inkább azért érdekes, mert amikor egy köztéri művészeti akció végbemegy valahol – ipartelepen, kőbányában, a főtéren egy

épület falának a multimédiás átfestésével –, akkor átértelmeződnek ezek a helyszínek, és megváltoztatják a helyeknek a városon belüli hierarchiáját. Jelentőséget kapnak olyan terek, amelyeknek a város lakói korábban nem tulajdonítottak jelentőséget, és más elbeszélések képződnek olyan helyekről, amelyekhez korábban csak lesújtó történetek kötődtek. Ezt nevezném vidám és szelíd átalakításnak. A művészeti kreativitás megnyilvánulásait olyan tereken és városkörnyéki helyszíneken, amelyek újraértelmezik ezeket, és bekapcsolják őket a városi elbeszélések nagy szövetébe.

– *Idézed a szövegben Rowe és Koetter híres könyvének címét, miszerint a város kollázs. Hadd soroljak én is néhány manapság közkeletű metaforát a példa kedvéért: láthatatlan város, semleges város, olvasható város, globális város, reprodukálható vagy fotografálható város. A sor nyilván hosszan lenne folytatható, s ezek a jelzők a mai urbanitás más-más aspektusaira mutatnak rá. Született-e esetleg a te fejedben olyan metafora, amely szerinted a leginkább jellemezné azt a várost, amely 2010-ben Európa Kulturális Fővárosa lehet?*

– A pécsi pályázatnak az a címe, hogy *A határtalan város*. Nem az én fejemben született, két közvetlen munkatársam talált rá (Szalay Tamás magyarul, Tarrósy István angolul), s nagyon sok szempontból kifejezi azt, amire a pályázatunk törekszik. Egyrészt utal a globalizációra és annak az információs társadalommal való összefüggésére, arra, hogy egy számítógép bekapcsolásával és a világhálóra való rákapcsolódásával bármely helyszínen is vagyunk, a határok eltűnnek. Másrészt arra is utal, hogy a pécsi olyan pályázat, amely nem kívánja figyelembe venni a határt, amely hosszú ideig a legfontosabb határ volt: a nemzetállami határokat, hanem túl szeretne lépni rajtuk. Harmadrészt pedig utal arra is – erről szól a záró, „Az átváltozó város” című fejezet –, hogy a város ma már nem zárt egység, inkább nehezen lehatárolható városi rendszer, városrégió, amelybe éppúgy beletartoznak a városszéli ipari létesítmények, mint a környező szuburbiák, s az olyan városkörnyéki települések, amelyeknek a lakói a városba járnak be tanulni, szórakozni, bevásárolni. A mai város számára háromféle értelemben is föloldódtak a határok, s a városfejlesztésnek ma elsősorban ezzel a hármas határtalansággal kell szembenéznie.

– *Ez is lenne a következő kérdésem, amibe most itt belekezdtlél. Annak ellenére, hogy tudom, nem ez a szakmád, mégis jócskán lett rálátásod erre a területre, ezért kérdezem általánosságban: milyen szerinted a jó városi kulturális politika? Három jelzőt mondasz a szövegben: legyen „ösz-tönző, fejlesztő, együttműködő jellegű”. Mit értesz ezen?*

– Jelenleg Magyarországon mindenütt úgy működik a kulturális területtel kapcsolatos politika, hogy van az állami, megyei vagy városi költségvetés, annak van kulturális ágazata, azt szétosztják az intézmények között. A kulturális politika kimerül egy alá-fölrendeltségi viszonyban – vannak, akik elosztják a pénzt, s vannak, akik kapják. A pénz pedig mindig kevésnek bizonyul, a szereplők mindegyike szűk keretek között kénytelen gondolkodni, ezért távlati elképzeléseik alig vannak, hiszen mindig csak egy évre érvényes az elosztás. Ezzel szemben én azt magyarázom a pályázat szövegében, mert azt olvastam a pályázatíráshoz való fölkészülés során a *kulturális várostervezés* különböző európai tanulmányaiban, hogy a kultúrát nem elkülönült ágazatként kellene kezelni, hanem a városi élet legfontosabb elemeként, amely egyben az egyik legfontosabb tőkevonzó eleme is a városnak. Kreativitás, önbizalom és elevenesség nélküli városba nem települ tőke. Nincs más, mint a kultúra, ami kreatívva, önbizalommal telivé és elevenné tehetne egy várost. Ha azt akarjuk, hogy a városunk fejlett és fejlődőképes legyen, hogy vonzza a tőkét és jobban éljenek a lakosai, akkor arra kell törekednie a városi politikának, hogy minél nagyobb legyen a kulturális szolgáltatások kínálata, mert akkor ott tudja tartani a városban a leginkább kreatív embereket, és szívesen jönnek olyanok a városba, akik tőkét hoznak. Gazdasági fejlődés és kulturális befektetés nem két elkülönülő dolog, hanem egy és ugyanaz. Nem lehet külön gondolkodni a kultúra fejlesztéséről és a gazdaság fejlesztéséről.

Egy politikusoknak és városházi hivatalnokoknak tartott pályázati tájékoztatót azt

találtam mondani, némi derűtséget okozva, hogy ideális esetben a Városháza kulturális és városfejlesztési osztálya azonos kellene, hogy legyen. És onnantól kezdve a kulturális politikának másként kellene viszonyulnia a többi városi szereplőhöz: partneri módon. Nem egyszerűen csak oda kellene adnia a pénzt az intézményeknek és az év végén beszámoltatni őket, hogy elköltötték-e, sokkal inkább szolgáltatást kellene nyújtani a számukra. Folyamatosan ösztönöznie kellene a kulturális intézményeket és szereplőket, hogy minél sikeresebbek legyenek. Például a város kulturális osztálya kellene, hogy a leghamarabb értesüljön az újabb és újabb kulturális jellegű európai pályázatokról, és tíz percen belül kellene továbbítania az információkat a város összes kulturális szereplője felé. Segítenie kellene őket a pályázat megírásában, lobbiznia kellene a pályázatokért. Erre gondolok, amikor azt mondom, hogy fejlesztő, ösztönző és együttműködő városi kulturális politikára van szükség.

– Szakemberek azt mondják, hogy az eddigi sikeres Európa Kulturális Főváros akciók mind koncepciózusak voltak, és a koncepción belül a kultúrafogalomra igyekeztek rákérdezni. Ilyen példának Grazot szokták emlegetni, ahol a kultúrát mint a mindennapi életformát igyekezett a projekt bemutatni, erre utalt az ő szlogenjük is, hogy „Kultur als Lebensmittel”. Kirajzolódik-e a pécsi pályázat anyagából, hogy milyen kultúrafogalom mentén gondolkodtak a létrehozói?

– Remélem, kirajzolódik – ha nem, akkor nem sikerült jól megírni. Egyrészt városi kultúráként gondolkodtunk róla, amelyben nagy szerepet kap – ahogy már erre utaltam is – a köztér, a nyilvános tér és használati módjai, a város köztéri kulturális eleveensége. Másrészt nagy szerepet kap benne a művészeti kreativitás. Ám ezt nem elvi megfontolások magyarázzák, hanem a városnak a jellege, amelyben élek, és amelynek a pályázatát írom. Nem azért írtam ilyenre a pályázat szövegét, mert elvileg ezt tartom helyesnek, hanem azért, mert Pécs olyan város, ahol megkapó a közterek eleveensége, s amelynek erős művészeti közege van. Tehát nem elvileg fölmerülő kérdés, hogyan is értelmezzük a kultúra fogalmát – ez abban a városban fölmerülő kérdés, amelynek a kulturális tervezésével éppen foglalkozunk. Pécsen talán ez a két legfontosabb elem, amelyre rá lehetett építeni a Kulturális Főváros-pályázatot.

– Azt írod a szövegben, hogy a város legfontosabb kulturális tényezője az építészet, s valóban az építészet tűnik annak a kulturális tényezőnek, ami nem egyszerűen kötelező programként, hanem elengedhetetlen elemként van jelen a maga legtágabb értelmében. A város épített környezetének alakítása, karakterének, arculatának formálása egyben olyan szimbolizációs folyamat, amely az egész városi identitás kérdésének fontos eleme. Hogyan oldja meg ezt a pályázat? Látod-e csélyét egy új városi közösségiségtől áthatott építészet megjelenésének?

– Ez nagyon nehéz kérdés. Az utóbbi tizenöt évben azt szokás írni a szakirodalomban, hogy amióta a globalizáció által kiváltott városverseny fölerősödött, az egyes városok arra kényszerülnek, hogy minél jobban kiemeljék a saját arculatuk különbözőségét a többiekéhez képest, s ezért az építészetnek újra fölértékelődött a szerepe, és főszereplővé vált a városarculat-formálásban. Nagyszabású építkezésekkel néhány év alatt át lehet alakítani a város arculatát, legalábbis kísérletet lehet rá tenni – elsősorban nagy és gazdag városokban, mint mondjuk Rotterdamban az elmúlt tíz évben, Koolhaas és mások híres épületei révén, ám néha kisebbekben, egy-egy épület által is, mint amilyen Bilbaóban Frank Gehry Guggenheim Múzeuma. Láttunk olyan Kulturális Főváros-éveket, ahol az építészet városarculat-formáló szerepe nagyon erőteljes volt, például a grazi. Én úgy vélem, ezzel az eszközzel mérsékelten kell bánni, főként olyan tőkeszegény vidéken, amilyen Magyarország. Nem mindegy az sem, hogy mekkora a város, amelyben lebonyolítunk egy városarculat-átalakító építészeti projektet. Egy százhetvenezres város esetében nemcsak a tőke kisebb, mint egy nyolcszázezres városban, nagyobb a veszélye is a programnak. Egy metropolisz kollázs-jellege elnyeli a problematikus, a városi karakterhez nem igazodó építészeti elemeket, egy középváros jóval kevésbé. A pécsi programban

ugyan szerepelnek olyan új épületek (elsősorban a Zenei- és Konferenciaközpont), amelyek, ha megvalósulnak, bizonyára módosítani fogják a város arculatát, de a pályázatnak a középpontjában nem az építészettel történő városátformálás áll. Ez aránytévesztés lett volna, úgy gondolom.

– Főként mely társadalmi csoportok részvételére épít a pályázat? Meg lehet-e ezt egyáltalán mondani?

– Mindig el szoktam mondani, hogy noha egyetlen szerző fogalmazta meg a pályázat szövegét, valójában mégis közösségi alkotás. Nemcsak azért, mert nagyon sok embernek a mondatai, félmondatai, szavai, ötletei, javaslatai kavarognak benne, s nemcsak azért, mert sok előmunkát – tanulmány, konferencia-hozzászólás, workshop, szakértői anyag – ért benne célhoz, hanem azért is, mert a város némely társadalmi csoportja erőteljesebben bele akart és tudott szólni a pályázatba: az ő elgondolásaik lenyomata a pályázat. Én ilyen szempontból csak médium vagyok. A szövegemből azok a társadalmi csoportok beszélnek, amelyek a városban befolyásolni akarták a pályázat tartalmát.

– Talán ide kívánczik a kérdés, hogy sikerült-e a pécsi pályázatnak a magas- és tömegkultúra közti kényes arányokat kialakítani? Tehát a „kultúrát a tömegekhez” vagy a „tömeget a kultúrához” dilemmája, gondolom, ennek a pályázatnak a kapcsán is fölmerült; ez mely irányba tolódott el?

– Tavaly ősszel, az előpályázat előkészítése során az az álláspont alakult ki, hogy valamiféle egyensúlyi állapotot kellene elérni ez ügyben – eredetileg én is így gondoltam. Ma már nem gondolom ezt. Most úgy gondolom, hogy ez a kérdés nem nagyon érdekes a pécsi pályázat szempontjából. Amikortól a kultúrára nem úgy tekintünk, mint teljesítmények összességére, hanem úgy, mint különböző közösségeket összetartó és kommunikációképesse tévő közvetítő közegre, akkor ez a választási kényszer már nem tűnik igazán relevánsnak. A pályázatba a kulturális események felsorolásakor belekerültek események, amelyeket a magas kultúrához, illetve a tömegkultúrához szoktak sorolni, ám ezek arányának szerintem nincs különösebb jelentősége vagy üzenete.

– Pécs jelenlegi kulturális imázsában az örökség nagyobb szerepet játszik, mint a jelen. Így van-e a pályázatban is, avagy a kortárs és a jövőre utaló elemek is hangsúlyt kapnak?

– A pécsi pályázat elkészülésének érdekes íve, dinamikája van. 2004. október 11-12-én tartottunk itt egy konferenciát az Európa Házban, amelynek az volt a címe, hogy „Európa magyar kulturális fővárosa – a pécsi pályázat”. A konferenciát bevezető programírásomban szerepelt az a félmondat, ami most belekerült a kérdésedbe, miszerint Pécs kulturális imázsában az örökség fontosabb szerepet játszik, mint a jelen, s kívánatos lenne megtalálni a kettő egyensúlyát. Az ív, amelyet a pécsi pályázat koncepciója bejárt tavaly októbertől a pályázat leadásáig, idén augusztusig, fokozatos elmozdulás az örökség-központú pályázattól a jelen-központú felé. Elmozdulás a városban meglévő hagyományokat és teljesítményeket hangsúlyozó érvelés felől egy másik felé, amely a kulturális várostervezés új modelljének a kialakítását szeretné elérni a Kulturális Főváros-pályázat által.

– Ez tükröződik a szlogen megváltozásában is?

– Így van. Az eredeti, „A jövő gyökerei” szlogen, amellyel a tavaly októberi konferencián álltam elő, ezt a bizonyos örökség-jelen egyensúlyt próbálta kifejezni. Megváltunk tőle, mert a koncepciónk elmozdult más irányba.

– Mely fejlesztési modellek jutottak érvényre a pécsi pályázatban? Milyen kulcsprojektek köré szerveződnek a fejlesztések?

– A fejlesztéseink három modellt követnek. Egyrészt hagyományos fejlesztési modellt: ha van egy lerobbant lakásállományú városrész, amelyben megszűnnek a boltok és a szórakozóhelyek, s nem fizetik a közüzemi díjakat, akkor ezzel a városrészsel előbb-utóbb kell valamit kezdened. Ha ebbe a lerobbant városrészbe belehelyezel egy fejlesztést, húzóprojektet, azaz nagyon sok pénzt, akkor ez a projekt lassan fölhúzza a környezetét. Azzal, hogy betelepítettél egy addig ott nem működő funkciót, elkezdnek más funkciók is odatelepülni, élővé válnak a terek, megemelkednek az ingatlanárak, új lakosok költöznek oda, elindul egy hosszabb távú, spontán fejlődési folyamat. A pécsi pályázatban vannak olyan fejlesztések, amelyek ezt a modellt követik, s egy-egy lerobbant városrész átalakítását célozzák.

Aztán van egy másik, újabb keletű fejlesztési modell, a kulturális negyed kialakítása. Én főként a holland példáinak próbáltam utánajárni. Ezek gyakran volt ipartelepek vagy kikötők kulturális célú átfunkcionálását jelentik. Adott egy nagy kiterjedésű, már nem működő, kiürült ipartelep vagy kikötő, amelynek az infrastruktúrája gyalázatos állapotban van. Spontán módon vagy tervezett városfejlesztéssel olyan emberek kezdik el birtokba venni e területeket, akik már nem ipari termelést akarnak ott folytatni, hanem valamilyen kulturális tevékenységet. Olyan kulturális negyedek jöttek így létre Hollandiában vagy Angliában, amelyekben nagyon sokféle funkció települt meg. Némileg elkülönülnek a várostól, ám nyitottak is felé. Egyrészt turisztikai látványosságokká válnak, másrészt a városlakók használják őket mint szórakozónegyedeket. Egyszerre helyszínei kulturális fogyasztásnak és termelésnek. Nagyon gyakran itt települnek meg a kreatív iparágakkal foglalkozók: designerek, webtervezők, divattervezők, ipari formatervezéssel foglalkozók. Egyszerre helyszínei a szimbolikus gazdaságnak és a fiatal generációk szubkultúráinak. A kulturális negyed általában nagyon heterogén dolog, s ugyanakkor nagyon kreatív közeg. Pécsen a Zsolnay-gyár hatalmas épületegyüttese és közparkja, amely mint „város a városban” beékelődik a várostestbe, s amelyből visszaszorult a termelés, hatalmas területén üres épületeket hagyva maga után, szinte kínálja magát arra, hogy kulturális negyeddé változtassuk. Ez a második fejlesztési modell, amely szerepet játszik a pályázatunkban.

A harmadik modell pedig, amellyel én elsősorban a nyolcvanas évekbeli barcelonai városfejlesztésről olvasva találkoztam, a közterekre irányuló, katalizátor jellegű fejlesztés.

tés. Ez esetben a lerobbanó városrészekbe nem nagy beruházásokat, húzóprojekteket helyezünk el, hanem a köztereit újítjuk föl. Nem arra irányul a figyelmünk, hogy költséges beruházás, új funkció odahelyezése révén próbáljunk megváltoztatni egy városi kontextust, inkább a most is ott lévő funkciót próbáljuk életre kelteni. A parknak, a játszótérnek, a térnek, az utcának a funkcióját próbáljuk újra elevenné tenni, amely katalizátorként elindítja, elindíthatja közvetlen városi környezetének a fejlődését. Egy sétálóutcává változtatott, korábban közlekedési folyosóként működő utcába újra üzletek települhetnek, majd szórakozóhelyek nyílnak, és így tovább. A pályázatunk fejlesztési csomagjában azért van hangsúlyos szerepe a „Közterek és parkok újjáélesztése” nevű kulcsprojektnek, mert meg szeretnénk próbálkozni ennek a katalizátor jellegű városfejlesztési modellnek a pécsi megvalósításával.

– Arra kérnélek, mondjal valamit a pécsi pályázat megszületéséről, hiszen nemcsak az eredmény, hanem a hozzá vezető út is fontos tanulságokkal szolgálhat.

– Ha végiggondolom, hogy az elmúlt háromnegyed év során adott interjúkban miről kellett beszélnem, akkor azt kell mondanom, sokkal többet kellett a most fölített kérdésre válaszolnom, mint a pályázat tartalmára vonatkozó kérdésekre. Sokak számára ugyanis ez a történet jóval érdekesebb, mint a pályázat tartalma. Ugyanis ez a történet a civil kezdeményezés erejéről szól, a civil kezdeményezés mítoszát építi. Azt bizonyítja, lehetséges, hogy a politikán kívül álló emberek egyszer csak úgy gondolják, a város egyik legjelentősebb kérdésében véleményt nyilvánítanak, mert befolyásolni szeretnék a dolgok alakulását, és tudják is befolyásolni, s idővel olyan helyzet alakul ki, hogy döntő szerepet játszhatnak ennek a kérdésnek a városi intézésében. Ez a mi történetünk, a közvetlen munkatársaimé és az enyém.

Pécsett több mint két éve folynak nyilvános viták és informális beszélgetések arról, hogy milyen legyen a város a Kulturális Főváros-pályázata. Én is egy informális beszélgetésen találkoztam először a témával: elhívtak, még 2003-ban, egy beszélgetésre az MTA Regionális Kutatások Központjának a székházába, amelynek az volt a célja, hogy a város kulturális elitjében folyó gondolkodást összekössék a városvezetés pályázási szándékával. Ez a törekvés akkor kudarcot vallott. Részben azért, mert a kulturális szereplők maguk sem voltak képesek megegyezni alapvető dolgokban, részben azért, mert a városi politika gyakran kávéssal kezelte a kezdeményezést. Akár azt is mondhatnám, az én érdeklődésemet ez a kudarc keltette föl. A kezdet kezdetén nem az érdekelt, hogy milyen legyen Pécs Kulturális Főváros-pályázata, hanem az, hogyan lehetne ezt a civil kezdeményezést városi hatóerővé tenni. Hogyan lehetne kialakítani olyan kommunikációs formákat, amelyek lehetővé teszik, hogy összetalálkozzon a várospolitikai szándék és a kulturális elit muníciója.

A történetünk, eddig, talán sikertörténet. Azok az értelmiségi kezdeményezések, amelyek a városban megfogalmazódtak az elmúlt két évben, beépültek a pályázatba. A városvezetés elfogadta és ma már sajátjának tekinti őket. Partneri együttműködés alakult ki meglehetősen különmű szereplők között, amely nem zökkenőmentes, nem nélküli a vitákat és a feszültséget, de mégiscsak működőképesnek bizonyult, és elvezetett a pécsi pályázathoz.

– Az első forduló után az derült ki, hogy Pécs pályázatának különös erőssége a koncepciózussága volt, és, ahogy arról már beszélünk, a nemzetközi tapasztalatok is azt mutatják, hogy általában azok az akciók lettek sikeresek, ahol erős húzókonceptió mentén dolgozták ki a projektet. De vajon mi alapján fogják majd elbírálni a pályázatot? Lehet-e azt gondolni, esetleg tudni, hogy nemcsak a pályázati anyagoknak, hanem a döntésnek is fő eleme lesz majd a koncepció minősége, átgondoltsága?

– Remélem, igen. A minisztérium által felkért bírálóbizottság döntésében biztosan szerepet játszik majd a koncepciók megítélése, de más szempontok is: a pályázatok vizuális megjelenése – hogy olyan vizuális nyelvet beszélnek-e, amit értenek Európában is –,

továbbá a városok gazdasági állapota és kulturális fejlődési lehetőségeik mérlegelése is. Fontos tudni, hogy az elmúlt évtizedben megváltozott az Európa Kulturális Fővárosa-kezdemenyezés jellege, részben a célja is, s általában területfejlesztési jelleget kaptak azok a döntések, amelyekkel az egyes nemzeti kormányok megnevezték saját jelöltjüket. Így történt például Liverpool, a mostani „kulturális főváros”, Cork és a két német város, Essen és Göttingen esetében is. A bírálóbizottságok egyik esetben sem azt a várost választották ki, amely fejlettségénél fogva a legmagasabb színvonalon tudná megrendezni a Kulturális Főváros-évet, épp ellenkezőleg, olyan városokat választottak, amelyek gazdaságilag stagnáló vagy depressziós övezetbe tartoznak, amelyeknek fejlődési lökésre és önbizalomra volna szükségük, hogy elindulhassanak új növekedési pályájukon, ugyanakkor megvan bennük az izgalmas kulturális fejlődés lehetősége. Innen nézve nagyon meglepő lenne, ha a bírálóbizottság Budapestet javasolná a címre. Meglepő volna, és teljesen ellentétes az elmúlt évek európai trendjével. Én úgy gondolom, az a pályázat nyerhet, amelyben együtt áll négy tényező: a színvonalas koncepció, a vizuális megjelenés európai olvashatósága, a területfejlesztés szükségessége, illetve a jelentős és érdekes kulturális fejlődési lehetőség.

– Valószínűleg nem a pécsieket kell meggyőzni arról, hogy a város miért méltó a cím elnyerésére, magának a pályázati anyagnak ez a meggyőzés az elsődleges retorikai funkciója. De létezik-e arra valamilyen terv, hogy a pályázati anyag legitimitást szerezzen egyrészt a városlakók körében, másrészt, hogy egy esetleges győzelem esetén Pécs elfogadottságát megerősítse? Vagy ez még teljesen a jövő kérdése?

– Úgy gondolom, a pécsi pályázatnak nagyon erős a helyi legitimitása. Nem attól félek, hogy a pécsiek nem tekintik a sajátjuknak a pályázatot, amelyet elkészítettünk, inkább attól, hogy túlzottan nagy reményeket fűznek hozzá. Arra kell törekednünk az augusztus és október közepe közötti kéthónapos kommunikációs kampány időszakában, hogy Pécs elfogadtassuk más városok lakóival is mint olyan várost, amely lehet, hogy Európa Kulturális Fővárosa lesz. Arra kell törekednünk, ne fordulhasson elő, hogy a kormányzati bejelentéskor Pécs neve hallatán azt gondolják a tévénézők és a rádióhallgatók: „Pécs? Ezeknek adták? Ezek kapták meg?” Azt hiszem, Pécsnek jó esélye van arra, hogy elkerülje ezt a reakciót, mert olyan város, amelynek az imázsához nagyon erőteljesen hozzátartozik a kultúra.

Ahhoz, hogy Pécs nyerjen a pályázaton, meg kell győznünk azt a kulturális közeget, amely a döntéshozatalt körbeveszi. Ez nem könnyű feladat, ugyanis Magyarországon a jelentőségéhez képest szerény és nem túl színvonalas médiaérdeklődés övezi a pályázatot. Ha például Németországgal hasonlítjuk össze a hazai médiaérdeklődést, akár azt is mondhatnám, meghökkentő a különbség, hogy mekkora jelentőséget tulajdonítanak a pályázatnak ott, illetve itt. S mivel Magyarország szerkezeténél fogva olyan ország, amelyben az országos média egyben budapesti média is, s Budapest az egyik pályázó város, ezért egy vidéki város számára nehéz vagy rendkívül költséges az üzeneteit eljuttatnia a közvéleményhez. Az a tapasztalatunk, hogy az országos médiumok többségében nagyon szerény érdeklődés van az iránt, hogy mit is tartalmaz a pécsi pályázat, és nem vitás, hogy a többi pályázat tartalma iránt se nagyon érdeklődnek.

– Végül egy személyes kérdést tennék fel: jövőt determináló várospolitikai kérdésekkel foglalkozhattál. Mennyire volt nehéz avagy könnyű a gondolkodás, tervezés e léptékéhez hozzászokni?

– Nehéz volt, kimondottan nehéz. Nagyon nagy kihívás volt és egyáltalán nem vagyok biztos benne, hogy maradéktalanul megfeleltem a követelményeknek, amelyeket a feladat elém állított. Egy interjúban már elmeséltem egyszer, milyen megdöbbentő volt számomra, amikor először kellett városfejlesztési kérdésekről tárgyalnom, s rájöttem, hogy a tárgyalópartnereim számára, amikor egy-egy fejlesztésről szó esik, a százmilliók tételek kevéssé érdekesek, a számolás a milliárdnál kezdődik. Gondolom, elég, ha csak az

egyetemi adjunktusi fizetésem nagyságára célzok, s érthetővé válik, vajon miért okozott válságos pillanatok számomra ez a tapasztalat. Aztán idővel hozzászoktam. Ugyanígy megrázó volt belegondolni, milyen következményei lehetnek egy-egy fejlesztésre vonatkozó félmondatomnak, amit beleírok a pályázatba.

Ugyanakkor végtelenül érdekes feladat volt, mert nagyon sok és nagyon sokféle emberrel, szakmával, világlátással voltam kénytelen szembesülni nap mint nap. Olyan embereknek a szempontjait, értékeit, tudását kellett figyelembe vennem és egyeztetnem, akiknek a szakmaival még sose találkoztam életem során. A városfejlesztés olyan terület, ahol roppant sokféle szemlélet, szakma, diskurzus, megközelítésmód találkozik össze – ez nagyon érdekes volt és nagyon sokat tanultam belőle. S talán még egy általános tanulsággal is szolgált, nevezetesen azzal, hogy azt tartjuk ugyan jónak, ha egy város esetében a fejlesztés megtervezett, ám az én tapasztalataim azt mutatták, hogy a fejlesztés-tervezésben az esetlegességnek meglehetősen nagy szerepe van. Valószínűleg nem lehetséges, és lehet, hogy nem is érdemes kiiktatni belőle ezt a komponenst.

A PÉCSI SZÁL

1.

Beszélhetünk a városokról mint palimpszesztekről,¹ amelyek egymásra írt újabb rétegei folyamatosan olvashatatlaná teszik az előzőt. A történeti múltakat mindig elfedi egy újabb réteg, épületeket bontanak le, utcákat helyeznek át, lakók költöznek el, újak érkeznek, mindegyikük hozzátesz valamit a térhez, amelyben él, s minden mozdulat óhatatlanul elfed, majd láthatatlanná tesz valamit. A város történetei alásüllyednek a múltba, illetve a földbe, az egykori lakók nyomai részben odavesznek.² Ennek a metaforának megfelelően a városok története nem lezárt történet, nem független a mindenkori jelenben élők történeteitől, akarattuk összegződésétől.³ A városlakók általában mindig inkább a jövőjükkel foglalkoztak, mintsem múltjuk feltárását tekintették kulturális identitásuk, cselekedeteik alapjának. A modern városok tervezői, a városalapítók⁴ különösen gyakran nyúltak hozzá a rájuk bízott tér egészéhez, ceruzájuk nyomán lakónegyedek tűntek el, úthálózatok nyomvonala változott meg, szimbolikus rendek alakultak át, új életformák jöttek létre, illetve régiek kényszerültek a metamorfózisra. A múlt, amely szó szerint visszacsüppedt a mélybe, illetve eltűnt, kimosódott a tapasztalattal megismerhető terek szövetéből, egyre inkább ott tülekszik az emlékezet formái által feltárható, elsajátítható terek egymást nyomó, fedő rétegrendszerében. Így lett a modern városok története az elfojtások és utóéletek története, nem véletlen, hogy a pszichoanalízis éppúgy fel- és kihasználta az archeológia metaforáit, mint a kultúrtörténet megannyi formája.⁵

¹ Andreas Huyssen: *Present Pasts. Urban Palimpsests and the Politics of Memory*. Stanford University Press, Stanford, California, 2003.

² Vö. például Batár Attila remek mikrohistoriográfiai elemzését egy bécsi utca építészettörténetéről. Attila Batár: *Die Geschichte als Architekt. Eine Strasse in Wien – Der Mölker Steig*. Mit Fotos von Lucien Hervé. Mölker Verlag, Wien, Budapest, 1999.

³ Vö. tbk. *Imagining Cities. Scripts, Signs, Memory*. Edited by Sallie Westwood and John Williams. Routledge, London and New York, 1997.

⁴ Konrád György: *A városalapító*. Magvető, Budapest, 1977. Az 1973-ban a kiadónak beadott kézirat csonka kiadása. A teljes szöveg: Pesti Szalon, Budapest, 1992. Konrád szövegét – az irodalmi olvasatoktól és értékelésektől függetlenül – példátlanul fontos forrásértékű szövegnek tekintem, amelyből pontosan rekonstruálható a racionális várostervezés filozófiája éppúgy, mint a retorikája: „Tervezni akartam magam is, minél kevesebb akadállyal. Nekem már utamban volt a versengő magánérdekek szövevénye, a szétforgácsolt megbízótókék, beépíthető telkek és építőcégek kisszerűsége, és maga az idővel együtt rendeződött, szegényes város, egy rétegezett társadalom sugaras-körgyűrűs térszerkezetével, melyben a lakás- és társadalmi osztályok a főtér környéki márványlépcsős barokk mágnáspalotákból, a mitológiai és növényi ékítményekkel agyontagozott polgári bérházaktól a városszéli munkástelepekig és sárból tapasztott cigányviskókig folyamatosan süllyedtek, évszázadok egyenlőtlenségét beszédes anyagokban örökítve át. Nemcsak a lakók, a zárt terek rangsorát is elutasítottam. Áttörni akartam ezt az ellenálló struktúrát, mely a növvő forgalmat is minden irányból a túlterhelt központra zúdíttja.”

⁵ Vö. Sigmund Freud: „A téboly és az álmok W. Jensen *Gradiva*-jában”. In. *Művészeti írások. Sigmund Freud művei*. IX. Filum Kiadó, Budapest, 2001. 11–103. old., Radnóti Sándor: „*Gradiva*. Esettanulmány.” In. *Műhelymunka*. Alföld könyvek, Csokonai Kiadó, Debrecen, 2004. 11–36. old. Louis Rose: *The Survival of Images. Art Historians, Psychoanalysts, and the Ancients*. Wayne State University Press, Detroit, 2001.

A modern geológia, majd archeológia, a múlt elsajátításának immár nem mitologikus formái elképzelhetetlenek voltak a rétegtan kidolgozása nélkül.⁶ A stratifikáció szemléletmódja az archeológia, illetve esetünkben a városi múlt kutatásának alapvető módszertani eszköze. Az egymásra rótt rétegek széjjelbontásának, ismét láthatóvá tételének, a múlt rekonstrukció általi visszavételének mozzanata az emlékezet színházának nagy drámai pillanata, rítusa.⁷ A modern városok kialakulásának, illetve a korszerűnek vélt urbanisztika elveinek megfelelően kialakított tereknek a létrehozása elkerülhetetlen módon a folytonosság melletti érvek háttérbe szorítását jelentette: Patrick Geddes,⁸ Le Corbusier,⁹ Walter Gropius¹⁰ – más-más módon, de egyaránt – a jelen és az eljövendő elkötelezettjeként nyúltak hozzá a rendelkezésükre álló terekhez, s ne felejsük el, igen történetietlen és igazságtalan lenne az örökség fogalmának és szemléletének, normarendszerének visszavetítése a 19-20. század java részének normarendszereire.

Megítélésem szerint a fordulat, ha lehet arról beszélünk, akkor következett-következik be, amikor a múlt rétegeinek feltárása, a feltárások eredményeinek közzététele, jelzése a nyilvános terekben immár nem csupán a várostörténezszer programjának megfelelően történik, hanem nagymértékben azonos lesz a kortárs városok kulturális identitáspolitikájával, amikor tehát a múltat már örökségnek látjuk, amellyel jól sáfárkodni a mindenkori jelenben élők kötelessége is. Ez a fordulat nem más, mint az „emlékezettörténet” szemléletmódjának megjelenése és dominánssá válása. Ez a szemléletmód, Jan Assmann invenciója,¹¹ nem azt kérdezi többé, hogy (*wie es eigentlich gewesen*) mint is történt valami eredetileg, el- lenben az emlékezet történetét tekinti elemzésre érdemesnek: „A tulajdonképpeni értelem- ben vett történelemmel ellentétben az emlékezettörténet nem a múlt mint olyan érdekli, hanem a múlt csak úgy, ahogy emlékeznek rá.” (id. mű.)

Ennek értelmében, amikor egy városnak az emlékezetek rekonstrukciója általi történetét alkotjuk meg, nem azt vizsgáljuk, hogy mint is történtek ott a dolgok „tulajdonképp”, hanem azt, hogy a korszakok során át miként alakult a múltak emlékezetének története.

Amikor azt látjuk, hogy korunkban a városok társadalompolitikai, sorsdöntő kérdés- ként fedezik fel önmaguk történetét, s azt a jövőt alakító politikai döntéshozatalok alapjá- vá kívánják tenni, azaz kulturális (fő)városként kívánnak a jövőbe lépni, akkor épp ennek a fordulatnak megfelelő lépések megtételéről van szó. A kulturális fővárosok létrehozata- lának mozgalma nem új városok, hanem új múltak létrehozásával kezdődött el: nem ed- dig nem ismert térszerkezetek létrehozásával, hanem az elsüllyedtek feltárából adódó lehetőségek urbanizmussá formálásával. Nem pusztán s nem elsősorban nosztalgia- ról, „városvédelemről” van tehát szó, annál sokkal többről, s mint látjuk, bonyolultabb össze- függésrendszerrel: a városok történetének mnemohistoriográfiai szemlélete elválasztha- tatlan az emlékezetpolitikai fordulattól, s az annak megfelelően létrejött kulturális örök- ség-fogalom szinte példátlan karrierjétől, egyre erőteljesebb hatásmechanizmusaitól. A mozgalomban részt vevő (fő)városok nem tesznek mást, mint a kortárs művészet és kul-

⁶ Glyn Daniel and Colin Renfrew: *The Idea of Prehistory*. University Press, Edinburgh, 1988. ill. Nicolaas A. Rupke: *The Great Chain of History. William Buckland and the English School of Geology (1814–1849)*. Clarendon Press, Oxford, 1983.

⁷ Mike Pearson and Michael Shanks: *Theatre/Archaeology*, Routledge, London and New York, 2001.

⁸ Volker M. Welter: *biopolis. Patrick Geddes and the City of Life*. The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, London, England, 2002.

⁹ Le Corbusier: *La Ville Radieuse*, Boulogne, Seine, 1933, ill., *The Radiant City*, Viking Press, 1970., ill. Kenneth Frampton: *Le Corbusier*, Thames and Hudson, London, ill. Le Corbusier: *Az új építé- szet felé*. Corvina, Budapest, 1981.

¹⁰ Siegfried Giedion: *Walter Gropius*. Dover Books on Architecture, 1992.

¹¹ Jan Assmann: *Mózes, az egyiptomi. Egy emléknym megfejtése*. Osiris Kiadó, Budapest, 2003. 25. old.

túra nyilvános színpadára állítják a múlt feltárásának, rekonstrukciójának folyamatát, a palimpszeszt olvashatóvá tételének eljárását. Ez az új nyilvánosság, amelyben a városlakók számára a hozzáférhetővé tett múlttal való megismerkedésük immár nem pusztán szabadidős hobbitevékenység, hanem kulturális identitásuk immanens része, ez az új kollektív tapasztalatrendszer eddig nem ismert lehetőségeket és problémákat rejt magában. Annyi bizonyos, hogy az emlékeztörténet, azaz a tudatos önreflexiók sorozatának kollektív tapasztalatává érlelése a városi lét, a városi polgárrá válás új szerződési formáit, kulturális gyakorlatát kínálja. Ugyanakkor az is tény, hogy a látvánnyá tett városok,¹² a színházzá tett terek egyben azt is jelentik, hogy a múlt mitizálása adandó alkalommal nem várt problémákhoz is vezethet: nem kevesen a XIX. századi skanzenek, *theme parkok* példájára mutatnak, azaz a kiállításá tett városok válságának lehetőségére.

Amikor Pécs helyét keressük a kulturális fővárosok mozgalmában, amikor ennek a városnak a pályázatát olvassuk s tesszük elemzés tárgyává, akkor megítélésem szerint megkerülhetetlen a fentiekben nyilván vázlatosan rekonstruált kontextus felidézése, már csak azért is, mert a pályázat szövege számtalan helyen utal annak ismeretére, még ha egyes pontokon nyilván másként ítélünk is a kollektív memória és városi tér folytonosan változó szerződéseiről, viszonyrendszereiről. Mielőtt azonban rátérhetnék a pályázat méltatására, még egy – ezúttal személyes és rövidebb – kitérő erejéig kell az olvasó türelmét kérnem.

2.

Akármint is, de illőnek vélném, hogy tisztázzam a helyemet ebben a történetben, nem idevaló, azaz óhatatlanul kívülről álló lévén. Soha nem éltem Pécsen, csak jártam, aludtam, tehát *voltam* itt, többször tanultam, kevesebbszer tanítottam. Leginkább tehát az egyetemeket és a múzeumokat, kollégiumokat, szállodákat, éttermeket és kávéházakat, az utcákat ismerem. Szinte soha nem voltam lakásokban Pécsen, azaz semmilyen formában nem voltam itt *otthon*.¹³ Lehetőségeimhez képest sokat csavarogtam a városban, amit az idegenek tapasztalatszerzési módszerei közül a legfontosabbnak vélek, de – nem tagadom – ha el is tévedtem Pécsen, soha nem vesztettem benne el, márpedig ez komoly különbség. A kortárs építészet jeles alkotásainak nyilván csak egy részét ismerem tehát személyes tapasztalatból, kívülről, s még így is jóval több vitám lenne a „regionális eklekticizmus” itteni példái-val, mint azt épp ebben a szövegben illene bevallanom. Talán érdemes még megemlítenem, hogy feltehetőleg az átlagnál többet olvastam Pécsről, illetve pécsiektől, valamelyest talán tisztában vagyok a *Jelenkor* történetével, annak a modern és kortárs magyar kultúrában játszott szerepével, de hát mindez nem változtat az alapvető tényen: kívülről voltam és maradok. Amúgy egy undok és nyomasztó nagyváros lakója, mert hosszabb-rövidebb periódusoktól eltekintve mindig Budapesten éltem. Talán nem lényegtelen itt megemlítenem, hogy szülővárosomnak a kulturális főváros-pályázaton való indulását mélységes tévedésnek gondoltam s gondolom most is, ellenben a Szegedet is elvállaló Pécs indulását az első pillanattól nagy örömmel követtem, már csak azért is, mert azt a keveset, amit egy középváros életéről belülről tudhatok, Szegednek köszönhetem, ahol diákéveim egy részét tölthettem. (Az albérlés persze nem otthonlét, ellenben a mások otthonosságába való folyamatos kukucskálás lehetőségét kínáló életforma, az ideiglenesség szabadsága.)

¹² Bella Dicks: *Culture of Display. The Production of Contemporary Visibility*. Openn University Press, 2003.

¹³ Vö. *Az Idegen. Variációk Simmeltől Derriáig*. Szerkesztette Biczó Gábor, Csokonai Kiadó, Debrecen, 2004.

A következőkben tehát egy a város iránt feltétlen rokonszenvet tápláló kívülről megfigyelései következnek, s nyilván a szöveg azon pontjaira utalhatok – remélem – autentikusan, ahol helyi ismereteim és egyébként megszerzett tudásom egymást erősítik: s ez elsősorban a múzeumok kérdése lehet.

3.

Úgy olvastam el a pályázat szövegét, mint egy útikönyvet, amely a múltba és a jövőbe vezet, amelyből megtanulhattam, hogy mindazok, akik ezt a pályázatot írták, mint is látják saját városukat: feszes tárgyilagossággal megírt, ám vallomás erejű oldalak sorát olvastam, még ha az intenció szerint ezek a mondatok igényesen szárazak is. S ez a „vallomás” többről, jóval többről szól, mint a lokálpatriotizmusról. A pályázat írói tisztában voltak azzal, meg is fogalmazták világosan és félreérthetetlenül, hogy a „helyi kultúra” önmagában nyilván nem keltheti s nem is kelti fel „a világ” érdeklődését Pécs iránt, azaz önmagában sem a Zsolnay-gyár, sem a Csontváry Múzeum nem elég vonzó ahhoz, hogy a város felkerüljön a látogatható, látogatásra érdemes városok sorába, azaz bekerüljön a rafinált útikönyvek és útifilmek által kedvelt célpontok közé. Vagyis a pályázat centrumában nem a helyi kultúra önfeledt, reflektálatlan dicsérete, tehát a mindig érthető, vitára, párbeszédre alkalmatlan lokálpatriotizmus, illetve a „látványosságot bármi áron” koncepciója áll. Ellenben épp a kulturális örökséghez, illetve a kortárs kultúrához való mélységesen reflektált viszony megfogalmazása és e tapasztalat kimunkálása az, amelyet a pályázat tétjének is tekint: s ez nem más, mint a *kulturális léptékváltás koncepciója*. Az én olvasatomban ennek a fogalomnak két, egymással szorosan összefüggő újdonsága, sajátossága van. Az egyik maga a fogalom eredete, azaz használati kontextusa által felkínált szemlélet újszerűsége. A térképészeti metafora előnyei világosak: hiszen lépték kérdése, hogy a térképeinken mi is *látható*, s a léptékváltás ennyiben nem más, mint a *láthatóvá tétel* eljárása. Azaz a pályázat lényege a kulturális mintázatról alkotott kép újrafogalmazása, annak a fogalmi keretnek a kimunkálása, amelynek eredményeként a város megszabadulhat Budapest árnyékától, illetve az örök második hely nyomasztó örökségétől, végül a „pannon lankák” típusú közhelytől, annak a sűrű emlegetésétől, amit magam is oly sokszor hallottam, miszerint Pécsnek *azért* van valami önálló levegője, sajátossága. Azaz a léptékváltás a kulturális mintázat új szemléletét teremti és követeli meg, világos példáját adván annak, hogy a mnemohistoriográfia milyen nagy mértékben aktuális társadalompolitikai, térszervező erő lehet, hiszen itt nem kevesebbről van szó, mint a szó szerinti és átvitt értelmében vett távolság és közelség fogalmának, gyakorlatának újraértelmezéséről.

A léptékváltás programjának másik, éppoly radikális, mint szelíd eleme nem más, mint a regionalizmus trianoni határoktól független értelmezése, annak a belátásnak a megtétele, melynek értelmében ez a város nem pusztán a politikai határok mentén él, hanem eltérő kulturális, vallási, etnikai világok sűrű szövetében, s ez a magától értetődően adódó tapasztalat az idegenségről és a sajátságosságról épp Magyarországon egyedülálló. S mindez Pécs városának kultúráját és művészetét önmagán túlmutató jelentőségűvé emeli, azaz itt nem pusztán a regionális önértékek kétségbevonhatatlan lokális evidenciájának ünnepeéről esik szó.

Magyarország 1919 óta a monokulturális lét homogén közegébe zártan él: s ebből a mára szinte leküzdhetetlen és várhatóan a jövőben még számtalan problémát okozó hagyományból csak kevés térségnek volt módja, tapasztalata, reflexiója kitörni. A Trianon utáni Magyarországon Európa-szerte ismeretlenül csekély a kulturális különbségek száma, formája és tapasztalata. A mai magyar társadalom gyakorlatilag egyetlen nyelvet ismer, a lakosság döntő többsége valamely keresztény felekezetet követi, inkább kicsit kö-

zömbösen, mint aktívan. A mai magyar társadalomban egyre kevesebben élnek, akik számára kulturális és társadalmi tapasztalatrendszerük magától értetődő része volt, hogy távolabbi vagy közelebbi szomszédaik más nyelven beszélnek, eltérő vallásokat követnek, azaz „mások”, és nem idegenek. A szlovákokkal, románokkal, szerbekkel, horvátokkal, ruszinokkal való együttélés tapasztalata immár csak a kulturális emlékezet egyes formáiban maradt fenn. A vidéki zsidóság kiirtásának, a svábok kitelepítésének traumáját követő elfojtási periódus – a Holocaust hatvanadik évfordulóján tett bátorítalan lépésektől függetlenül – máig tart, azaz a monokulturális normák kánonjának politikai szerepe is kétségbevonhatatlan. Amikor Pécs a multi- és interkulturális tapasztalatok világaként definiálja a saját történetét, azaz a mnemohistoriográfia retorikáját értékválasztásként használja, akkor mindannyiunk, azaz a városon kívül élők számára is fontos lehetőséget, párbeszédet, kulturális tapasztalatot kínál.

Budapest egyébként – tekintettel arra, hogy mind szavazóinak egy része, mind vezetőinek nagyobbik hányada liberális, szinte érthetetlen módon – 1989 óta egyetlen lépést sem tett arra, amit Pécs megtett, vagyis a „multikulturális város”-ként való önértelmezésre. A pécsi pályázat lényege tehát a helyi történet újraolvasása, a mnemohistoriográfia lehetőségeinek megfelelő újrakonstruálása, azaz a multikulturális, kultúrák határán élő város történetének megalkotása, a hagyomány megteremtésének pillanata. Ennyiben a pályázat ritka alkalom: nem pusztán arról van szó, hogy az értelmiségi reflexió újramondja a történetet, s amint minden olvasó új könyvet teremt, minden elmesélt történet új várost is alkot, mint Italo Calvino elbeszélése – a *Láthatatlan városok* – óta köztudott, hanem az is megtörténhet, hogy ha a város nyer, akkor ennek az elbeszélésnek a mentén építheti újra saját történetét. Több példátlanul fontos mozzanata van ennek a multikulturális középvárosi létnek, de attól tartok, hogy a mi helyi kérdésünknel – ugyanis a szerbekkel és horvátokkal való kulturális csere és kooperáció kérdésénél – az európai közösség(ek) szempontjából még fontosabb lehet és lesz a mohamedán hagyomány kérdése, a „Balkán”¹⁴ ezen arcának említése. S itt már tagadhatatlanul társadalompolitikáról van szó, arról, ami a városi kulturális kooperációkat, együttállásokat alapvető fontosságúvá tette és teszi: ami nélkül, úgy tűnik, a „melting pot” e földrészen nem működhet. Ezt a szöveget júliusban írom, a két londoni merénylet után, hosszú órákat töltve az újságok olvasásával, tévé nézéssel, blogok olvasásával. Számtalan probléma közül mintha lassan nyilvánvalóvá válna, hogy – többek között – az emigrációban élő második nemzedék disszimilációjáról, kulturális dezintegrációjáról is szó van. Mintha azt látnánk, hogy London hirtelen *idegen* lett részben azok számára, akik ott nőttek fel, de nem nyílt módjuk, alkalmuk arra, hogy a város által kínált kulturális ajánlatok sorával éljenek, kulturális gyakorlataik során használják azt, ami felkeltheti az otthon érzését, ami lojalitást teremt, adandó alkalommal erősebbet, mint a szociális idegenség tapasztalata, amit aztán a vallási radikalizmus ki is használhat. Van-e mód tehát arra, hogy a városlakók valamiként találkozzanak egymással a kulturális intézményrendszerek nyilvánosságaiban, köztereiben – ez a kulcskérdés.¹⁵ Ha a kulturális örökség helyi lerakata nem marad más, mint a globális turizmus kivételezettjeit vonzó célpont, akkor nem lesz vonzó élmény a helyi lakosok számára. A kulturális léptékváltás lényegét abban is látom, hogy eltűnik a radikális különbség, szakadék a városlakók által használt terek, intézmények, illetve a kulturális turisták és a helyi elit által használt terek között. Hiszen miként érezhetné otthon magát valaki egy térben másként, mint a használati formák, a kulturális gyakorlatok, az intézmények

¹⁴ *Balkan as Metaphor. Between Globalization and Fragmentation*. Edited by: Dusan I. Bjelic and Obrad Savic. Neue Galerie am Landesmuseum Joanneum Graz, Austria and the MIT Press, Cambridge, Massachusetts, London, England, 2002.

¹⁵ Nan Ellin: *Postmodern Urbanism*, Blackwell Publishing, 1996.

rendszerében való jártasság által. Ha valaki – megannyi oknál fogva – nem használja, használhatja egy város kulturális felületeit, akkor épp eléggé idegen és kívülálló marad ahhoz, hogy adandó alkalommal egy virtuális világ szabályai, normái erősebben hassanak rá. A városi magaskultúrák intézményrendszerei vagy képesek feltörni a monolitikus, zárt közösségek belső szabályrendszerét, megakadályozni a törzsi normák kialakulását, vagy nem érdemes inter- és multikulturális tapasztalatról beszélnünk. Nyilvánvaló, hogy a kortárs művészet az a terület, amely a legtöbb, leggazdagabb és leghasznosabb párbeszédet kínálja és teremti meg az eltérő normák, szokások, világok közötti kooperációt keresve. Amikor arról beszélünk tehát, hogy Pécs multi- és interkulturális város, illetve a múzeumok városa, akkor ugyanannak az éremnek a két oldalát említjük.

S itt érkezünk el a múzeumi kultúra, illetve a kis- és középvárosi társadalmak különös viszonyrendszeréhez, amely mind Pécs történetében, mind a pályázat, a konstruált emlékezet által újrateremtendő városban is komoly szerepet játszik. Élesen fogalmazva, a pécsi múzeumok sikere egyedülálló bizonyíték amellett, hogy a léptékváltás politikája ebben a városban nem pusztán elvárás és norma, hanem már részben megtörtént, folyamatosan történő praxis. A metropoliszok nagy, egyetemes gyűjteményeinek története szorosan egybefonódik a modernitás univerzális normáinak, illetve – ugyanakkor – a nacionalizmusoknak a történetével. A British, a Louvre, a Pergamon vagy a Szépművészeti Múzeum genealógiája és legitimációja egyszerre kötődik a nemzeti kultúrák versengésének és a világtörténelem definiálásának programjához. Azaz ezeknek a nagy, egyetemes gyűjteményeknek a legitimációs zavarai szinte láthatatlanok maradnak, épp a kivételezethezességük okán. A „modern gyűjtemény” fogalmának és intézményi gyakorlatának a kérdései akkor merülnek fel teljes erővel, amikor azokat a kis- és középvárosok szövetében látjuk. Ezekben a kontextusokban a helyi archeológiai leletek, illetve a népművészet és az ott élő alkotók munkáinak bemutatása mindig magától értetődő. A muzeológiai, illetve társadalomelméleti kérdések az egyetemes gyűjtemények, illetve a modern művészet helyi kontextusokhoz nem kötődő bemutatásakor merülnek fel: leért-e a helyi kisvilághoz az absztrakt múzeumi modernitás eszméje. A válasz a gyakorlatban áll: látogatottak lesznek-e ezek a múzeumok, vagy idegenként néznek rájuk azok, akik ott élnek, nem nagyon, vagy egyáltalán nem látogatják őket. Megannyi magyar város és gyűjtemény kellett, hogy szembenézzon ezzel a kérdéssel: Székesfehérvártól Dunaújvárosra át Szombathelyig, mindazonon a helyeken, ahol nagyobb kortárs művészeti gyűjtemények jöttek létre.¹⁶

Pécs mindig hibátlanul oldotta meg ezt a helyzetet: volt és van saját kortárs művészete, azaz a város beszéli ezt a nyelvet, s nem csupán befogadja dokumentumait, és várja, hogy azokat a kulturális turisták örömmel szemléljék. A kortárs művészet nyelve ugyanis nem más, mint az idegenség elfogadásának *anyanyelve*, mindazok az alkotók, akik az elmúlt évtizedek nagy, egyetemes mozgalmainak képviselőiként éltek ebben a városban, művészettükkel tanúsították a léptékváltás politikájának igazát. Bertók László, Tüskés Tibor, Parti Nagy Lajos, Keserü Ilona, Vidovszky László, a Pécsi Műhely, azaz Pinczehelyi Sándor, Ficzek Ferenc, Kismányoky Károly, Halász Károly, Szijártó Kálmán, vagy Gellér B. István, Bachmann Zoltán, Csordás Gábor művészete a példa ennek a gyakorlatnak a gazdagságára, életképére, folyamatos jelenlétére. Olyan emberekről beszélünk, akik vagy a valóságban, vagy virtuálisan, de kiismerik magukat a világban, és a nagy metropoliszok felé nem Pesten át vezet az útjuk.

¹⁶ Kovalovszky Márta: „A Székesfehérvár-Dunaújváros váltófutás” I-II, *Balkon*, 2003/4–5.

Akármint is alakult az elmúlt évtizedek során, akármilyen motivációk, személyes erőfeszítések vagy kivételezettségek nyomán, de a kortárs művészet folyamatosan érzékelhető urbánus tapasztalat lett Pécsen: kezdve a filmtől a színházon át a képzőművészetig. Ezért is működhetek, illetve működhetnek sikeresen az immáron történetükben is pécsiként érthető múzeumok, mint a Schaár Erzsébet, Vasarely, Nemes Endre, Martyn Múzeum, vagy a Csontváry Múzeum, amelynek léte ma is minden bizonnyal az egyik legerősebb érv a kulturális léptékváltás helyi gyakorlati előzményei között. (Gondolom, nem okoz nyilvános felháborodást, ha hozzáteszem, hogy a Café Dante ugyanazon épületben való elhelyezését muzeológiai botránynak tekintem, s olyan példának, amelynek épp az egyetemes gyűjtemények megóvása érdekében azonnal véget kellene vetni: tűzvédelmi, illetve morális okokból egyaránt.)

A Zenei- és Konferenciaközpont, a Zsolnay Kulturális Negyed, a „Nagy kiállítótér”, a Regionális Könyvtár és Információközpont négy projektje minden bizonnyal lehetőséget kínál arra, hogy a város a kortárs kulturális termelés megfelelő színtereivel rendelkezve tovább folytassa, illetve folyamatosan megújíthassa kultúráteremtő képességét. Úgy gondolom, hogy a pályázat lényegét adó multikulturális kontextusokat fel- és kihasználó városi intézményi gyakorlata és garanciája nem más, mint a pályázatban megfogalmazott fejlesztések megvalósulása. Azaz: különösen izgalmasnak és a regionális jelentőségűnél sokkal messzebbhatónak ítélem meg a középvárosi multikulturális tapasztalat- és tudásrendszerhez szükséges intézményi struktúra kiépítésének lehetőségét. Ne felejtjük el, hogy számos, a siker reményével kecsegtető tapasztalattal rendelkezünk a multietnikus, kulturális metropoliszok tekintetében, hosszú távon London is annak bizonyult, amint ilyennek láthatjuk a kortárs Berlint vagy épp Amszterdamot – minden feszültség ellenére. Sokkal kevesebb jó tapasztalat van a kis- és középvárosok sikeres kilépésére az európai nyilvános médiatér színpadára, amely szereplés tovább tarthat, mint az egy-egy pályázaton elnyert összeg elköltéséig tartó figyelem. A magam részéről ilyen határesetként érthető példának látom Linz város művészeti intézményeinek fejlesztését, amelyben a helyi kisvilág, az elfojtott történelem és a virtuális / Ars Electronica / kortárs kultúra közötti szakadékok is érzékelhetőek. A III. Birodalom által tervezett Führer-múzeum mítoszával való nehéz küzdelemben is tetten érhetjük mindezt, amit a gyűjtemény kísérteteivel való küzdelemben láthatunk, s amit a nagyvonalú épület és a szinte nemlétező aktuális gyűjtemény (Museum Lentos) kettőse jelenít meg. Linz városában állt volna a III. Birodalom rablott műkincsekből létrehozandó hatalmas múzeuma. A Museum Lentos léte ennek a máig sötétlő árnyéknak az elfedésére is szolgálna.

Pécs nagy esélye ez lehet: a regionális-multikulturális művészet- és információközpont európai szintű megjelenítése az oktatásban és a művészetben. Ez persze már részben az én értelmezésem, az én olvasatom arról, amit a pályázat kínált. Csakhogy én ezt logikusnak látom. A meglevő gyűjtemények folytatását is kínáló megoldásnak, hiszen a modernitásban élő város, illetve a balkáni ortodox, muzulmán kulturális kihívásokkal, tapasztalatokkal való együttélés, interpretáció, sikeres kommunikációs intézményrendszer tapasztalata mindannyiunk számára szimbolikus lehet. Ki-ki követheti a maga pécsi szálát. Felveszi a fonalat, s az idevezeti őt.

A KULTÚRA MINT CSALI*

A város egészéről, ha nagyváros, nincs közvetlen tapasztalatunk, csak közvetett jelzések és támpontként használt részleges élmények alapján alkotunk róla valamilyen képet. A város jó része a helybelinek is ismeretlen, sőt láthatatlan: számos pontját, környékét ismerheti, amelyeket mentális térképén valahogyan összeköt. Legkésőbb a tizenkilencedik század óta térbeli formákat is ölt az igény, hogy interszubjektíve hitelesnek tekintett képet alkossunk a nagyvárosról, amelyben élünk vagy ahová elvetődünk: ezt szolgálják a perspektivikusan rendezett látványt adó sugárutak, a kilátókból, tornyokból feltáruló panorámák. Csakhogy a látványosságként élénk táruló város csak a megismerés illúzióját kínálja érzéki tapasztalata helyett, ráadásul egy tőlünk megvont tudást bitorló hatalom parancsoló rendjét írja nekünk elő, amely látványként akár vonzó, sőt lenyűgöző is lehet, de semmi köze a városi térben való mozgás, a városban leélt évek tapasztalatához.

Michel de Certeau egyenesen azt állítja, hogy a panoráma „buja élvezetének” a lehetőségfeltételét jelenti a városi létet alkotó gyakorlatok elfelejtése vagy félreértése, mert csak így mutatkozhat meg előttünk a város egyidejű, sőt időtlen valóságként, olyan egyetemes és anonim szubjektumként, amelyből kihullott mindaz, ami megfoghatatlan a modern, racionális igazgatás számára.¹ Így továbbra is arra kényszerülünk, hogy metaforák-ban gondoljuk el a város sejteni vélt lényegét: az univerzum módjára, ahol a városnak megvan a maga reprezentatív világa, ámitásokra épülő félvilága és félelmetes alvilága; sajátos, eleven testként, melynek ismerjük éber és alvó állapotait, anatómiáját, működő rendjét, de borzadva gondolunk zsigereinek kiszámíthatatlan, rémhírektől és legendáktól övezett sötét mélységeire; vagy olvasni próbáljuk mint valami jelentést hordozó, ránk hagyományozott szöveget, amelyből csak töredékek íródtak a mi anyanyelvünkön, minden más lefordítandó, idegen nyelveken kódolt, ha ugyan nem érthetetlen halandzsza.² Próbálkozhatunk persze egyéni olvasatokkal, ám a kószáló mámoros útjai, a sétáló „beszédaktusai”, a gyalogos lépteinek retorikája olyan textust szőnek, amelyet maga sem tud kibetűzni. Ha nem metaforákkal élünk, akkor színekdochékhoz folyamodunk: a város valamelyik kitüntetett pontja vagy azonosító jelként használt emlékműve, épülete helyettesíti számunkra a város egészét; egy-egy jellegzetes tere, körzete egész kerületek ismerni vélt, sajátos világát.³

A nagyváros mindig és mindenütt élesen elhatárolódó „társadalmi világok”, egyedi színezetű kultúrák mozaikja – állapította meg az 1930-as évek végére felhalmozott vá-

* A PTE Modernitás doktori programjának 2005. április 8–10-i konferenciáján elhangzott előadás. (A szerk.)

¹ Michel de Certeau: „Walking in the City”, in: *The Practice of Everyday Life*. University of California Press, 1994, 91–110.

² Phil Cohen: „In Visible Cities: Urban Regeneration and Place-Building in the Era of Multicultural Capitalism”, *British Journal of Middle Eastern Studies* 26 (1999), 1., 9–29.

³ Ilyen színekdochéként idézi meg Budapest tapasztalatának egy-egy szeletét a Hősök tere és a Teleki tér, a Kossuth tér és a Rákóczi tér, a Kodály körönd és „az Őrs” – vagy Pasarét és Angyalföld.

rosszociológiai tudást rendszerező Louis Wirth.⁴ Vagyis az mondhatja el magáról, hogy ismeri saját városát, aki annak minél többféle, más-más társadalmi világot alkotó környékén ismerős.

A nagyváros – folytatja Wirth a kulturális sokféleség magyarázatát –, miközben benne összpontosulnak az ipari, kereskedelmi, pénzügyi és igazgatási létesítmények és tevékenységek, a szállítási és közlekedési vonalak, a kultúra és a pihenés kellékei, nem pusztán megtűri, de kifejezetten díjazza az egyedi különbözőséget: „Mivel a városi lakosság nem képes önmaga újratermelésére, ezért népességének fenntartásához és növeléséhez más városokból és falvakból és – az Egyesült Államok esetében – más országokból történő bevándorlás szükséges. Történelmileg tehát a város a fajok, népek és kultúrák olvasztótégelye és a legkedvezőbb tenyésztelése – mind biológiai, mind kulturális értelemben – az új hibrideknek. (...) Éppen azért hozza össze az embereket a világ minden sarkából, mert különbözőek, s ezért hasznosak egymás számára.”⁵ Wirth egyszerre tartotta természetesnek a nagyvárosi lakosság sokféleségét, tevékenységeik munkamegosztásos összefonódását, tudásuk és készségeik kreatív elegyedését és az egyes jövedelmi, műveltségi, etnikai és vallási nagycsoportok lakhelyének városi térbeli szegregációját. A XX. század első felében kialakult állapotot azért érdemes felidézni, mert hozzá képest könnyebb meghatározni a század második felének valóban új fejleményeit.

Közülük időrendben az első a *szuburbanizáció*, amelynek során a magas és közepes jövedelmű polgári rétegek a városok peremén, majd egyre nagyobb átmérőjű gyűrűkben terjeszkedő környékén keresnek maguknak nyugodtabb, egészségesebb és kényelmesebb lakóhelyet. Miután munkahelyük továbbra is a nagyváros, a mindennapos ingázás következtében hihetetlenül megnő a közutak forgalma, s a fejlett világban az 1960-as évek közepéig a tervezők legfőbb gondja a városba bevezető, illetve a várost elkerülő autópályák megépítése. Az autópályák mintegy árkokat húznak a városrészek között, voltaképpen újjárendezik az így kialakuló egységek térszerkezetét – lakóhelynek alkalmatlanná téve az utak közvetlen környezetét, s ugyanakkor a városrészt az autópályával összekötő út mentén folytonos láncba rendezve a kereskedelmi és szolgáltatási telephelyeket.

A hagyományos városi funkciók térbeli elkülönülését ösztönözte az akkor korszerűnek számító urbanisztikai elvek alapján a városi teret övezetekre tagoló városrendezés is. A második új fejlemény a *dzsentrifikáció*. A zömmel tizenkilencedik századi építésű belső kerületek jelentős részében és a hagyományos munkáskerületekben a jobb módúak kiköltözése után megmaradó szegényebb lakosok nem voltak képesek házuk felújítására, illetve olyan magas lakbérek fizetésére, hogy a háztulajdonosok érdemesnek tartásuk modernizálni a lakásokat. A belső kerületek leromlásának a folyamatát lassította, illetve módosította egy kezdetben csak helyi lakáspiaci anomáliának vélt jelenség, amelyet 1964-ben Ruth Glass írt le s nevezett el Londonról szóló könyvében (*London: Aspects of Change*): „egyik munkásnegyed a másik után szállják meg a nagypolgári és az alattuk álló polgári rétegek. A bérleti szerződések lejártakor átvették a szegényes istállókából kialakított lakóépületeket és szerény házakat – két szoba a földszinten, kettő az emeleten –, és elegáns, drága lakásokká alakították át. A nagyobb Viktória-korabeli házak, amelyek már régebben vagy csak nemrégiben leértékelődtek s bérházként vagy soklakásos épületként maradtak fenn, újra felértékelődtek. (...) Ha egyszer egy környéken beindul ez a »dzsentrifikáló« folyamat, ütemesen halad tovább mindaddig, míg el nem tűnik vala-

⁴ Louis Wirth: „Urbanism as a Way of Life” (1938), in: *On Cities and Social Life*. University of Chicago Press, 1964, 74. Magyar fordítása a Szelényi Iván szerkesztette *Városszociológia* kötetben (KJK, 1973, 41–63.)

⁵ Uo., 69.

mennyi vagy majdnem valamennyi eredeti munkás lakó, miáltal a környék egész társadalmi jellege megváltozik.”⁶

A nagypolgárság „visszatérése” tehát nem csökkentette, sőt növelte volna a lakóhelyi szegregációt, ha az 1960-as évek végének társadalmi mozgalmai és a hetvenes évek jóléti állami intézkedései nem térítik el, illetve átmenetileg nem fékezik ezt a folyamatot. A *dzsentrifikáció* egy másutt már jól ismert mechanizmus működését indította be a városi ingatlanpiacon: a divatét.

Amikor Georg Simmel immár száz évvel ezelőtt „alulról fölfelé irányuló utánzásos hajszaként” határozta meg a ritkaságértéküknél fogva megkülönböztető presztízst szavatóló jelek, jelvények terjedési mechanizmusát, arra is figyelte, hogy a kifejlett kapitalizmus feltételei között a kulturális újítások forrásvidéke már nem a társadalmi hierarchia csúcsa, hanem éppenséggel a hierarchia gyűlöletétől fűtött bohémvilág is lehet: „A ’félvilág’ [a *demi-monde* kifejezés kiment már a divatból, helyette ma *underground*-ról szoktunk beszélni] sajátosan gyökérnélküli életformájából következik, hogy sok tekintetben az új divat úttörőjeként lép fel; a társadalom pária-létre szorítja tagjait, s ez olyan nyílt vagy látens gyűlöletet ébreszt bennük minden törvényes és megszilárdított fennállóval szemben, hogy a törekvés az állandóan új megjelenési formákra ezt viszonylag még a legártatlanabb módon fejezi ki. Az állandó törekvés az új, eddig soha nem hallott divatokra, az a gátlástalanság, amellyel szenvedélyesen felkapják a jelenlegivel legélesebb ellentétben álló formákat, a rombolási ösztön egyik esztétikai formája; úgy tűnik, ez közös vonás az összes pária-létre kényszerített egzisztenciában, már amennyiben belső rabságuk még nem vált teljessé.”⁷ A hatvanas évek diákmozgalmában résztvevők számára a kertvárosi lét az elviselhetetlen polgári bornírtság szimbóluma,⁸ míg az újra felfedezett városi élet-

⁶ Idézve in: Neil Smith: „New Globalism, New Urbanism: Gentrification as Global Urban Strategy”, *Antipode* 2002, 427–450.

⁷ Georg Simmel: *Válogatott társadalomelméleti tanulmányok*. Gondolat, 1973, 494.

⁸ Azoknak, akik nem ismerik, idemásolom Malvina Reynolds Pete Seeger előadásában világszerte elterjedt dalának szövegét (1962). Pontosan érzékelteti azt a hangulatot, amire itt csak utalhatok:

LITTLE BOXES

Little boxes on the hillside,
Little boxes made of ticky tacky
Little boxes on the hillside,
Little boxes all the same,
There’s a green one and a pink one
And a blue one and a yellow one
And they’re all made out of ticky tacky
And they all look just the same.
And the people in the houses
All went to the university
Where they were put in boxes
And they came out all the same
And there’s doctors and lawyers
And business executives
And they’re all made out of ticky tacky
And they all look just the same.
And they all play on the golf course
And drink their martinis dry
And they all have pretty children
And the children go to school,

mód „az ellenzéki kulturális kompetencia”⁹ bizonyítéka lett. A jellegzetes *urbánus habitus* kialakítása és kultivációja összekapcsolódott a rutintól megszabadító kreativitás kultuszával, a művészi életforma vonzerejével – az Egyesült Államokban a művészeti termékek számaránya megháromszorozódott a hetvenes évek folyamán, s tovább emelkedett a következő évtizedben is. Az olcsó bérű belvárosi házakba beköltöző, az üresen álló műhelyeket műteremmé, zenei és színházi próbateremmé átalakító művészeket – az esztétikai kompetenciája (avagy a csökkenő kulturális tőke/gazdasági tőke hányados) függvényeként meghatározható sorrendben – követte a szakértelmiség: először a társadalomtudományok és a pedagógia művelői, majd a diákok, az újságírók, a médiamunkások és a tanárok. Terjeszkedésükkel párhuzamosan nyílnak az egykor lezüllett és veszélyes hírű környéken a művészeti galériák, kávézók, egzotikus éttermek, könyv- és lemezboltok, kézművesműhelyek, divatbutikok stb. Az ingatlanárak folyamatosan kúsznak felfelé, Chicagóban például a leromlott belső kerületekben a művészek betelepülése után másfél évtized alatt az eredeti hat-tízszeresére nőttek. A felpozícióba jutott és gazdaságilag is fellendülő környék vonzerejének azután már az orvosok és ügyvédek sem állhatnak ellen – s az új típusú dzsentrifikáció betetőzéseként végül megérkeznek az üzletemberek, a természettudósok és a tőkéses is. Persze a művészek és követőik előhada már elhagyja az időközben megdrágult, az esztétikai kreativitást a polgári konvenciókkal ötvözve felújított, biztonságos, minden izgalomtól és váratlanságtól megtisztított lakónegyedeket egy másik olcsó bérű, lepusztult környék kedvéért.¹⁰ (Da capo al fine) Azaz beindul az a számos kulturális területen megfigyelt körforgás, amelynek lényege, hogy az értelmiségi avantgárd jelentésalkotó munkája társadalmi vagy esztétikai érték hordozójának ismeri el a korábban semmibe vett romot és kacsát (Pomian),¹¹ a parasztok vagy a „vadak” kultikus és használati tárgyait (Clifford),¹² a kultúrákövetítő hada pedig már e romok és tárgyak érvényes társadalmi minősítéseként terjeszti és fogadtatja el egyre szélesedő körben a kezdetben az avantgárd megkülönböztető sajátosságának számító felfogást. Az ingatlanfejlesztők és -forgalmazók viszont már e kulturális munka felhalmozott termékéből (a jelentésekből) kovácsolnak tőkét.

A hamar felismert új folyamat rekonstruált modellje várostervezői programmá lépett elő, amely a kulturális tervezést, a mindennapi élet „puha” infrastruktúrájának megteremtését tekinti fő feladatának. A kulturális tervezés művészetéről 1990-ben megjelente-

And the children go to summer camp
 And then to the university
 Where they are put in boxes
 And they come out all the same.
 And the boys go into business
 And marry and raise family
 In boxes made of ticky tacky
 And they all look just the same,
 There's a green one and a pink one
 And a blue one and a yellow one
 And they're all made out of ticky tacky
 And they all look just the same.

⁹ David Ley kifejezése, in: „Artists, Aestheticization and the Field of Gentrification”, *Urban Studies* 40 (2003), 2527–2544, 2537

¹⁰ David Ley Montréálnak az 1970-80-as években dzsentrifikálódott belvárosi kerületeire vonatkozó adatokra támaszkodva állítja fel ezt a „menetrendet”. (I. m., 2540–2541)

¹¹ Krzysztof Pomian: *Der Ursprung des Museums. Vom Sammeln*. Verlag Klaus Wagenbach, Berlin, 1993.

¹² James Clifford: „On Collecting Art and Culture”, in: *The Predicament of Culture*. Harvard University Press, 1988, a folyamat ábrája a 224. oldalon.

tett írásában¹³ John Montgomery először bemutatja a siralmas jelent, a nyolcvanas évek elhibázott ingatlanfejlesztéseinek (technofunkcionalista vagy posztmodern irodaházak, lakóparkok, bevásárlóközpontok, illetve az örökségipari építészet „transzatlanti monokultúrája”) eredményét, majd felvázolja a jelen tendenciáiból extrapolált jövőnek *A szárnyas fejedelmű* (1982) képsorainak ihletéséről árulkodó rémlátomását: „Képzeljük el a jövő városát – a fénylő magasházakkal teli üzleti központot a pusztuló városi gettók gyűrűjében, melybe itt-ott zárványként ékelődik egy-egy előkelő lakónegyed, s rajta túl a vidékre messze kiterjedő elővárosok tengerét. Ha az emberek nincsenek épp munkában, közlekedési dugóban, ingázó vonaton, akkor otthon ülnek, műholdas televíziót néznek, ölükből gyorsétteremből hozott vagy hozatott étellel. – Az utcák éjszaka üresek, kivéve néhány körzetet, ahol az utca életét az erőszak, a bűnözés, a kábítószer uralja; felbomlott már mindenféle társadalmi kohézió. A szolgáltatások az egész városban szegényesek, nincs megfelelő tömegközlekedés, az utcák túlszűfoltak, az utak bedugultak, a levegő szennyezett, az árak magasak, oda a közösség önbizalma és erkölcsi tartása.” Az ezzel szembe-
szegezett biztató alternatíva Wirth fent idézett leírását, illetve Jane Jacobsnak vagy Richard Sennettnek a XX. század eleji New Yorkról festett nosztalgikus képét¹⁴ idézi fel: „S most képzeljünk el egy másik, kulturálisan és társadalmilag sokrétű várost, amely a mindenféle korú, nemzetiségű és rendű emberek működési terepe és találkozóhelye; mindenkinek nyújt valamit, lévén az intellektuális és politikai viták, az ipar és kereskedelem, a kultúra és a politikai demokrácia központja. A kérdés az, hogyan jutunk el oda innen, ahol most állunk.”

A várostervezők mind ez idáig két fő útvonalat jelöltek meg. Az egyik az úgynevezett „urbánus faluba” vezet, ahol a kis lépték az otthonosság érzetét kívánja összekapcsolni a fejlett civilizációs vívmányok élvezetével, a helyi ipar és szolgáltatás ösztönzése pedig az ingázás visszaszorulásával és a tömeges munkanélküliség enyhülésével kecsegtet.¹⁵ A másik út a holisztikus kulturális tervezése, amely a város vonzerejének növelése érdekében három területen mozgósítja a kultúrát: a gazdaságban, az épített környezet feljavitásában és a városi eseménynaptárban. A helyi kulturális iparágak támogatása és fejlesztése fellendítheti a dezindusztrializáció következményeitől szenvedő várost: munkahelyeket, adóbevételt és a turizmust vonzó kulturális diverzitást teremt; a helyi művészek foglalkoztatására támaszkodó kulturális politika a művészeti fogyasztás alkalmainak kiegyensúlyozott, az egész évre szétterített kínálatával növekvő bevételeket és presztízt ígér, és korszerű áruvédjeggyel azonosítja az egykor rossz levegőjű és egészségtelen lakásviszonyaik miatt hírhedt nehézipari városokat. A városba csalogatott művészek letelepedése segíti a lepusztult kerületek feltámasztását, mert túl azon, „hogy üres

¹³ John Montgomery: „Cities and the Art of Cultural Planning”, *Planning Practice and Research* 5 (1990), 3., 8–25.

¹⁴ Jane Jacobs: *The Death and Life of Great American Cities. The Failure of Town Planning*. (1961) Penguin, 1977; Richard Sennett: *The Uses of the City. Personal Identity and City Life*. New York: Norton, 1970.

¹⁵ A szociológiai kutatások és terminusok megihletik a várostervezőket: a „városi dzsungellel” szembeállított „városi falunak” (*urban village*) egy bostoni terepkutatás során Herbert J. Gans által alkotott fogalma (*The Urban Villagers. Group and class in the life of Italian-Americans*. The Free Press of Glencoe, 1962, 4.) eredetileg a falusi olasz bevándorlók lakta nagyvárosi belső kerület társadalmi életének – mindenfajta értékeléstől tartózkodó – meghatározására szolgált. Az „urbánus faluból” azóta az élhető városi lét megfelelő formáit keresők egyik jelszava lett. A brit Károly herceg számára egyenesen a revitalizált város eszményképe: „I am hoping that we can encourage the development of urban villages in order to reintroduce human scale, intimacy and a vibrant street life.” Idézi Bridget Franklin–Malcolm Tatt: „Constructing an Image. The Urban Village Concept in the UK”, *Planning Theory* 1(2002), 3., 257.

vagy elhagyott ingatlanokat műteremnek, műhelynek használnak”, életmódjuk fellendíti a környék „éjszakai gazdaságát” is (nem zár be minden este hatkor vagy nyolckor) – „amelynek szerepe idővel épp oly fontos lehet, mint a nappali gazdaságé”. Ráadásul a művészek nemcsak a kreatív iparágakban foglalkoztatott tervezők kinevelői és a termék-fejlesztés ösztönzői, hanem köztéri alkotásaikkal, valamint „utcabútorok, falfestmények” készítésével az épített környezetet is feljavíthatják, megteremtve a város jobb olvashatóságát, ami egyaránt segíti a turisták és a helybeliek tájékozódását a városi térben. Ha az egyes körzetek revitalizációs programja minden napszakban, minden korcsoport számára megfelelő kiegészítő szolgáltatásokkal támogatott eseményeket és részvételi lehetőségeket teremt, akkor a lakosok felfedezhetik és újjászülető lokálpatrióta büszkeséggel gondolhatják saját városukat.

Montgomery ötven pontba foglalt cselekvési tervet is közöl tanulmánya függelékében, amelyből itt most csak néhány, a jelen összefüggésben fontos tételt emelek ki. A revitalizált városhoz többek között kell:

- egy kulturális vagy múzeumi negyed
- régészeti ásatások és az ásatásokat összekötő „történeti ösvény” a város történetének és kulturális hagyományainak bemutatására
- köztéri műalkotások
- a jelentős épületek díszkivilágítása
- „lófrálásra alkalmas” köztér és a helyi divatárusok boltjaival szegélyezett sétaút
- popzenével, színházzal és irodalmi estekkel szolgáló kocsmák hálózata
- éjjel-nappal nyitva tartó kávéházak, bárók, éttermek
- fásítás és művészet összekapcsolása (például a szoborparkká átalakítandó egykori szeméttelen)
- formatervezői és kézművesműhelyek, boltok
- ifjúsági kultúraipar.

A költségvetési deficitektől szenvedő, eladósodott városok vezetőinél sikert aratott az új elképzelés. A polgármesterek és gazdasági fejlesztők állítólag imádják Richard Florida könyvét (*The Rise of the Creative Class*, 2002), aki azt hirdeti, hogy a kreativitás valamennyi válfaja a gazdasági fejlődést ösztönző független változó, s ezért ma azok a városok virágzanak, ahol otthonra lel mindenféle zene a rocktól a world beatig, továbbá mindenféle művészeti felfogás és stílus; amelyek nyitottak és toleránsak, ahova ezért szívesen költöznek a melegek, a bohémek és a bevándorlók.¹⁶ Szerinte a város azonos a személyre szabott, aktív és kreatív szórakozás élményével: „a város megengedi, hogy az ember modulálja az élményt, maga válogassa össze a kívánt keveréket, kívánsága szerint emelje vagy csökkentse az élményerősség szintjét, s ne csak pusztá fogyasztó legyen, hanem maga is vegye ki részét az élmény megteremtéséből.” Ma, amikor a munka és a munkahely már nem lehet az identitás kialakításának tengelye, „önazonosságunk fő eleme nem az, hogy kinek dolgozunk, hanem hogy hol élünk és mit teszünk”.¹⁷

Ennek szellemében a várospolitikusok felhagytak azzal a korábban népszerű elgondolással, hogy egy-egy kulturális gigaprojektbe (művészeti múzeumba, fesztiválba) mint a tervezett kulturális és gazdasági megújulás zászlóshajójába fektessenek hatalmas összegeket abban a hiszemben, hogy az nemcsak az adott környék fellendülését szolgálja majd, hanem az új globális szolgáltató osztály (más terminusokkal: a professzionális felső középosztály tagjai és az őket utánzó yuppie-k) igényeihez igazodó, hangsúlyosan városias, multikulturális és mozgalmas atmoszférát is áraszt maga körül. Ezzel a város-

¹⁶ Idézi David Ley, i. m., 25–27.

¹⁷ Idézi Steven Miles: „Newcastle/Gateshead Quayside. Cultural investment and identities of resistance”, *Capital and Class*, No. 84, 184.

ba vonzhatja az őket foglalkoztató legfejlettebb információs, informatikai és elektronikai ipart, a pénzügyi intézményeit stb., ily módon biztosítva új munkahelyeket és növekvő helyi adóbevételeket. Hiszen a turizmus önmagában ehhez már kevés, különösen mióta már a kisebb városok is megépítették a maguk múzeumát, kialakították a maguk fesztiválnaptárát, amely lehetőleg egész évre egyenletesen elosztja a látványos fogyasztás alkalmait.

Csak hogy a városok mint vonzó telephelyek versenye, amit egyes szerzők már el is kereszteltek a városok csatájának („The Battle of the Cities”), a megkülönböztető jegyek eróziójához, kiegyenlítődéshöz, sőt szinte szabványossághoz vezetett. Ráadásul a módszeresen megtervezett és színre vitt urbanitás, az előrecsomagolt városi élmény esztétikai koherenciája egyre kevésbé tűri meg a városi létre amúgy jellemző összevisszaságot és sokféleséget – éppen azt, amit egykor oly vonzónak talált a lázadó ifjúság –, s ennél fogva a dzsentrifikáció, a jövedelmi és életkori csoportok szerinti szegregáció újabb ciklusát indítja el.¹⁸

A városvezetők újabban már „a szabadidő, a kultúra és a kreativitás vegyes gazdaságának” otthont adó kulturális milióktól (*cultural clusters*) remélik a teljesen vagy részben dezindusztriált városok fizikai és gazdasági revitalizációját.¹⁹ Ilyen miliót alkothat egyetlen átalakított gyárpépület, a város különböző pontjain elszórt helyek összekapcsolódó hálózata vagy akár egy egész kulturális negyed. A közös térben annak a fiatalos nagyvárosi életstílusnak a termelési és fogyasztási szervezetei kapnak helyet, amelyet Gerhard Schulze „önmegvalósító miliónek” nevez:²⁰ alternatív színházi csoportok és fitnessklubok, független lemezkiadók és kézművesek, az új médiák és az egzotikus éttermek stb. A hangsúly a kreativitáson és az innovációs képesség fejlesztésén van, ezek a miliók ugyanis nemcsak a szórakozást hivatottak szolgálni, hanem az ezredforduló új típusú gazdasági környezetében való sikeres túlélést is gyakoroltatják a helyiekkel – s közben még a globálisan standardizált élménykínálattól elforduló turisták kreativitásigényét is kielégíthetik.

Mint ahogy a kulturális nagyberuházások csak a metropoliszokban váltották be a gazdasági nyereség hozzájuk fűzött reményeit, a létrehozott kulturális miliókkal kapcsolatos tapasztalatok is ambivalensek: túlságosan különböző érdekeket és érzelmeket mozgósítanak ahhoz, hogy működésük ne legyen állandó konfliktusokkal terhes²¹ – bár a lépten-nyomon kialakuló krízishelyzetek kétségkívül ösztönzik az új megoldásokat kereső kreativitást.

¹⁸ Sharon Zukin: „Urban Lifestyles. Diversity and Standardisation in Spaces of Consumption”, *Urban Studies* 35 (1998), 825–840.

¹⁹ Hans Mommaas: „Cultural Clusters and the Post-Industrial City: Towards the Remapping of Urban Cultural Policy”, *Urban Studies* 41 (2004), 507–532.

²⁰ Gerhard Schulze: *Die Erlebnisgesellschaft. Kultursoziologie der Gegenwart*. Campus, 1992, különösen 312–322.

²¹ Uo.

VÁROSPOLITIKA ÉS VÁROSKUTATÁS

Havasréti József beszélgetése

Havasréti József: – *A kulturális antropológia történetében fontos szerep jut a városantropológiának. Dinamikusan változó tudományterületről van szó: az egyes korszakok gazdasági és politikai mozgásainak megfelelően folyamatosan új kérdéseket indukál és új válaszokat hoz létre. Melyek a változás legfontosabb trendjei?*

Niedermüller Péter: – Az antropológiai városkutatás napjainkban tapasztalható fellendülése annak köszönhető, hogy a nagyvárosok nagyon fontos kortárs kulturális és gazdasági folyamatok elsődleges színtereit és egyben eszközeit is alkotják. Egyrészt a modern társadalom radikális átalakulása és globalizálódása elsősorban a világ nagyvárosaiban figyelhető meg, másrészt a metropoliszok termelik ki és jelenítik meg azt a kulturális rendszert, amelynek segítségével a késő modern társadalom létrejön, meghatározódik. A nagyvárosok jó lehetőséget kínálnak annak vizsgálatára, hogy a városi társadalom változásai hogyan hatnak a mindennapi életre és a tapasztalatokra, a változások globális és lokális mintái hogyan viszonyulnak egymáshoz. E megközelítés nemcsak úgy tekint a városra mint a különböző társadalmi és kulturális csoportok együttélésének fizikai színterére, hanem mint egy olyan szimbolikus térre, amely egyidejűleg generálja és reprezentálja a történeti, politikai és kulturális változásokat. Másként fogalmazva: a városi tereket olyan kulturálisan írott szövegeknek tekinthetjük, amelyeket olvasva és értelmezve megérthetjük, hogy mi történt, illetve mi történik az adott társadalomban. Az épületek, az utcák, a terek, a házak, a parkok, a szobrok és egyéb szimbólumok nemcsak elmesélik egy-egy város történetét, hanem ezek alkotják a fizikai objektumokká kövült emlékek, ideológiák és víziók szimbolikus terét, azt a hidat, amely a múltat összeköti a jövővel.

– *Világváros, nagyváros, kisváros – ezek a legtöbb ember számára ismerős és kezelhető kategóriák, szervesen kapcsolódnak a mindennapi „utazó” és „kulturális fogyasztó” életéhez. Milyen új várostípusok jöttek létre a késő modernség változásainak megfelelően?*

– A késő modern városokat három nagy csoportba sorolhatjuk. Egyik csoportba tartoznak – Saskia Sassen ma már klasszikus munkája nyomán (*The Global City: New York, London, Tokyo*, Princeton, 1991) – az úgynevezett globális városok. Sassen szerint a globalizáció a késő modern társadalmakat alapvetően jellemző folyamat, amely azonban mégsem mindenütt egyformán és azonos intenzitással megy végbe. A globalizáció folyamata ugyanis helyekhez köthető. Ennek megfelelően van néhány valóban „globális város” (ilyen például London, New York vagy Tokió), amelyekben tényleges globális gazdasági és politikai hatalom koncentrálódik, azaz valóban globális léptékű gazdasági és politikai akciók színtereként funkcionálnak. Az európai nagyvárosok döntő többsége – mint például Róma, Madrid vagy Berlin – azonban nem tekinthető globális városnak, noha a globalizáció egyes jelenségei és hatásai nyilvánvalóan elérték ezeket a városokat is. A globális városok mellett vannak – Ulf Hannerz fogalomhasználatát idézve – a „világvárosok” (*world cities*). Hannerz világvárosoknak azokat a metropoliszokat nevezi, amelyekből új kulturális minták, jelentések és áramlatok (*cultural flows*) indulnak ki, és ezek a világon mindenütt sokak számára fontos viszonyítási pontokat képeznek. A globális és a világvárosok között sajátos kölcsönhatások működnek, hiszen a globális városok

mindig egyben világvárosokként is funkcionálnak, a világvárosok azonban nem szükségszerűen globális városok is. Ez a tény meghatározza e városok kultúráját és atmoszféráját, s jellemző módon különbözteti meg őket a városok harmadik csoportjától. E csoportba azok a városok tartoznak – és ezek száma a legnagyobb –, amelyek továbbra is mindenekelőtt nemzeti vagy regionális funkciókat töltenek be.

– *A nagyvárosok nem csak a fejlődés mozgatóerői, hanem különféle környezeti, szociális, illetve gazdasági problémákat is megtestesítenek. Gondolhatunk itt a városi szegénységgel, a bűnözéssel, a gettókkal kapcsolatos híradásokra, de akár – ellenkező előjellel – az előkelő városnegyedek luxusára is. Hogyan értelmezi ezt a megosztottságot a városantropológia?*

– Léteznek olyan megközelítések, melyek a késő modern városok térbeli és társadalmi szerkezetének átalakulását – elsősorban az európai városoknak az iparosodást, az integrációt és a nemzeti jelleget hangsúlyozó modelljével összehasonlítva – a széthullás, sőt a pusztulás fogalmaival és képzetkörével írják le. Az ipar kiszorulása, a szociális lakásépítés megszűnése, az egyre növekvő társadalmi polarizáció, a város térbeli struktúrájának töredezettsége a széthullás rendkívül szuggesztív elbeszéléseinek részévé válik. A dualitás gondolata a késő modern város esetében viszont egy új minőségre vonatkozik, mely a városi társadalom térben is kifejeződő polarizálódásával kerül előtérbe. Ezt a minőséget John Mollenkopf és Manuel Castells a *dual city* kategóriájával jelöli. A mai metropoliszokat valóban mélyen jellemzi az a szembenállás, amely a bevásárlóközpontok, a bankok és luxuskivitelű irodaházak által jellemezhető városrészek, illetve más városrészek elgettosodása között figyelhető meg. Az utóbbi évek városkutatásának egyik meghatározó vonulata a „duális város” kontextusában az *urban underclass*-t, a városi társadalom legalsó szintjein élő embereket és csoportokat vizsgálja.

– *Az urban underclass mint társadalmi réteg, illetve mint elméleti kategória milyen problémákat vet fel?*

– Az *urban underclass* kategóriája az amerikai városkutatásból származik és a társadalmi, illetve térbeli hovatartozás közötti új összefüggéseket jelöli. Az *urban underclass* alapvetően területi jelenség, a városi tér egy meghatározott pontjához kötődő szegénység és a társadalmi kiközösítés keveréke. Egyszerűbben fogalmazva: ezzel a kifejezéssel szokták jelölni a városi társadalom legsós rétegét, a szegények, munkanélküliek, a bevándorlók, a hajléktalanok egyre növekvő csoportját, akik koncentrált formában a késő modern nagyvárosok egyes városrészeiben élnek. Noha azok az apokaliptikus képek, amelyeket Chicago, Detroit vagy éppen New York már egyáltalán nem működő, teljesen szétesett gettóiból ismerünk, az európai városlakók számára még mindig inkább egy idegen világ horrorisztikus vízióját, mintsem a mindennapi valóságot jelentik, ennek ellenére a legtöbb európai városban is megfigyelhető a társadalmi problémáknak ez a térbeli koncentrációja. Elég itt a francia nagyvárosok elővárosaira vagy Rotterdam Spangen, illetve Berlin Neukölln nevű városrészére utalni.

– *A várospolitikai többnyire rendészeti eszközökkel is reagál az urban underclass létezésére. Melyek e csoport elhatárolásának, végső soron kirekesztésének az eszközei?*

– A kiközösítés, a kizárás alapján véve mindig egyet jelent bizonyos csoportok bizonyos jogainak a korlátozásával. Így beszélhetünk szimbolikus kiközösítésről, például azokban az esetekben, amikor nyilvános diskurzusok egyes társadalmi vagy kulturális csoportokat, városrészeket következetesen stigmatizálnak vagy kriminalizálnak. A nagyvárosokban különösen szembeötlenek a kiközösítésnek azok a nyilvánvaló – bár látszólag jelentéktelen, illetve a biztonságot szolgáló – formái, amelyek például korlátozzák bizonyos csoportok jogát egyes nyilvános terek (parkok, üzletközpontok, pályaudvarok stb.) használatában. De arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy az *urban underclass*-hoz tartozók számára a társadalmi kiközösítés megélése jelenti az egyedüli, állandó és folyamatos társadalmi tapasztalatot. Ezek az emberek nem rendelkeznek olyan gazdasági, tár-

sadalmi vagy szimbolikus tőkével, amelyre a társadalomnak szüksége lenne. Nemcsak egyszerűen szegények, munkanélküliek, hajléktalanok, hanem mindennek következtében nem tudják követni a társadalmilag elismert életformákat, viselkedési mintákat és értékeket. Ebben az összefüggésben kialakul a társadalmi hasznavehetetlenség érzése, az a meggyőződés, hogy a társadalomnak semmi szüksége ilyenekre. S itt nemcsak az alsóbb társadalmi rétegek „érzékenységéről” van szó, hanem arról is, hogy a társadalom nem törekszik többé bizonyos csoportok és rétegek befogadására, hanem mintegy leválasztja őket a társadalomról – térben és társadalmilag egyaránt –, s nem vesz róluk többé tudomást. E diskurzus nyomán az *urban underclass* által lakott városrészek kaotikus, szervezetlen, erőszakos, veszélyes helyekként jelennek meg. S pontosan ez a reprezentációs stratégia az, ami félelmet vált ki, s ez az, ami igazolni véli azt a várospolitikát, ami ennek a félelemnek a kiváltó okait kívánja megszüntetni.

– *Milyen eszközei és formái vannak ennek a megszüntetésnek?*

– E várospolitika jegyében az utóbbi években átalakult a késő modern városok nyilvános tereinek struktúrája, illetve használata. A folyamatnak két, egymással szorosan összefonódó eleme a nyilvános terek privatizációja, illetve a biztonságnak az újrafogalmazott elképzelése. A cél mindkét esetben az, hogy az *urban underclass* mint a társadalmi fejlődés nemkívánatos „mellékterméke” eltűnjön a városok nyilvános tereiből. Ennek egyik aktuális megnyilvánulása, hogy napjainkban több vidéki városban – így Kaposváron, Szegeden, Pécsen – kitiltják a koldusokat a belvárosból, vagy ezt tervezik, mondván, hogy jelenlétük zavarja a sétálókat, a családokat, a turistákat. E politika háttérében az a szándék áll, amely a társadalmi problémákat megtestesítő csoportokat kizárja a városok reprezentatív tereiről, s ezzel egyidejűleg a stigmatizált városrészekbe száműzi. Zygmunt Bauman arra mutatott rá, hogy a késő modern metropoliszok nem feltétlenül közvetlen módon, azaz tiltásokon keresztül zárják el a nyilvános terek egyes formáit bizonyos csoportok elől. Sokkal inkább arra töreksenek, hogy a nyilvános terek használatának olyan szabályait vezessék be, amelyek mintegy automatikusan kizárják az oda nem illő embereket. A nagyvárosok bevásárló utcái, *shopping mall*-jai, egyes parkjai és lakónegyedei, valamint egyéb reprezentatív terei tartoznak ebbe a kategóriába, melyet a nyilvánosság, a fogyasztás és a biztonság sajátos keveréke jellemez. A városi térnek ezek a szelei nem csupán reprezentálják a gazdasági, társadalmi jólétet, hanem maguk is fogyasztható javak. De csak azok számára, akik megfelelnek a „normális élet” e terekhez kötődő elképzeléseinek. Mások számára ezek a terek zártak maradnak, amely tényt a tereket őrző biztonsági szolgálatok fordítanak le az adott tér használatának szabályaira. A késő modern várospolitika pontosan e filozófia jegyében igyekszik a nagyvárosok bevásárlóközpontjait és utcáit a hajléktalanoktól, koldusoktól, szegényektől, azaz mindazoktól megtisztítani, akik nem odavalók és csak zavarják a vásárlókat.

– *Az underclass problémái mellett a nagyvárosok jellegzetes alkotóeleme az etnikai sokféleség, az etnikai csoportok egymás mellett élése. A városkutatás a multikulturális város, a transznacionális, illetve a poszt nacionális város koncepcióin keresztül vizsgálja ezeket. Hogyan tudunk eligazodni e terminológiai sokszínűségben?*

– A multikulturális város koncepciója a nyolcvanas évek diskurzusait jellemzi. Olyan kifejezésről van szó, amely egyszerre foglalja magába az európai nagyvárosokat a hetvenes-nyolcvanas években jellemző kulturális változásokat, tehát a városi élet nemzetközivé válását, etnikai és kulturális pluralizálódását, továbbá az említett folyamatokat értelmező ideológiákat is. Noha a multikulturális város elméletét hosszú ideig körülvette az újdonság varázsa, sőt mítosza is, mégis azt kell mondani, hogy az elmélet nem tett mást, mint új vagy más retorikába öltöztette a klasszikus városkutatás néhány alaptételét. Mindenekelőtt azt a széles körben elterjedt felfogást, hogy az etnikai negyed által reprezentált kultúra, a közös hagyomány, továbbá a jól körülhatárolható tér a nagyvárosokban is

az etnikai-kulturális identitás alapjait jelentik. Ebben az összefüggésben bírt társadalmi értelemmel a kínai, az olasz, a török vagy a marokkói negyed kifejezés. E szemlélet nyomán jött létre a multikulturális város mozaikszerű képe, amelyben az egymástól etnikailag vagy vallásilag különböző csoportok egymás mellett, de egymástól egyértelmű határokkal elválasztva élnek. E felfogást számos ellentmondás jellemezte, még akkor is, ha ezekről az eddigi kutatásokban viszonylag kevés szó esett. Mindenekelőtt arra a társadalmi romantikára kell utalni, amely tudomást sem vett a különböző kultúrák együttéléséből fakadó konfliktusokról, mert a konfliktusokat nem a társadalmi élet szokványos velejáróinak, hanem valamiféle „elfajzásnak” tekintette. De a multikulturális város koncepciójának kultúraértelmezése is problematikusnak tekinthető, a kultúrát ugyanis – minden változástól, generációs vagy csoporton belüli különbségtől függetlenül – valamiféle állandónak tekintette. A kultúrának ebből az értelmezéséből aztán logikusan következik az a (korábbi kutatásokból már jól ismert) kérdésfelvetés, hogy mi történik, illetve mi történjen a bevándorlók magukkal hozott, úgymond eredeti vagy hagyományos kultúrájával? A modern társadalmi rend válasza e kérdésre a kulturális asszimiláció volt. Eszerint, amikor a bevándorlók elhagyják eredeti lakóhelyüket, akkor szükségszerűen elhagyják kultúrájukat is, és új lakóhelyükön az ott található kultúrát kell elsajátítaniuk. A multikulturális város elmélete azonban e ponton kissé ambivalens. A multikulturalitás alapvető „követelménye” az, hogy az etnikai csoportok őrizzék meg kulturális háztartásukat, tehát ezen keresztül különállásukat is – viszont a megkívánt kulturális asszimiláció egyet jelent a kulturális hagyományok elpusztításával. A legnagyobb dilemma az, hogy a kulturális különállóság megőrzésén keresztül folyamatosan újratermelődik a bevándorlók társadalmi idegensége. Amikor ugyanis a multikulturalitás elmélete az etnikai csoportok kultúráját „másmilyennek” minősíti és azt gyakran egzotikussá stilizálja, akkor a szóban forgó kultúrát továbbra is idegennek tekinti. Ez a felfogás egyrészt szükségszerűen termeli ki a „társadalmi idegent”, másrészt meghatározza azokat a módokat is, ahogyan ezek a csoportok a társadalmi életben részt vehetnek.

– *Melyek ezek a részvételi formák vagy módozatok?*

– A multikulturális város elmélete nem egyszerűen arra a tényre épül, hogy a késő-modern metropoliszokban különböző kulturális és etnikai csoportok élnek, hanem a kulturális sokféleség, a kulturális különbségek, a bevándorlók által magukkal hozott „archaikus” vagy „egzotikus” kultúrák nyilvános reprezentációjára is. Ezért a multikulturális városok elengedhetetlen tartozékai az *etnikai fesztiválok*, amelyek egzotikus táncokat, zenéket és rítusokat, azaz a bevándorlók etnikai kultúráját és hagyományait mutatják be. Hasonlóképpen elengedhetetlen tartozékok az *etnikai éttermek*, melyek ugyanakkor a különböző bevándorló csoportok anyagi megélhetésének (egyik) alapját is jelentik. Ez arra is utal, hogy az etnikai kultúra miképpen fordítható át gazdasági tőkébe. A multikulturális város tehát jelentős mértékben *esztétizálja* a bevándorlók kultúráját és ezzel párhuzamosan kimossa az etnikai kultúrából a fogyasztás számára konvertálhatatlan társadalmi, politikai, ideológiai tartalmakat.

– *A transznacionalitás és a posztznacionalitás fogalmai milyen változást jelentenek az elmondottakhoz képest?*

– A transznacionális kapcsolatok és kulturális gyakorlatok kutatása a kilencvenes évek elején indult meg, s szoros kapcsolatban állt a globális migráció új formáival. A migráció új formáinak egyik legérdekesebb sajátossága ugyanis az volt, hogy azok, akik korábbi lakóhelyüket elhagyva, más – gyakran nagyon távoli – országokban, városokban telepedtek le, nem szakították meg kapcsolataikat az otthon maradottakkal, hanem éppen ellenkezőleg, kihasználva a kommunikáció adta új lehetőségeket, intenzív kapcsolatot ápoltak velük. Ezek a bevándorlók más attitűddel rendelkeznek, mint a hatvanas-hetvenes évek vendégmunkásai. Számukra a nagyváros, amelyben élnek, csupán az *egyik* – s

talán nem is a legfontosabb – hely, amihez tartoznak, s ami mellett továbbra is fenntartják azt a társadalmi hálót, amely az otthon maradtakkal összekapcsolja őket. Több helyhez, több kulturális miliőhöz tartoznak egyidejűleg, és ezt a „többgyökerűséget” nem is akarják feladni. A késő modern metropolisz világában az, hogy valaki honnan jön, gyakran semmit sem mond arról, hogy valaki hová jutott vagy hová tart. Ugyanakkor a transznacionális metropoliszokban élő emberek csak részlegesen vannak jelen ezekben a városokban. Vannak, akik a foglalkozásuk miatt állandóan úton vannak és ezért több városban is vannak társadalmi kapcsolataik: azaz több várost is „használnak”. Mások talán fizikailag nem hagyják el a várost, amelyben élnek, de kulturális szokásaik, mindennapi életük gyakorlatai egy vagy több másik városhoz kötik őket. Így például Berlinben laknak, de kedvenc labdarúgócsapatuk a Fenerbahçe Istanbul, Londonban élnek, de esténként a pakisztáni televízióban nézik a híreket vagy éppen egy stockholmi kávéházban a koszovói politikai pártok közötti konfliktusokat vitatják. Ezek az emberek ugyan valamely mai európai metropoliszban élnek, de gondolkodásukban és társadalmi kapcsolataikban, sőt mindennapi életük gyakorlatának egy jelentős részében is egy vagy több más városhoz is kötődnek. Ezért a késő modern metropoliszokban nemcsak a legkülönbözőbb (kreol vagy hibrid) kulturális áramlatok és jelentések, hanem egymástól erősen különböző, sőt egymással szemben álló lokalitások is jelen vannak. A térben és időben különböző helyzetekben lévő társadalmi szereplők közötti kulturális gyakorlatok mint sajátos *transznacionális praxisok* keresztezik egymást.

– Az „Európa Kulturális Fővárosa” projekthez visszakanyarodva arról kérdeznék, hogy milyen várospolitikai, illetve menedzselési gyakorlatokon keresztül jönnek létre a mai nagyvárosok kulturálisan fogyasztható terei és szimbólumai vagy akár életstílusként élhető helyei? Milyen eszközökkel pozicionálhatja magát egy város – akár mint termék – az egyre fontosabb szerepet játszó kulturális piacon?

– A nyolcvanas évek végétől egyre határozottabban formálódott ki a késő modern metropoliszok önmegjelenítésének az a módja, melyet a városkutatás Sharon Zukin nyomán *szimbolikus gazdaságnak* nevez (lásd Zukin, S.: *The Culture of Cities*, Cambridge, Mass., 1995). Zukin elsősorban amerikai nagyvárosok példáin mutatta ki, hogy a késő modern metropoliszokban a kulturális szimbólumok és jelentések, illetve a gazdasági tőke között sajátos összefonódások figyelhetők meg. A mai nagyvárosok döntő többsége igyekszik olyan kulturális tőkét kitermelni, amely eladható, azaz turizmusba, pénzbe, gazdasági tőkébe fordítható át. E törekvések lényege a városi kultúra fogyaszthatóvá tétele és ennek a fogyasztható kultúrának a folyamatos (újra)termelése. A szimbolikus gazdaság egyébként szelektál is: eldönti, hogy a történelemből, a hagyományokból és a kulturális sokféleségből mit kell láthatóvá tenni és mit nem. Tehát ez nem csak menedzselési gyakorlat, hanem a hatalomgyakorlás eszköze is. Ennek megfelelően az érdeklődés centrumába új csoportok és helyszínek, új kulturális gyakorlatok kerülhetnek, továbbá kirajzolódik a városnak a múltban gyökerező és a mindenkori máig ívelő (ön)képe. Ezen a képen nem mindenki van szükségszerűen jelen, mint ahogyan a városok múltjának sem minden mozzanata köszön ezeken a képeken vissza. Ezért a szimbolikus gazdaságon belül a városi társadalom különböző csoportjai igyekeznek olyan narratív hálókat szőni, melyek nyomán az ő történelmük, az ő hagyományaik, az ő kultúrájuk válik a szimbolikus gazdaság legfontosabb elemévé. Ezek a narratív hálók különböző történeteket mondanak el, eltérő tapasztalatokat reprezentálnak, számos ponton szemben állnak egymással, azaz egy adott város szimbolikus gazdaságának megteremtése mindig együtt jár a múltért, de persze a jelenért, s ezen keresztül a jövőért folytatott harccal is.

– Milyen fontosabb területeket jelölnek ki a szimbolikus gazdaság gyakorlatai?

– Noha a szimbolikus gazdaság dinamikus folyamat, ennek ellenére megemlíthető néhány olyan terület, illetve téma, amely mindenütt meghatározó fontosságú. Az egyik a

városok fizikai tájképe (Arjun Appadurai kifejezésével *material landscape*) mint a vizuális reprezentáció egyik legfontosabb eszköze. A fizikai tájképnek egyébként nem csak a reprezentatív városrészek, utcák és épületek alkotják a konstitutív részeit, hanem az egyébként veszélyesnek minősített városrészek is. Berlinben például bármely utazási irodában lehet egy speciális térképet kapni, amely végigvezeti a látogatót a város tíz legveszélyesebb pontján. Hasonlóan fontos elemét jelenti a szimbolikus gazdaságnak a *helyi történelem*, illetve annak maradványai, melyek részben „bele vannak írva” a városok építészeti és térbeli testébe, részben azonban a folyamatosan megvalósuló muzeális és mediális performanszokon keresztül jelennek meg. Noha a helyi történelem egyrészt a nemzeti történelmet is reprezentálja, másrészt viszont a mindent magába foglaló „nagy” történelemnek a lokális megnyilvánulásait képviseli. E helyen kell szólni a *magas kultúrának* a szimbolikus gazdaságban betöltött szerepéről, tehát a képzőművészeti kiállításokról, a hangversenyekről, a színházi előadásokról, a hozzájuk tartozó múzeumokkal, operákkal és hangversenytermekkel. Végül az utóbbi évtizedek során az *etnikai sokféleség* is a szimbolikus gazdaság meghatározó területévé nőtte ki magát, az etnikai éttermek, etnikai negyedek, etnikai fesztiválok jelentik itt a legfontosabb elemeket. A késő modern metropoliszok szimbolikus gazdaságának e négy nagy területét – a városok fizikai tájképét, a helyi történelmet, a magaskultúrát és a multikulturalitást – egy nagyon lényeges mozzanathoz köti össze. Nevezetesen az a szemlélet, amely ezeket elsődlegesen esztétizált tereknek tekinti, amelyek célja a szórakoztatás és a fogyasztás ösztönzése, amely egyidejűleg mintegy kimossa a városok életéből és struktúráiból azokat a konfliktusokat, problémákat és ellentmondásokat, melyek a késő modern nagyváros fogyaszthatóvá tett képét zavarják.

– *A szimbolikus gazdaság elméletét elsődlegesen a világvárosok tapasztalatai alapján fogalmazták meg. Felvetődik a kérdés, hogy ennek a szemléletnek lehetnek-e, s ha igen, milyen tanulságai egy olyan, regionális szerepet betöltő város esetében, mint Pécs – különösen, ha az Európa Kulturális Fővárosa címre pályázik?*

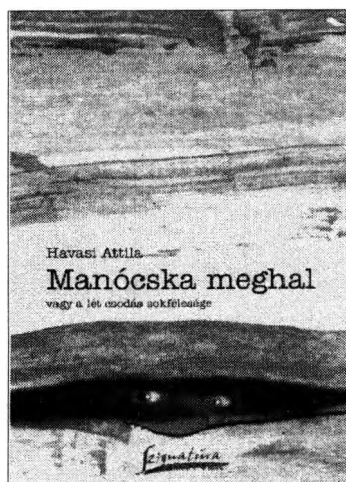
– Nyilvánvaló, hogy jelentős különbségek vannak az olyan globális vagy világvárosok, mint New York, London vagy Tokió, illetve Pécs között. Ugyanakkor a globalizáció és a posztindusztriális fejlődés hatásai alól sem Pécs, sem más kisebb városok sem tudják kivonni magukat. Éppen ezért kényszerülnek a városok – így Pécs is – arra, hogy újrafogalmazzák önmagukat. A szimbolikus gazdaság ugyanis nem csak azt a kérdést veti fel, hogy mi az, ami egy városból, annak kultúrájából, hagyományaiból, történelméből és jelenéből „eladható”, hanem azt is, hogy egy város hogyan, miképpen határozza meg magát, múltjának, történelmének mely szeleteivel, szakaszaival milyen mértékben azonosul. A szimbolikus gazdaság eredményes működése és működtetése tehát azt kívánja meg, hogy a városok könnyen és mindenki számára érthető képeket, *image*-eket foglalmazzanak meg és terjesszenek el önmagukról. S ez egyáltalán nem egyszerű feladat – különösen nem az olyan kisebb vagy regionális jelentőségű városok esetében, mint Pécs. Hiszen ezek a városok nem állnak eleve az érdeklődés középpontjában, hanem fel kell kelteni az érdeklődést önmaguk iránt – a turistákét ugyanúgy, mint az esetleges befektetőkét. Eközben pedig el kell érniük, hogy a város lakossága is azonosuljon a szimbolikus gazdaság kereteiben megfogalmazott képekkel és célokkal. Az Európa Kulturális Fővárosa pályázat mindezt kitűnő lehetőséget biztosít. Attól függetlenül, hogy a pécsi pályázat elnyeri-e a címet vagy sem, a pályázat nyomán megfogalmazódott egy új, perspektivikus és modern városkép. Ennek a városképnek két nagyon fontos összetevője van. Egyrészt a pályázat és a várospolitikai középpontjában a kulturális innovációra és intellektuális kreativitásra épülő kulturális, illetve gazdasági tevékenységek állnak. Igen nagy érdeme a pályázatnak, a város jövőképeként, hogy határozottan fogalmazta meg Pécsnek ezt a *new economy*-ra épülő új identitását. E téren Pécs lehetőségei valóban kivételesek – nemcsak művészeti jelentősége, nemcsak az egyetem kapacitása, hanem a város egész atmoszférája szempontjából. Gondoljunk csak arra, hogy mi-

lyen nagyszerű lehetőségeket kínál például a Tettye a kreatív művészeti, tudományos és intellektuális kisvállalkozások, műhelyek számára. Pécs jövőképeének másik nagyon fontos összetevője a város európai kontextusának az újraértelmezése. A pályázat szakít azzal a szokványos szemlélettel, amely kizárólag a centrum és periféria kettősségében gondolkodik. Ehelyett az egységes Európán belüli határok újraértelmezésének szükségességét hangsúlyozza, azt, hogy a határok nem egyszerűen arra szolgálnak, hogy országokat, kultúrákat egymástól elválasszanak, hanem arra is, hogy megtörjék a nemzeti keretekben való gondolkodást, segítsék a transznacionális régiók kialakulását és intézményesülését. A pályázat ebből a szempontból is újszerű, s amennyiben a várospolitikát ezt a filozófiát vállalja, akkor a pályázat eredményétől függetlenül Pécsnek valóban létrejöhet egy modern és jól „eladható” jövőképe, amely kitűnő alapot jelenthet az eredményes, a város fellendülését segítő szimbolikus gazdaság számára.

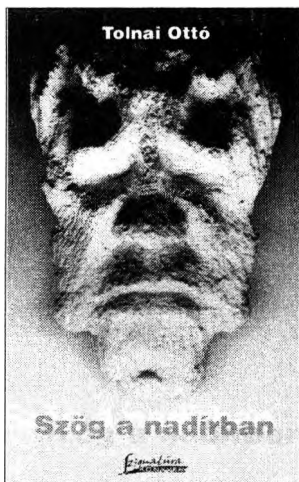

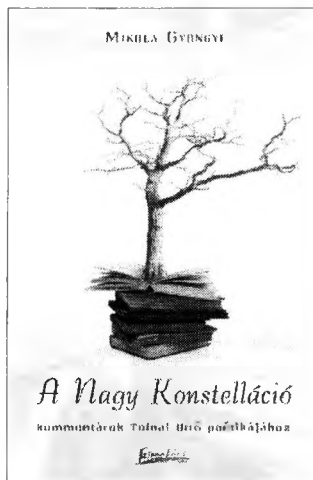
Ezek jó versek. Persze, mi a jó vers, illetve kinek mi? Nekem tetszenek. Például azért, mert szerzőjük a verstől kapja az öntudatát, és nem a fenn-nen hasító öntudatától reméli a verset. Például azért, mert mélyen, egyre pontosabban tud és mutat meg valamit az eredendő bizonytalanságból, mondhatnám, korszerűtlenül bizonytalan, erről viszont rendes szakmai biztonsággal képes beszélni. – Parti Nagy Lajos

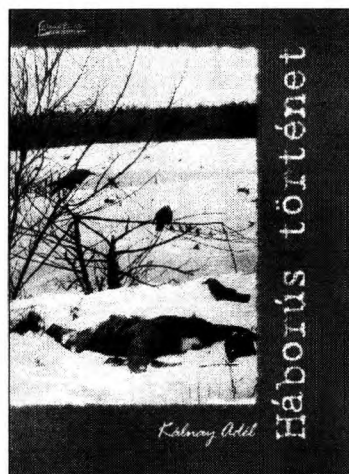
Ez a könyv alap, ebben meg nem ingok, – ahol eszmévé oldódnak a fingok, – ahol nem válik el a szellemtől a szellet, – ami találva nagyszerűen el lett, – ami andulító, bármilyen brutális, – ami úgy szeret, hogy közben még utál is. – Minden vers végén fáj a csattanó, – és ötször minimum meghal Manó. – Kedves olvasó, ha nem zavarja Önt, – ha egy könyv egy kissé pár tabut ledönt, – és a röhögéstől nem bánja, ha visít, – olvassa el e kötet Havasit. – Varró Dániel

Ha nagy szavakra volnánk képesek, azt mondanánk: afféle gyásmunka a Szög a nadírban. Az égboltot összekötő lénia a talp alatt. (...) Egyetlen, ám a legkomolyabb tétje ennek a munkának, hogy a tíz éve tragikusan elhunyt Kovács Antal „öröksége” hogyan őrződik meg a Tolnai-féle poétika világteremtő univerzumában. – Nagy Boglárka

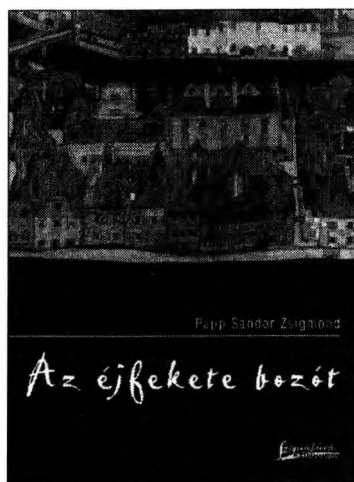
Nem könnyű feladat idegenvezetőnek lenni abban a szöveg- és műfajdzsungelben, ami T. O. eddigi életművét jelenti. Ez a szerző kommentárnak nevezi írását, mely a művekhez fűződik és az olvasó megértését segíti. Talán a legnagyobb hozadéka ennek a kis könyvnek a Tolnai-esszé megfigyeltési kísérlete, az esszévé váló véletlen a sokműfajúságban. – Ilia Mihály

A Háborús történet, melynek életideje az első világháború, szorongató valóságérővel jeleníti meg „hőse”, az esztelen öldöklés vágóhídjára hurcolt, majd orosz hadifogságba esett és hazájától örökre elszakadó Lakatos József csendes kálváriájában a sok-sok százezer névtelen katonára közös emberi sorsát, szenvedéstörténetét. – Domokos Mátyás

A figyelmes, lassú olvasást sugalló regényszöveg a maga visszafogottan izzó formájában két izgalmas rejtélyt is görget maga előtt. Az egyik magának a történetnek válik a kulcsmozzanatává, a másik azt a meglepetéssorozatot váltja ki olvasójából, hogy (mikor) ki beszél itt voltaképpen. – Závada Pál

Az elbeszélések otthona, az erdőktől övezett, sejtelmes ködöktől látogatott város sorsszerű peremvidék, számkivetettség helye. Közös fedél alatt lakozik itt az archaikus rend, a resignáció és a kortárs bizonytalanság. Ez az ellentmondás a forrása a táj varázslatos identitásának. Ahogyan most valaki megálmodta. Az éjfékete bozót Erdély mélysegesen költői látomása. – Bodor Ádám